

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

16. yy. ŞAİRİ MUÎDÎ'NİN ŞİİRLERİNDE NEBATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

Ergin ALİ

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

16. yy. ŞAİRİ MUÎDÎ'NİN ŞİİRLERİNDE NEBATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:
Ergin ALİ

Danışman:
Doç. Dr. Üzeyir ASLAN

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Ergin ALİ "16. Yüzyıl Şairi Muîdî'nin Şiirlerinde Nebatlar" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği /oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Üzeyir ASLAN
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof.Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd.Doç.Dr. Mehmet TAŞTEMİR
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
.....
.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..08../05../2014 tarih ve 2014./09-05 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	XIII
ÖZET	XV
ABSTRACT	XVI
KISALTMALAR	XVII
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	XVIII
I. GİRİŞ	1
1. Mu'îdî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri	2
1. Mu'îdî'nin Hayatı	2
1.1. Adı ve Mahlası	2
1.2. Hayatı İle İlgili Bilgiler	2
1.3. Ölümü	4
2. Edebî Kişiliği.....	4
2.1. Kendi Şiiri ve Şairliği Hakkındaki Değerlendirmeleri	4
2.2. Kaynaklara Göre Edebî Vasfı	6
2.3. Dil ve Üslûp	6
3. Eserleri	9
3.1. Divan.....	9
3.2. Hamse	9
3.2.1. Şem' ü Pervâne.....	9
3.2.2. Vâmık u 'Azrâ	10
3.2.3. Gül ü Nevrûz.....	10
3.2.4. Hüsrev ü Şîrîn	10

3.2.5. 'Işk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn)	11
3.3. Miftâhü't-Teşbih.....	11
II. MU'ÎDÎ DİVANI'NDA BİTKİLER.....	12
A. BİTKİLERİN YETİŞME ALANLARI	12
1. Arsa:	13
2. Bâğ, Bûstân	13
2.1. Bâğ - Bağır:	13
2.2. Bâğ, Bûstân - Belâ:	14
2.3. Bâğ - Bezm-i Mey:.....	14
2.4. Bâğ - Cennet:	14
2.5. Bâğ - Cemâl (Ârız, Ruhsâr, Rûy):.....	14
2.6. Bâğ, Bûstân - Cihân (Zamân):.....	15
2.7. Bâğ - Dîvân:	15
2.8. Bâğ - Gönül (Cân, Derûn, Dil ü Cân):	15
2.9. Bâğ - Hâne:	15
2.10. Bâğ - Hüsn:	15
2.11. Bâğ - Işk (Mahabbet) Bâğı:	16
2.12. Bâğ - Ömür:	16
2.13. Bâğ - Vuslat:	16
3. Çemen, Sebze, Mergzâr.....	16
3.1. Sebze (hatt) - Âhen Kafes:	17
3.2. Sebze - Dil:.....	18
3.3. Çemen, Sebze - Hatt:.....	18
3.4. Sebze - Hurrem:	18
3.5. Çemen - Mülk:	18
3.6. Çemen - Uçmak:	19
3.7. Sebze - Yüz:	19
4. Gülistân, Gülşen, Gülzâr	19
4.1. Gül Bahçesi - Âteş:	20

4.2. Gül Bahçesi - Bezm-i Yâr:	21
4.3. Gül Bahçesi - Can Yapağı:	21
4.4. Gül Bahçesi - Cân (Gönül, Dil):.....	21
4.5. Gül Bahçesi - Cennet:	21
4.6. Gül Bahçesi - Gam:	22
4.7. Gül Bahçesi - Göz:	22
4.8. Gül Bahçesi - Hüsn:	22
4.9. Gül Bahçesi - Işk:.....	22
4.10. Gül Bahçesi - Kapu:	23
4.11. Gül Bahçesi - Kûy-i Yâr:	23
4.12. Gül Bahçesi - Libâs:.....	23
4.13. Gül Bahçesi - Meyhâne:.....	23
4.14. Gül Bahçesi - Necâfî:	24
4.15. Gül Bahçesi - Ruh (Ârız, Cemâl, Ruhsâr, Rûy, Yüz):.....	24
4.16. Gül Bahçesi - Sevgili (Cânân):.....	25
4.17. Gül Bahçesi - Sîne:.....	25
4.18. Gül Bahçesi - Şem:.....	25
5. Hâristân	26
6. Lâlesitân, Lâlezâr	26
7. Neyistân.....	27
8. Sahrâ.....	27
8.1. Sahrâ - Ciğer:	28
8.2. Sahrâ - Gam:	28
8.3. Sahrâ - Sîne:	28
8.4. Sahrâ - Yüz:	28
B. BİTKİLER.....	29
1. AĞAÇLAR.....	30
A. Umumî Olarak Ağaçlar	30
1. Ağaç Kültü.....	31
2. Umumî Ağaçlar ile İlgili Tasavvurlar	32

2.1. Nihâl - Boy:	32
2.2. Nihâl - Gölge (mahbûbun sâyesi):	33
2.3. Nihâl - Güzellik:	33
2.4. Nihâl - Hasta insan (Şairin kendisi):	33
2.5. Nihâl - Ok:	33
2.6. Nihâl - Sevgili:	33
B. Dal ve Yaprak ile İlgili Tasavvurlar	34
1. Dal	34
1.1. Dal - Gam:	34
1.2. Dal - Mızrak:	35
1.3. Dal - Ok:	35
1.4. Dal - Sevgili:	35
1.5. Dal - Zülf:	35
2. Yaprak	36
2.1. Yaprak - Güzeller:	36
2.2. Yaprak - Kefen:	37
2.3. Yaprak - Şûle:	37
2.4. Yaprak - Yüz:	37
C. Ağaç Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar	38
1. Âbnûs	38
2. Ar'ar	40
2.1. Ar'ar - İnsan (Âşık):	40
2.2. Ar'ar - Sevgili:	40
3. Bîd (Söğüt)	41
4. Çenâr	41
5. Nâreven	42
5.1. Nâreven - Boy:	42
5.2. Nâreven - Hadd:	42
6. Ney (Nây)	43
6.1. Ney - Âşık:	43

6.2. Ney - Bağır:	44
6.3. Ney - Derûn:	44
6.4. Ney - Gönül:	44
6.5. Ney - İnsan:	45
6.6. Ney - Kalem:	45
6.7. Ney - Mızrak:	45
6.8. Ney - Nâle (inleme, feryâd, figân, zârî):	46
6.9. Ney - Şair (Mu'îdî)	46
6.10. Ney - Şiir:	47
6.11. Ney - Yürek:	47
7. Sanavber	47
8. Serv	48
8.1. Maddî Tasavvurlar	48
8.1.1. Serv - Boy:	48
8.1.2. Serv - Büt:	49
8.1.3. Serv - Cellat:	49
8.1.4. Serv - Elif:	50
8.1.5. Serv - Gül:	50
8.1.6. Serv - Gül-i ra'nâ:	50
8.1.7. Serv - Güzeller:	50
8.1.8. Serv - İnsan:	51
8.1.9. Serv - Mızrak:	51
8.1.10. Serv - Nerges	51
8.1.11. Serv - Ok:	52
8.1.12. Serv - Reftâr (hırâmân, salınmak, revân, revîş):	52
8.1.13. Serv - Sâye:	52
8.1.14. Serv - Ser-keş (âzâd):	53
8.1.15. Serv - Sevgili:	53
8.1.16. Serv - Sürahi:	54
8.1.17. Serv - Tâvûs:	54

8.2. Mücerret Tasavvurlar	54
8.2.1. Serv - Doğruluk:.....	54
8.2.2. Serv - Gayret:	55
8.2.3. Serv - Himmet (yüce himmet):	55
8.2.4. Serv - Sabır:	55
8.2.5. Serv- Şeref:	56
8.2.6. Serv - Yaşıl:	56
9. Sidre.....	57
9.1. Sidre - Boy:	57
9.2. Sidre - Himmet :	58
9.3. Sidre - Tabut:.....	58
10. Şimşâd	58
10.1. Şimşâd - Boy:	59
10.2. Gerçek anlamıyla şimşâd:.....	59
11. Tûbâ	59
11.1. Tûbâ - Boy:.....	60
11.2. Tûbâ - Reftâr:	60
2. MEYVELER	61
A. Umumî Olarak Meyveler	61
B. Meyve Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar	62
1. Bâdâm.....	62
2. Hurmâ	63
3. Nâr	63
4. Nârenc.....	64
5. Pîste	65
6. Sîb.....	65
7. Şeftâlû.....	66
8. Unnâb	66
8.1. Unnâb - Göz:	67
8.2. Unnâb - Hâl:	67

8.3. Unnâb - Şarap:.....	67
9. Kabak.....	67
3. ÇİÇEKLER	69
A. Umumî Olarak Çiçekler	69
B. Çiçekler Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar.....	70
1. Benefşe	70
2. Ergavân.....	71
2.1 Erguvan - Âteş:.....	71
2.2. Erguvan - Elbise:	72
2.3. Erguvan - Şarap:	72
3. Gül	72
3.1. Gül'ün İslam Mitolojisindeki Serüveni:	72
3.2. Gül'ün Edebiyatımızdaki Yeri ve Mahiyeti	76
3.2.1. Gül - Âh:	77
3.2.2. Gül - Ahker (Ateş kuru):	77
3.2.3. Gül - Ârâm:	78
3.2.4. Gül - Âyîne:	78
3.2.5. Gül - Azrâ:	78
3.2.6. Gül - Bezm-i Gül:	79
3.2.7. Gül - Câme (Kabâ, Libâs, Hil'at):	79
3.2.8. Gül - Cüvân:.....	80
3.2.9. Gül - Dâğ (Dâğ-ı Âteşîn, Zahm, Kanlı Yara):.....	80
3.2.10. Gül - Destân:	80
3.2.11. Gül - Dimâğ:	81
3.2.12. Gül - Evrâk:.....	81
3.2.13. Gül - Fitne	81
3.2.14. Gül - Gazel:	82
3.2.15. Gül - Gönül:	82
3.2.16. Gül - Gül-bûse:.....	82
3.2.17. Gül - Gül Devri (Devr-i Gül, Vakt-i Gül, Mevsim-i Gül, Gül Eyyâmı):	83

3.2.18. Gül - Gül-i Firdevs:	83
3.2.19. Gül - Gülmek:	83
3.2.20. Gül - Güzeller:	84
3.2.21. Gül - Handân:	84
3.2.22. Gül - Hüsn:	84
3.2.23. Gül - İhtirâz:	85
3.2.24. Gül - İnsan:	85
3.2.25. Gül - İşret-fezâ (Derdin Devası):	85
3.2.26. Gül - Kadeh (Ayak, Bâde, Câm, Sâger):	86
3.2.27. Gül - Kanlı Yaş:	86
3.2.28. Gül - Kalkan:	86
3.2.29. Gül - Kulak:	86
3.2.30. Gül - Kurbân:	87
3.2.31. Gül - Külhan:	87
3.2.32. Gül - Leb:	87
3.2.33. Gül - Leylî (Mecnûn ile Leylî):	88
3.2.34. Gül - Mecmû'a (Gül Mecmû'ası):	88
3.2.35. Gül - Mest:	88
3.2.36. Gül - Merhem:	89
3.2.37. Gül - Muktezâ:	89
3.2.38. Gül - Mübtelâ:	89
3.2.39. Gül - Nat':	89
3.2.40. Gül - Otağ:	90
3.2.41. Gül - Peykân:	90
3.2.42. Gül - Râz:	90
3.2.43. Gül - Rûşenâ:	91
3.2.44. Gül - Safha:	91
3.2.45. Gül - Sefâ:	91
3.2.46. Gül - Sevgili:	92
3.2.47. Gül - Sîne:	92

3.2.48. Gül - Sultân:	92
3.2.49. Gül - Şarâb (Bâde, Mey):	93
3.2.50. Gül - Şem-i Şebistân:	93
3.2.51. Gül - Temâşâ:	93
3.2.52. Gül - Tîr:	94
3.2.53. Gül - Vefâ:	94
3.2.54. Gül - Vuslat:	94
3.2.55. Gül - Yagı:	94
3.2.56. Gül - Yûsuf:	95
3.2.57. Gül - Yüz:	95
3.2.58. Gül - Zînet:	96
3.3. Gül'ün Unsurları	96
3.3.1. Gülbün:	96
3.3.2. Hâr:	97
3.3.2.1. Hâr - Cefa:	97
3.3.2.2. Hâr - Gam (Endûh, Mihnet):	98
3.3.2.3. Hâr - Hançer:	98
3.3.2.4. Hâr - Hasret:	98
3.3.2.5. Hâr - Hicrân:	98
3.3.2.6. Hâr - Mânî':	99
3.3.2.7. Hâr - Nâhun:	99
3.3.2.8. Hâr - Rakîb (Düşmen, Agyâr):	99
3.3.2.9. Hâr - Tîr:	99
3.3.3. Gonçe:	100
3.3.3.1. Gonçe - Akıl Yakası:	100
3.3.3.2. Gonçe - Âşık:	101
3.3.3.3. Gonçe - Büt (Sanem):	101
3.3.3.4. Gonçe - Bağır (Sine):	102
3.3.3.5. Gonçe - Dehen:	102
3.3.3.6. Gonçe - Gönül:	102

3.3.3.7. Gonçe - Gûyâlık:.....	103
3.3.3.8. Gonçe - Güzeller:.....	103
3.3.3.9. Gonçe - Handân:.....	103
3.3.3.10. Gonçe - Leb (la'l).....	103
3.3.3.11. Gonçe - Muğbeçe:.....	104
3.3.3.12. Gonçe - Peykân (Demren):.....	104
3.3.3.13. Gonçe - Sevgili:.....	104
3.3.3.14. Gonçe - Tîr:.....	105
4. Lâle.....	105
4.1. Lâle - Asker:.....	107
4.2. Lâle - Çerağ:.....	107
4.3. Lâle - Dâğ:.....	107
4.4. Lâle - Derûn (Gönül, Dil, Kalp, Yürek):.....	107
4.5. Lâle - Eşk:.....	108
4.6. Lâle - Göğüs (Sîne, Bağır):.....	108
4.8. Lâle - Güzeller:.....	108
4.9. Lâle - Hadd (Yanak):.....	109
4.10. Lâle - Kadeh (Ayak, Câm, Tolu):.....	109
4.11. Lâle - Kul:.....	109
4.12. Lâle - Mu'îdî:.....	110
4.13. Lâle - Pîrâhen:.....	110
4.14. Lâle - Ruhsâr (Ruh, Ruy, Çihre, Yüz).....	110
4.15. Lâle - Sarhoş:.....	111
4.16. Lâle - Sevgili:.....	111
4.17. Lâle - Şarâb:.....	111
4.18. Lâle - Şem:.....	112
4.19. Lâle - Tâb-ı Mey:.....	112
4.20. Lâle - Yaka (Girîbân):.....	112
4.21. Lâle - Zînet:.....	112
5. Nerges.....	113

5.1. Nerges - Gz (eşm):	114
5.2. Nerges - Gözcü:	114
5.3. Nerges - Mest (Mahmr, Pr-humr):	114
5.4. Nerges - Sevgilinin Kanlı Gzleri:	115
5.5. Nerges - Tc:	115
5.6. Nerges - Zerrn Kadeh:	115
6. Nesrn - Nesteren:	116
7. Nilüfer.....	117
8. Reyhn.....	117
8.1. Reyhn - Âh:	118
8.2. Reyhn - Gs:	119
8.3. Reyhn - Hatt:	119
8.4. Reyhn - Şarap:	120
9. Semen, Ysemen, Ysemn	120
9.1. Semen - Beyz:	121
9.2. Semen - Semen-ber:	121
9.3. Semen - Semen-b:	121
9.4. Semen - ihre (Ruhsâr):	122
9.5. Semen - Hadd:	122
9.6. Semen - Kefen:	122
9.7. Semen - Sevgili:	123
9.8. Semen - Zlf:	123
10. Ssen.....	123
10.1. Ssen - Ev Sahibi:	124
10.2. Ssen - Libs (Kab):	124
10.3. Ssen - Rind:	124
10.4. Ssen - Sevgili:	125
10.5. Ssen - Őemşr (Tg):	125
10.6. Ssen - Tr:	125
10.7. Ssen - Yağı:	125

11. Sünbül	126
11.1. Sünbül - Dûd:	126
11.2. Sünbül - Kâkûl:	127
11.3. Sünbül - Miskîn:	127
11.4. Sünbül - Saç:	127
11.5. Sünbül - Şal (Kara şal):	128
11.6. Sünbül - Zülf:	128
12. Şebbû:	129
4. HUBÛBAT	130
A. Umumî Olarak Hubûbât	130
B. Hırmen ve İlgili Tasavvurlar	131
C. Hubûbât Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar	132
III. SONUÇ	133
DİZİN	136
KAYNAKÇA	142
ÖZGEÇMİŞ	146
EKLER	147

ÖNSÖZ

Dünya tarihinde en uzun soluklu hanedan imparatorluklarından biri olan Osmanoğulları'nın Devleti 16. yüzyılda askerî, siyasî ve sosyal manada en zirve dönemini idrak ediyordu. Bir asır önce İstanbul'un kapıları açılmış ve İstanbul imparatorluğun başkenti olmuştur. 16. yüzyılda devlet en geniş topraklara sahip olmuş ve refah seviyesi de bu duruma orantılı olarak artmıştır. Devletin siyasî ve askerî manada refaha ermesi ve sultanlar ile paşalar tarafından sanatkarların büyük bir destek görmesi neticesinde mimaride ve diğer ilimlerde olduğu gibi edebiyatta da büyük gelişmeler kaydedilmiştir.

15. yüzyılda temelleri *Ahmed Paşa* ve *Şeyhî* gibi şairler tarafından atılan klasik Osmanlı şiiri 16. yüzyılda *Bâkî*, *Fuzûlî*, *Hayâlî* ve *Zâtî* gibi büyük şairler ile zirveye ulaşmıştır. İran etkisinin devam etmesiyle birlikte milli bir tarz, söyleyiş, şekil ve muhteva oluşturulmuştur. Sosyal ve kültürel manada oluşan bu şiir atmosferi içinde bir çok şair yetişmiş ve ortaya çok sayıda değerli eserler çıkmıştır. Bu eserlerin tenkidli basımlarının yapılması ve gün yüzüne çıkarılması yapılmış ve yapılacak olan ana çalışmalarlardır. Fakat bu çalışmaları daha anlaşılır kılmak ve dönemin düşünce yapısını idrak edebilmek için tahlillere ve farklı çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Daha önce 16. yüzyıldan bir kaç şairin divan ve diğer eserleri genel ve özel konularda çalışılmaları konu olmuştur.

Kalkandelenli *Mu'îdî* de şiirimizin klasik dönemi olarak adlandırılan bu ortamda yetişen şairlerdendir. Kaynaklara ve kendisinin ifadesine göre üç divanı olan şair oldukça velûd bir kalemdir. *Mu'îdî*'nin Divanı'nın tek nüshası yakın zamanda Gülçin Tanrıbuyurdu tarafından doktora tezi olarak Kocaeli Üniversitesinde çalışılmıştır. Biz de hem dönemin ve bilhassa şairin dünyasına girebilmek ve dönemi daha iyi idrak edebilmek için, hem de *Mu'îdî*'nin Rumelili bir şair olmasından dolayı bu çalışmanın metnine sadık kalınarak bir tahlil çalışması yapmaya karar verdik. Divanın üzerine genel bir tahlil çalışması yapmak zamanımızın kısıtlı olmasından dolayı sorun olacağı için özele indirgemeye ve bir konu üzerinde tahlile yoğunlaşmaya karar verdik. Rumelili bir şair olan *Mu'îdî*'nin Divanı'nda nebatların diğer maddi unsurlardan daha ziyade bulunmasından dolayı bu konuda bir inceleme yapmaya karar verdik.

Üzerinde çalışacağımız eseri ve konumuzu belirledikten sonra daha önce benzer şekilde yapılmış çalışmalar ve çeşitli kaynaklardan bitki isimleri ve özellikleri hakkında

kaynak taraması yapıp bir kaynakça oluşturduk ve gerekli kısımlardan yararlandık. Daha sonra Mu'îdî Divanı'nı danışman hocamız ile birlikte iki defa gözden geçirerek gerekli kısımları tek tek fişledik. Fişleme işleminden sonra bitkileri türlerine göre tasnif edip konu edindikleri tasavvurları tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamız üç ana bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm olan girişte şairin hayatı, edebi şahsiyeti ve eserleri hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Asıl konumuz bu olmadığından dolayı ilgili tez çalışmasından faydalanılmıştır. İkinci bölümde asıl çalışma konumuzu oluşturan *Divan*'daki bitkiler, altbaşlıklar altında incelenmiştir. İkinci bölümde *bitkilerin yetişme alanları* ve *bitkiler* altbaşlıkları yer almaktadır. Bitkilerin yetişme alanları bitkilerle doğrudan bağlantılı olmasından dolayı bu başlık altında alfabetik sırayla incelenmiştir. Bitkiler altbaşlığında da ağaçlar, meyveler, çiçekler ve hububat yine alfabetik sırayla incelenmiştir. İkinci bölüm çalışmamızın ana kısmı olması hasebiyle en geniş bölümdür. Bu bölümde bitkilerin yetişme alanları ve bitkiler alt başlığında aynı metodu uygulayarak tasavvurları ayrıntılı bir şekilde alfabetik sırayla incelemeye çalıştık. Tasavvurlara en az bir, en çok üç örnek verdik. Örnek beyit ya da diğer nazım şekillerinin yanına parantez içinde nazım şeklini belirten kısaltma harfiyle numarası ve beyit ya da nazım şekli numarası yazıldı. Üçüncü bölümde çalışmamızda elde ettiğimiz sonuca yer verdik. Bu bölümün devamında çalışmamıza dizin kısmı eklendi. Daha sonra bitkiler üzerine yapılacak herhangi bir genel çalışmada araştırmacılara kolaylık sunması bakımından dizin ikinci bölümde uygulanan metoda göre alfabetik sırayla yapılmıştır.

Şüphesiz her çalışmada olduğu gibi bizim de çalışmamızda hatalar ve eksiklikler mevcuttur. Yapılan bu hataların acemiliğimize verilmesini arzu ederiz.

Öncelikle bize bu çalışmaya dahil olabilme imkanını sunan Yüce Yaradan'a sonsuz şükranımızı arz ederiz. Çalışmamız esnasında daima büyük bir samimiyet, titizlik ve özveri ile bizi teşvik eden ve üzerimizde büyük emeği olan pek değerli ve muhterem danışman hocamız Doç. Dr. Üzeyir ASLAN' a teşekkürü bir borç bilmekteyiz. Ayrıca tez araştırma ve yazım aşamasında her türlü kaynağa ulaşma imkanı sağlayan İSAM kütüphanesine ve teknik konuda yardımlarını esirgemeyen Ferhat Muslukcu ve Nevin Çakıroğlu' na da çok teşekkür ederiz.

Ergin ÂLİ

İstanbul, 2014

ÖZET

Bu çalışmada 16. yüzyıl şairlerinden Rumeli topraklarında yetişmiş Kalkandelenli Mu'îdî'nin Divanı'ndaki bitkiler incelenmiş ve 16. yüzyıl şiir dünyasında bitkiler ile ilgili tasavvurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda yakın zamanda mevcut tek nüshası üzerine doktora tezi yapılmış olan metne sadık kalınmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan girişte şairin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri asıl konumuz olmadığından dolayı ilmî neşrinden faydalanılarak özet halinde kısaca verilmiştir. İkinci bölüm asıl konumuz olan bitkilerin incelenme bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde bitkilerle alakası olması vesilesiyle bitkilerin yetiştikleri mekanlar ve bitkiler alt başlığında ağaçlar, meyveler, çiçekler ve hububat ile alakalı tasavvurlar sıralanmıştır. Tezimizin asıl konusu olmasından dolayı en geniş bölümü ikinci bölüm kapsamaktadır. Bu bölümde divanda tespit edilen her türden bitkiler ve onlar ile alakalı tasavvurlar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuç ve değerlendirme yapılmıştır.

Bitkiler ile alakalı yapılacak genel bir çalışmada araştırmacıların faydalanabilmesi için üçüncü bölüm sonunda çalışma içinde uygulanan metoda göre alfabetik sırayla geniş bir bitkiler dizini verilmiştir. Tezimiz eserimizde kullandığımız kaynakça ve ekler kısmıyla sona ermektedir.

ABSTRACT

In this work, plants in the Diwan of Kalkandelenli Mu'îdî, a 16th century Rumelian poet, are surveyed and it is attempted to reveal the imaginations of plants in the context of the 16th century poetry. This work adheres to the version of the text which is recently studied as a Phd dissertation.

This work comprises of three main sections. In the intoruction, the first section of the work, life of the poet, his literary personality, and information about his works are provided breifly as a summary since these are not the main subject of the work. The second section comprises tha largest part since it focuses on the main subject of the work. In this section, the places where the plants grow, and imaginations regarding them are mentioned. All plants found in the diwan and imaginations about them are provided detailly in this section. In the third section, conclusions on the findings of the study are given, and an evaluation of them are implemented.

In the end of third section, a comprehensive index of plants in alphabetical order is given for researches to utilize in their studies on plants. The dissertation ends with the bibliography and appendices section.

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	<i>adı geçen eser</i>
<i>a.g.m.</i>	<i>adı geçen makale</i>
b.	beyit.
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
G.	Gazel
hzl.	hazırlayan(lar)
Mur.	Murabbâ
Müst.	Müstezâd
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
Tah.	Tahmis
Taş.	Taştir
vb.	ve başkaları, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	ve diğerleri
vs.	ve saire
yy.	Yüzyıl

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

ا	A, E	ص	Ş
آ	Ā, A	ض	Ž, Đ
ء	’	ط	Ṭ
ب	B	ظ	Z̤
پ	P	ع	‘
ت	T	غ	Ġ
ث	Ṣ	ف	F
ج	C	ق	Q
چ	Ç	ك	K, G
ح	Ḥ	ك	Ḍ
خ	Ḫ	ل	L
د	D	م	M
ذ	Z̤	ن	N
ر	R	و	V, (O, Ö, U, Ü, Ū, Ū), Vâv-ı ma'dule (ˆ)
ز	Z		
ژ	J	ه	H (A, E)
س	S	ی	Y - Ī
ش	Ş		

I. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu siyasî ve askerî manada en ihtişamlı devrini yaşadığı 16. yüzyılda aynı zamanda ilmî ve edebî manada da en ihtişamlı devrini idrak etmekteydi. Siyasî ve askerî manada en kudretli sultanlar [Sultan II. Bâyezid (1480 - 1512), Yavuz Sultan Selîm (1512 - 1520), Kânûnî Sultan Süleyman (1520 - 1566), Sultan II. Selim, (1566 - 1574), Sultan III. Murad (1574 - 1595), Sultan III. Mehmed (1595 - 1603)]'in hüküm sürdüğü bu devirde ilmî, snâî ve edebî faaliyetler saltanat ve paşalar tarafından son derecede hürmet görmüş ve desteklenmiştir. Refah ve zenginliğin had safhasına ulaştığı böyle bir ortamda cazibe merkezi olan pâyitahtta ve taşrada gelişen kültür merkezlerinde dönemin ihtişamına yakışır kudrette şairler yetişmiştir.

Yüzyılın başlarında Sultan II. Bâyezid Adlî mahlasıyla şiirler söylemiştir. II. Bâyezid'in daha sonra tahtını elinden alan oğlu Yavuz Sultan Selim, Türkçe şiirler yazan Safevî şâhı İsmail'e nisbeten son derecede vâkıf olduğu Farsça ile şiirler yazmıştır. Edebiyatımızın en hacimli divanlarından birine sahip ve en çok gazel yazan şairler arasına giren *Muhibbî* mahlaslı Sultan Süleyman da şiirlerini bu dönemde kaleme almıştır. Şiire bu denli iltifat eden bir ülkenin sultanları etrafında Hayâlî Beg, Bâkî, Taşlıcalı Yahyâ, Zâtî ve taşranın şiir üstadlarından Fuzûlî ve Rûhî gibi klasik şiirin poetikasını gerçekleştiren şairler yetişmiştir.

İşte 16. yüzyılın bu ilmî ve edebî ortamında yetişen şairlerinden bir de Mu'îdî'dir. Mu'îdî de bu yüzyılda eserler vermiştir. Kaynakların ve kendisinin ifadesine göre oldukça velûd ve "pür-gûy" bir şair olan Mu'îdî üç Divan¹, bir Hamse ve bir belagat bilgileri içeren risale kaleme almıştır. Bu bölümde şairin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında - tezimizin asıl araştırma konusu olmadığı için - Gülçin Tanrıbuyurdu tarafından doktora tezi² olarak hazırlanan çalışmanın giriş kısmından istifade edilerek özet bir bilgi verilecektir.

¹ *Ben iki bir dimeyüp nakd-i câna alur idüm*

Mu'îdî'nün ele girse üçüncü dîvânı (G. 478/7)

² Daha geniş bilgi için bkz. Gülçin TANRIBUYURDU, *Mu'îdî - Dîvân (Metin - Çeviri)*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, 2012, s. 4 - 44.

1. Mu'îdî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri

1. Mu'îdî'nin Hayatı

1.1. Adı ve Mahlası

Mu'îdî mahlasıyla anılan Kalkandelenli şairin kaynaklarda adı hakkında bir bilgi yoktur. Bugün elimizdeki mevcut eserlerinin tümünde kullandığı mahlası onun ismi yerine geçmiştir.

Mu'îdî mahlasının bir kaç anlamı mevcuttur. Mu'îd, Arapça'da "asistan, yardımcı, deneyimli, tecrübeli ve farkında" anlamına gelen ve 'ûd (عود) kökünden türetilen bir kelimedir. Klasik şiir geleneğinde şairler, Esmâ'ül-hüsnadan bazı isimlerin sonuna yâ-yı nisbet ekleyerek kendilerine mahlas edinmişlerdir (Adl+î, Celîl+î, Latîf+î vb.). Mu'îd ismi de Esmâ'ül-hüsnadandır. Şairin bu geleneğe uyduğu, Mu'îdî mahlasını Allah'ın sıfatlarından birini çağrıştırması nedeniyle mahlas edindiği düşünülmektedir.

Sözkonusu mahlas edinme geleneğinin yanında kaynaklarda babasının mu'îd olduğu ve Mu'îdzâde olarak anıldığı için bu mahlası aldığı da kayıtlıdır. Dönemin tezkirelerinde şairin Müftü Ali Çelebi (Zenbilli)'nin³ "mu'îdi" olduğu için bu mahlası edindiği yazsa da Mu'îdî'nin babası Mevlânâ Mu'îdzâde'nin mesleğinden dolayı bu mahlası kullandığı söylenebilir.

Kaynaklarda Mu'îdî mahlasını kullanan üç şairden bahsedilmektedir. Birincisi ve en velûdu olarak gösterileni *Kalkandelenli Mu'îdî*'dir. Üç *Divan* ve *Hamse* sahibi olarak gösterilmesinin yanında sanatı ve şairliği de övülmektedir. Diğer Mu'îdî mahlaslı şairler Maraşlı ve Kütahya/Germiyanlı Mu'îdî'lerdir.

1.2. Hayatı İle İlgili Bilgiler

Mu'îdî'nin yaşadığı döneme ışık tutan kaynaklar onun Rumeli bölgesinden olduğu noktasında hemfikirdirler. Kaynakların çoğunun mutabık olduğu üzere Mu'îdî, bugün Makedonya toprakları içinde tarihî ve kültürel dokusuyla önemli bir yere sahip olan *Kalkandelen* kasabasındandır.

³ Tezkirelerde Karamanlı Müftü Ali Çelebi olarak anılan bu zât Zenbilli Ali Efendi olarak nâm salmış, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kânûnî Sultan Süleyman zamanında fıkıhta söz sahibi meşhur mütefekkir şeyhülislamıdır. Asıl adı Ali Cemâlî'dir. Karaman'da doğmuş ve ilk tahsilini Karaman ve Konya'da tamamlamıştır. İlk defa II. Bâyezid zamanında şeyhülislam olmuş, Yavuz ve Kanûnî döneminde de aynı görevi devam etmiştir. Yavuz'un idam emri verdiği pek çok kimseyi korkusuz ve pervasız müdahaleleriyle kurtarmış ve hatta çoğuna vazife ve rütbelerini geri verdirecek kadar önemli roller üstlenmiştir. İstanbul'da vefat etmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II., TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 665 - 668).

Bugün mevcut eserlerin hiçbirinde şairin memleketinin adı haricinde geniş bir bilgi yoktur. Fakat babası *Mevlânâ Mu'îdzâde*'nin II. Bâyezid dönemi Üsküp şehri müderrislerinden olması onun memleketi konusundaki bilgileri doğrular niteliktedir. Mu'îdî, şiiirlerinden de anlaşılacağı üzere hayatı boyunca zarurî sebeplerden dolayı seyahat ederek Horasan, İsfahan, Karaman, Halep ve Mısır gibi farklı bölgelerde bulunmuştur (G. 358). Şairin İstanbul'a ne zaman geldiği konusunda bir bilgi yoktur. Fakat Müftü Ali Çelebi'nin mu'îdî ve Anadolu Kazaskeri Mîrim Çelebi'nin⁴ mülazımı olmasından hareketle İstanbul'da bulunduğu ve ilim tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Hakkında bilgi veren kaynaklarda ve şairin kendi eserlerinde doğum tarihiyle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak şairin sürgüne gönderildiği Rodos Adası'nın fethedildiği tarih olan 1522, Divanı'nın sonunda yer alan H. 933 (M. 1527) tarihi ve tezkireler ışığında şairin vefat tarihi olarak öngörülen 1568 yılı göz önünde bulundurulduğunda Mu'îdî'nin 1500'lü yılların başında doğmuş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şairin bazı şiiirleri (G. 409, Mur. 3) eserlerini 16. yüzyılın ortalarında verdiğini göstermektedir.

Babası, dönemin Üsküp müderrislerinden olmasından dolayı Mu'îdî'nin ilk eğitimi muhtemelen babası ile başlamıştır. Babasının da yönlendirmesiyle küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim görmüş ve öğrenmeye hevesli bir genç olarak yetişmiştir. Osmanlı ilmiye sınıfı içerisine dahil olan şair bu çevrenin ilim ve kültür zenginliğinden yeterince faydalanmıştır. Sehî Bey'in, zahiri ilimleri öğrenmek için çabaladığını ve son derece yetenekli olduğunu söylediği Mu'îdî, bu donanımı ve zahiri ilimlerdeki başarısı ile kabul görüp takdir edilmiştir. Fakat Mîrim Çelebi'ye mülazımlığı akabinde ilim yolunu terk etmiştir. Bu süreçten sonra kendisine iftira edildiği için gözden düşerek sürgün edilmiş (G. 192/7) ve bu nedenle Anadolu'da başıboş bir hayat sürmüştür.

Şairin kısa bir süre padişahın lütfuna mazhar olduğunu (G. 431/4), İstanbul'a gelip padişaha hâlini arz ettiğini ve ilmî-edebeî çevreye dahil olduğunu bilmekteyiz. Ancak bu süre uzun sürmemiş ve padişahın hışmına uğrayıp gözden düşmüştür. Atılan

⁴ Mîrim Çelebi Osmanlı döneminde Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu'dan sonra yetişmiş en meşhur matematikçi - astronomdur. Asıl adı Mahmûd'dur. Ecdadı Semerkant'tan İstanbul'a gelip yerleşen ailelerdendir. Dedesi Hocazâde ve devrin büyük âlimlerinden olan Sinan Paşa'dan ders almıştır. Önceleri Gelibolu, Edirne, Bursa ve İstanbul'da müderrislik yapan Mîrim Çelebi, matematik ve astronomi alanlarında dönemin en büyük otoritesi olduktan sonra II. Bâyezid tarafından saraya devet edilmiş ve sarayda riyâziyyât okutmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde bir ara Anadolu Kazaskerliğine getirildi ise de (925/1519) kısa bir süre sonra 100 akçe ile emekliye sevk edilmiştir. Hayatının sonlarına doğru Hacca gitti. Dönüşünde Edirne'ye yerleşti ve burada vefat etti (931/1525). Kabri Tunca kıyısındaki Kasım Paşa Camii haziresindedir. (İhsan FAZLIOĞLU, "Mîrim Çelebi", *DİA*, 30, 160-161.)

bir iftira yüzünden (G. 350/3) şair güç bir duruma düşmüş ve çıkıp hâlini padişaha arz etmeye muvaffak olamamıştır. Divanı'ndan öğrendiğimize göre bu iftiranın kovuşturulması için devrin padişahınca peşine hafiyeler takılmış (G. 392/4) ve katli vacip görülmüştür. Ancak daha sonra şairin idamı sürgüne çevrilmiş ve Rodos Adası'na sürülmüştür. Rodos'un fethi olan 1522 ile Divan'ın sonunda tamamlama tarihi olan 1527 yılları arasındaki beş yıllık söz konusu süreç sürgün yıllarını işaret etmektedir. Şair bu şekilde ömrünün sonuna kadar zarurî seferlere çıkmak zorunda kalmış ve ömür boyu vatan hasreti çekmiştir. Hem vatanından ayrı düşüp yersiz-yurtsuz kalmış, hem de adı kötüye çıktığı için kınanarak hakîr görülmüştür.

Ömrünün sonlarına doğru hacca gitmeye karar vermiştir. Dünyadan el-etek çektiği bu yıllarını eserlerinden takip etmek mümkündür (G. 303). *Şem' ü Pervâne* mesnevisinden Hac yolunda Halep'e uğradığını, burayı beğenip kısa bir zaman burada kaldığını öğrenmekteyiz. Halep'te iken *Şem' ü Pervâne* mesnevisini, himayesine girebilmek için Halep Defterdarı Muhammed Bey'e sunmuş ve onu övmüştür (b. 210 - 263). Şairin ölmeden önce son resmi vazifesi olan Mısır Beytü'l-mâl kâtipliği muhtemelen Halep Defterdarı'nın himayesiyle olmuştur.

1.3. Ölümü

Mu'îdî'nin doğum tarihi konusunda olduğu gibi ölüm tarihi konusunda da kaynaklarda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Sadece dönemin tezkire müelliflerinden Âşık Çelebi şairin vefat etmiş olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla şairin ölüm tarihiyle alakalı şu anda elde bulunan tek bilgi Âşık Çelebi tezkiresinin yazıldığı yıllarda (1568) hayatta olmadığıdır. Sehî Bey, Latîfî ve Ahdî tezkirelerinde şairin vefatından hiç söz etmemişlerdir. Âşık Çelebi'nin kullandığı ibareden hareketle şairin 1568 yılına yakın bir tarihte vefat ettiği söylenebilir. 1500'lü yılların başında doğduğu tahmin edilen şair muhtemelen 60'lı yaşlarda vefat etmiştir. Bu tahminler yanında şairin Beytü'l-mâl katibi iken Mısır'da vefat ettiği üzerinde şüphe bulunmamaktadır.

2. Edebî Kişiliği

2.1. Kendi Şiiri ve Şairliği Hakkındaki Değerlendirmeleri

Mu'îdî, Latîfî'nin tezkiresinde geçen ve *Gül ü Nevrûz* mesnevisinden alınan bir kıta'da edebiyat çevrelerinde tanındığını söylemekte ve şiirinin baştan başa bir inci olduğu hâlde kara toprağa düştüğü için rağbet görmediğini söylemektedir.

Bir mücevhere benzettiği sözlerinin padişahın öfkesiyle değerini yitirdiğinden, gözden düştüğü için de tıpkı kırılmış bir cevher gibi şiirine de kimsenin rağbet etmediğinden yakınmaktadır (G. 399/6).

Şair, İstanbul, Halep ve Mısır gibi farklı bölgelerde yaşamını güç şartlarda sürdürmüş, göz yaşı ve hüznle ilmek ilmek ördüğü eserlerine yüreğinin derinliklerinde hissettiği manevî ızdırabını yansıtmıştır. Şairin, hayatı boyunca çektiği gurbet sancısı ve vatan hasreti onun şiirlerine damgasını vuran temaların başındadır (G. 34, G. 62, G. 133, G. 215. vb.). Yersiz - yurtsuz ve başıboş bir halde dolaşan, gözü yaşlı, bağı yanık şair, şiirlerinde de hüznün ve kederden dem vurarak bir bülbül gibi feryadını dile getirmiştir (G. 2/1). Bağrında yanan ateşin şiirlerini yazdığı yaprakları yakacak kadar sedit olduğunu vurgulamıştır (G 290/7).

Şair kendisini, gelenekte olduğu gibi muasır şairler ve eski Acem şairleriyle kıyaslamakta ve onlardan üstün olduğunu iddia etmektedir. Acem şairlerinin ulaştığı duyuş ve söyleyiş derinliğine ulaşmış (G. 42/5) ve hatta Acem şairlerini kışkıracak mertebede iken yazdığı mesnevilerin Nizâmî'nin mesnevilerine eş olduğunu söylemektedir. Anadolu'da da kendisiyle boy ölçüşecek şairin olmadığından dem vurmıştır (G. 240/7).

Mu'îdî'nin, bazı kaynaklara ve kendi ifadesine göre üç Divanı'nın varlığından haberdarız. Kendisinin ifadesiyle de elimizdeki mevcut Divan'ın üçüncü Divanı olduğunu anlamaktayız (G. 388/7).

Şairin şiirini ve sanatını yücelttiği beyitleri aynı zamanda poetik görüşlerini de yansıtmaktadır. Ona göre iyi bir şair olabilmenin ilk şartı doğuştan gelen bir şiir söyleme kabiliyetidir. Kendi şiirlerinde şiir söyleme kabiliyetinin Allah vergisi olduğunu söylemektedir (G. 413/7). Bir beytinde (G. 85/7) kendisini "*kalem bulutundan cihana inci ve mercan yağdıran bir büyücü*"ye benzetmektedir. Ona göre şiir, üzerine sayısız inciler dizilmiş bir iptir. Kendisi de ipe dizilmek üzere saklı duran incileri elinde bulunduran ve ipe özenle dizen bir sanatkardır (G. 328/7).

Mu'îdî, "iyi şiir nasıl olmalı" konusunda da fikir beyan etmiştir. Şair şiirlerini acı, hüznün ve gurbet temiiyle örerken içtenlik, duygu yoğunluğu ve samimiyeti de üslubunun yapı taşı olarak belirlemiş görünmektedir. Şairin sözleri yakıcı olmalıdır. Yüreğe tesir etmeli ve samimi duygularla yazılmalıdır. Sanat yapma kaygısı tüm

bunlardan sonra gelmelidir (G. 474/7). Izdırıp ve dertle yoğrulmuş şiir aynı zamanda renkli hayallerle süslü (G. 77/5) ve sarhoş edici olmalıdır (G. 74/7).

Poetik görüşlerini beyan ederken edebiyat eleştirisine de değinmiştir. Şiir okuyan ve dinleyen, yani gerçek şiirden anlayan kimse kalmadığı için şiir yazmaktan zevk almadığını belirtmektedir (G. 199/7). Gerçek şiirden anlayıp onu okumak zevkenden mahrum olanların şiiri okuyup zevk alması bir yana beyitleri bile bozduklarını belirtmektedir (G. 151/5).

2.2. Kaynaklara Göre Edebî Vasfı

Şairin edebî kişiliği hakkında bilgi veren kaynaklar onun çok yazıp çok söyleyen bir şair olduğunu belirtmektedir. Kaynaklar hakkında "*pür-gûy*" tabirini kullanmaktadır. Latîfî, yazdıklarının halk arasında rağbet görmeyip devlet büyüklerinin iltifatına mazhar olamadığını, kaleme aldığı eserlerin de şöhret bulmadığını yazmaktadır. Latîfî ayrıca şairi, musıkî ilmini çok iyi bildiği halde söyleyişinde lezzet ve zevk olmayan bir şarkıcıya benzetmektedir. Şairlik vasfını da bir inciye benzettikten sonra şiirlerinin rağbet görmemesinin nedenini çok yazıp çok söylemesine ve sözü fazlaca uzatıp tekrara düşmesine bağlar. Ancak şairin gerek vücuda getirdiği eserlerdeki mahareti, gerekse şiir mecmualarında yer alan şaire ait onlarca şiir, Mu'îdî'nin bu edebî gelenekteki müstesna yerine işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

Yine Latîfî'nin, "*şu'arânın hâfiz-ı kelâm u hüsn-üslûbudur*" diyerek kullandığı lafızlar ve üslubu konusundaki ayrıcalıklı yerine işaret ettiği Mu'îdî'nin, edebî kişiliği dahil olduğu edebî gelenek çerçevesinde şekillenmiştir.

Şiir söyleme hususunda geleneğin çizdiği sınırlar dışına pek fazla çıkmayan ve söz konusu çerçeve içerisinde kalan şair, böyle güzel bir nazmı ve yüce şanıyla gurbette geçen günlerine hayıflanırken, dönemin tezkirelerinde de belirtildiği gibi kendisini devrin kıyas kabul etmeyecek şiir ustası saymaktadır.

2.3. Dil ve Üslûp

Klasik gelenekten beslenen Mu'îdî'nin üslup, dil ve söyleyiş konusunda kendisine örnek aldığı kimi şairler dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki 15. yüzyılın usta şairlerinden Necâtî'dir. Mu'îdî'nin şiir mecmualarında bulunan şiirlerinin bir bölümünü Necâtî'ye nazire olarak yazdığı şiirler oluşturmaktadır. Bu şiirlerde vezin ve kafiye birliği söz konusu iken redif kullanımının birebir aynı olmadığını görmekteyiz. Bu

durum şairin, Necâfî'nin tarzını benimsemekle birlikte özgünlüğünü korumayı başardığını ve tekrara düşmediğini göstermektedir.

Şairin, beğenisini kazanan ve örnek alarak takipçisi olduğu şairlerden bir diğeri yine 15. yüzyıl şairlerinden Ahmed Paşa'dır. Mu'îdî, Ahmed Paşa'nın gazeline tahmis (Tah. 3) ile mecmualarda yer almış ve *Miftâhü't-Teşbîh* risalesinde sevgiliye ait güzellik unsurlarını açıklarken kendi beyitleri dışında Ahmed Paşa'nın beyitlerinden de örnekler vermiştir.

Dönemin cihan padişahı olarak addedilen, askerî ve siyasî sahada güçlü olduğu kadar şiir mülkünün de kuvvetli sultanlarından olan Muhibbî de Mu'îdî'nin şiir yolunda örnek aldığı ve takipçisi olduğu şairlerdendir.

Mu'îdî, devrinden ve felekten şikayet ederken, hastalık, yaşlılık ve hüznü anlatırken tevazu ve tevekkülü elden bırakmamıştır. Üslubunun bir uzantısı olarak şiirine yansıyan bu tutum onun eserlerini daha lirik ve içten kılmış, beyitlerini etkileyici bir hüzne bürümüştür.

Şairin kullandığı dil, onun acı ve hüznün üzerine temellendirdiği yansıtma ve koruma noktasındaki en değerli vasıtası olmuştur. Dönemin anlaşılır, açık ve duru diliyle söylediği şiirlerini renkli ve akıcı kılmak adına atasözü, deyimler ve veciz sözlerden oldukça faydalanmıştır (G 43/7). Döneminde okunması ve anlaşılması kolay bir şair olan Mu'îdî, uzun terkiplere yer vermeden ve sanat kaygısı taşımadan kullandığı dili bugün elde bulunan tüm eserlerinde dikkati çekmektedir.

Üslup konusunda şairin gazellerindeki en belirgin tutum "didüm-didi" şeklindeki kullanımlarıdır. Okuyucunun zihninde karşılıklı bir konuşmanın muhatabı olarak sevgilisiyle konuşuyormuş izlenimi uyandıran şair, üslubunu rengin ve akıcı kılmak için bu forma yer vermiş olmalıdır. Bu kullanım aynı zamanda üsluptaki samimiyet ve içtenliği de pekiştirmektedir (G. 400/3).

Şairin üslubundaki bir diğer hususiyet kimi söyleyiş ve hayallerinde tekrara düşmesidir. Sözü uzatarak aynı hayal ve kurguyu aynı sözcüklerle çoğu defa kullanmıştır (G. 464/4, G. 465/1).

Meskeni gurbet, yoldaşı hüznün olan Mu'îdî'nin acı, ızdırıp ve dert mürekkebiyle şekillenen şair kimliği ve bu doğrultuda ortaya koyduğu eserler onun hem hayatının hem de edebî şahsiyetinin belgesi niteliğindedir. Bugün elde bulunan ve dil, üslup, söyleyiş ve tema yönünden hepsinin aynı şaire yani *Kalkandelenli Mu'îdî*'ye ait

olduğundan emin olduğumuz eserleri onun ilmî birikimi, yeteneği ve poetik zeminde edebiyat eleştirisi olarak değerlendirilebilecek görüşleri bakımından klasik şiir geleneği dahilinde müstesna bir yeri olduğuna işaret etmektedir.

3. Eserleri

3.1. Divan

Kaynaklar ve Mu'îdî'nin kendisi üç cilt Divanı'nın olduğundan bahsetmektedirler. Fakat şairin bugün itibariyle elimize ulaşan Divanı'nın sadece tek nüshası mevcuttur. Paris Bibliotheque Nationale Türkçe Yazmaları Gaulmin/Regius Turc 1317,4 numarada kayıtlı bulunan bu tek nüsha oldukça zarar görmüştür.

Divan'da alfabenin tüm harflerinden 383 gazel bulunmaktadır. 50^a ve 50^b yapraklarındaki şiirler okunamayacak durumdadır. 52^a ve 52^b yaprakları da nüshanın bakım ve tamiri esnasında dijital kaynaklara eklenmemesi sebebiyle tamamen eksiktir. Divan'ın sonunda üç murabbâ, bir müstezâd ve üç kıt'a yer almaktadır.

Bu nüsha Divan'ın eksik olduğunu göstermektedir. Şairin kendi ifadesiyle üç cilt halinde vücuda getirdiği ve Divan'ın oluşturulmasında esas metni teşkil eden nüshanın üçüncü cilt olduğu yönündeki beyanı, Mu'îdî'nin üç cilt hacminde bir Divan oluşturduğuna güçlü deliller sunmaktadır. Ayrıca nüshada kaside nazım şekliyle yazılmış şiirler yer almadığı gibi Türkiye kütüphanelerinde bulunan belli başlı şiir mecmualarının taranması neticesinde elde edilen ve çoğu mevcut nüshada bulunmayan gazeller, tahmisler ve kıt'alar da söz konusu durum için önem arz etmektedirler. Gülçin Tanrıbuyurdu tarafından doktora tezi olarak hazırlanan Divan'a mecmualardan ilave olarak 95 şiir eklenmiştir.

Mu'îdî Divan'ı üzerinde yapılan tek çalışma Gülçin Tanrıbuyurdu tarafından 2012 yılında Kocaeli Üniversitesi bünyesinde hazırlanan doktora tezidir.

3.2. Hamse

Mu'îdî hakkında bilgi veren kaynaklar şairin *hamse'si* veya *kütüb-i seb'a'sı* olduğunu söylemektedir. Latîfî, söz konusu Hamse'nin Nizâmî'ye ait *Penc-genc'e* nazire olarak yazıldığını belirtmektedir. Ayrıca Mu'îdî *Şem' ü Pervâne*'de bizzat kendi dilinden Hamse sahibi olduğunu söylemekte ve kaynakları doğrularcasına Nizâmî'nin *Penc-genc'ini* de anmaktadır (*Şem' ü Pervâne*, b. 1560).

Şaire isnad edilen mesneviler şunlardır:

3.2.1. Şem' ü Pervâne

Mu'îdî ile ilgili bilgi veren kaynaklarda adı geçen ve kütüphanelerde kayıtlı, ondan günümüze ulaşan tek mesnevisidir. Latîfî Anadolu şairlerinden üç üstadın Şem' ü

Pervâne yazdığını söyleyerek, Mevlânâ Lâmi'î ve Zâtî'nin yanında Mu'îdî'nin de adını anmıştır.

Mesnevi Hafif Bahri'nin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* kalıbıyla yazılmış 1599 beyitten oluşmaktadır. Bu mesnevi şairin hac yolculuğuna çıktığı sırada Halep'te dinlenmek için konakladığı bahar mevsiminde bir kaç haftada kaleme alınmış ve Halep Defterdarı Muhammed Paşa'ya sunulmuştur.

Giriş bölümünde Besmele ile ilgili başlıksız yazılmış 17 beyitlik bir manzume, 43 beyitlik bir tevhid, 39 beyitlik bir münacaat, 53 beyitlik bir na't, 78 beyit tutarında bir sebep-i telif, memduhu öven 22 beyit ve asıl konuya giriş mahiyetinde 19 beyit yer almaktadır. Asıl konu 282-1527. beyitler arasında işlenmektedir. Hatime kısmı 71 beyitlik Allah'a şükür ve dua ile neticelenmektedir. Mesnevi içinde toplam 9 gazel yer almaktadır. Gazellerde mahlas kullanılmamıştır. Eseri içinde iki yerde mesnevinin adından bahsedilmektedir (b. 192, 281.).

Mesnevinin bugün üç nüshası mevcuttur. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümü 2255, Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum 1193 ve İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları bölümü 19450 numaralarda kayıtlı nüshaları üzerine edisyon kritikli tek çalışmayı Nihal Kara İstanbul Üniversitesi bünyesinde yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır.

3.2.2. Vâmık u 'Azrâ

Kaynaklar, Mu'îdî'nin hamsesini oluşturan mesnevilerden birisinin *Vâmık u 'Azrâ* olduğunu belirtmekte ve bu mesnevinin *Mahsenü'l-Esrâr* bahrinde kaleme alındığını yazmaktadırlar. Adı geçen mesnevinin kütüphanelerde kaydı yoktur ve bugün itibariyle bulunmamıştır.

3.2.3. Gül ü Nevrûz

Kaynaklarda adından bahsedilen ve şairin zamaneden şikayet ile hasb-i halini dile getirdiği belirtilen mesnevinin kütüphanelerde kaydı yoktur ve bugün itibariyle bulunamamıştır. Latîfi Tezkiresinde, adı geçen mesneviye ait 8 beyit ve *Tuhfe-i Nâilî*'de de 2 beyit yer almaktadır.

3.2.4. Hüsrev ü Şîrîn

Kaynaklarda adı geçen bu mesnevinin kütüphanelerde kaydı yoktur ve bugün itibariyle bulunamamıştır.

3.2.5. 'İşk-efzâ (Leylâ vü Mecnûn)

Şair hakkında bilgi veren kaynaklarda bu mesnevinin adı geçmemektedir. Şairin belagat ile alakalı kaleme aldığı Miftâhü't-Teşbîh adlı risalede bu mesnevinin adı tespit edilmiştir. Risalenin 2^b yaprağında yer alan "...*ışk-efzâ adlu kitabını tamâm idüp...*" ibaresi adı geçen mesneviye işaret etmektedir. Eser hakkında bilgi veren İsmail Erünsal, şairin bir de *Leylâ vü Mecnûn* adlı bir mesnevisinin olabileceğini söylemektedir. Ancak verilen örnek beyitlerde kahramanların Leylâ ve Mecnûn olması hasebiyle bunun iki ayrı mesnevi değil, aynı mesnevi olma ihtimalini düşündürmektedir.

Miftâhü't-Teşbîh risalesinde örnek amaçlı verilen bir kaç beyit haricinde 'ışk-efzâ mesnevisinin kütüphanelerde kaydı yoktur ve bugün itibarıyla bulunamamıştır.

3.3. Miftâhü't-Teşbîh

Belagatın sadece teşbîh bölümünü konu edinen küçük bir risaledir. Eserin bilinen tek nüshası Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar no: 67'de bulunmaktadır. Eser üzerinde yapılan tek çalışma Prof. Dr. İsmail Erünsal'a aittir. Risaleyi bir makale halinde hakkında bilgi verdikten sonra metin kısmını transkribe ederek yayınlamıştır. Eserin örneklerinden yola çıkarak Kalkandelenli Mu'îdî'ye ait olduğu kanısına varmıştır.

Nüsha 150 x 100 mm ölçülerinde ve 19 varaktır. Telif ve istinsah tarihi mevcut değildir.

Risale bir mukaddime, yirmi bir bâb ve bir hatimedden oluşmaktadır.

Şair, eserin giriş kısmında söz konusu risaleyi kaleme alırken Fars edebiyatından *Şerefüddin Râmi* tarafından kaleme alınan *Enîsü'l-Uşşâk* adlı eseri örnek aldığını vurgulamıştır. Ancak Miftâhü't-Teşbîh bir tercüme ya da adapte değil tamamen orijinal bir eserdir.

Risalede, Ahmed Paşa'nın beyitlerinden alınan örnekler dışında şair kendisinden de örnekler vermiştir. Bu örnek beyitlerin bir kısmı şairin elimizdeki mevcut Divanı'ndaki beyitlerdir. Dolayısıyla eserin, Divanı üzerinde çalışılan Mu'îdî'ye ait olduğu şüphesizdir. Bu eser aynı zamanda şairin poetik bilgi donanımını da göstermektedir. Daha çok divan ve mesnevilerin kaleme alındığı bu dönemde bu şekilde başarılı bir belagat eserinin kaleme alınması şairin ayrıcalıklı yerini göstermektedir.

II. MU'İDÎ DİVANI'NDA BİTKİLER

A. BİTKİLERİN YETİŞME ALANLARI

İncelememiz genel olarak *Mu'îdî Divanı*'ndaki bitkileri kapsamaktadır. Divan'da geçen ağaçlar, meyveler, çiçekler ve hububat ile alakalı kurulmuş tasavvurlar asıl çalışmamızdır. Fakat bu bitkilerin yetişme alanları vardır. Bağ, bostan, gülistan, çemen vs. gibi bilimum bitkilerin yetişme alanı olan bu yerlerle divanlarda hem gerçek manalarıyla kullanılmış hem de çeşitli tasavvurlar aracılığıyla beyitler arasına serpiştirilmiştir. Bitkilerin yetiştiği bu alanlar hem maddî, dünyevî bahçeler hem de cennet ve cennete ait bahçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Cennet bahçeleri üstünlük ve kusursuzluklarıyla dünya bahçelerinin benzetileni olmuştur.

Mu'îdî Divanı'nda tespit ettiğimiz bitkilerin yetişme alanlarıyla alakalı çeşitli tasavvurlar yapılmıştır. Gerçek manalarıyla ve çoğu zaman tasavvurlarla ele alınan bu maddî yani dünya bahçeleri ve cennet bahçeleri aşağıda incelenecektir.

İnsanların hoş vakit geçirmeleri ve cennetteki bahçeleri çağrıştırmaları için tarih boyunca farklı kültürlerde bahçe inşaatı yaygındır. Bâbil'in meşhur asma bahçeleri cennet bahçelerine özenerek inşaa edilmiştir. Bahçelerde bilhassa süs bitkileri, ağaçlar ve meyveler özenle yetiştirilir ve su kanallarıyla çeşitli süslemeler yapılırdı. En nadir süs bitkileri de buralarda yetiştirilmekteydi.

Bahçecilik Osmanlı ve öncesi İslam toplumlarında yaygın bir kültürdür. İran'da sekiz cennete benzetilmeye çalışılan heşt-bihişt bahçeleri de bunlardan bir örnektir.⁵ Osmanlıda da yaygın bir şekilde inşaa edilen bahçeler su kanallarıyla süslenmiş, çeşitli süs bitkileri ve ağaçları barındıran bahçeler olmuştur. Halkın gezinti yapması için korular temizlenmiş, güzel bitkiler yetiştirilen bağlar, bahçeler, gülzarlar oluşturulmuştur. Bizde de en meşhur bahçeler kasırlarıyla birlikte İbrahim Paşa'nın Sa'dâbâd bahçeleridir. Şairler sözleriyle, şiirleriyle bu bahçeleri tavsif etmişler, bitkilerini ve bahçeleri çeşitli tasavvurlarda kullanmışlardır. Bitkilere, yeşile, bahçeye ve çemene verilen bu değer sayesinde bahçecilik tarihimizde bir kültür ögesi olmuştur. Mu'îdî'nin gözünden bahçelerin şiirde kullanımı, ilgili düşünce ve tasavvurlara, bitkilerin yetiştiği alanlar olması sebebiyle değinilecektir.

⁵ Annemarie SCHİMMELE, *Sayıların Gizemi*, çev; Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İkinci basım, İstanbul, 2000, s. 169 - 170.

1. Arsa:

Arsa (عرصه) Arapça bir kelime olup dilimize bu şekliyle yerleşmiştir. Evlerin arasında, ağaç ve binadan hâlî, vâsi açık yer⁶ olarak tarif edilmektedir. Yer, toprak, meydan ve boş alan manasındadır. Mu'îdî, Divanı'nda bir beyitte arsa kelimesini çemen ile bir terkip içinde kullanmıştır. Çemen arsasından su gibi akıp geçmesini kendisine tavsiye etmektedir. Kûy-i dilber arsa-i çemene benzetilmiştir:

Kûy-i dilber Mu'îdî saña yêter

Su gibi 'arsa-i çemenden geç

(G. 50/5)

2. Bâğ, Bûstân

Bâğ (باغ) ve bûstan (بوستان) kelimeleri köken bakımından ikisi de Farsça'dır. Bâğ; bahçe manasında bilinen, özellikle üzüm yetiştirilen mekandır. Arapçası *hadîka*'dır. Dünyadan kinaye olunur ve bâğ-ı İrem gibi tabirlerde de cennet bahçesi manasına gelmektedir. Bûstân da Farsça bir isim (bû) ve isim yapım eki (-sitân)'nin birleşmesiyle oluşmuş bir ism-i mekandır. Aslında kokuluk manasına gelmekle birlikte mecazen çiçeklik manasındadır. Zamanla dilde ism-i mekan olarak yer etmiştir.⁷

Bağ ve bostan; yeşillik, bahçe ve özenle yetiştirilen bitki, meyve ve zerzevâtın yetişme alanlarıdır. Divan edebiyatında gerçek manada bir bâğ ya da bahçe olarak geçtikleri gibi kalbe, gönüle, sevgilinin mahallesine, semtine, yüzüne ve güzelliğine de benzetilmektedirler. Çok ayrıntıya girmeden gerçek manada ve terkip hâlinde birlikte geçtikleri iki beyit verildikten sonra bağ ile bostan hakkındaki genel tasavvurlara geçilecektir:

*Gerçi şöhbet yeri şimdi **bâğ u bûstândur** baña*

Çünkü yok bir sâki-i gül-çihre zindândur baña

(G. 12/1)

*Dil hevâdârundur ey gül **bâğ u bustân** istemez*

Bir ölümlü hasteye seyr ü temâşâdan ne hazz

(G. 199/2)

2.1. Bâğ - Bağır:

Mu'îdî bir beytinde dağımı lâleye, bağrını da bağa benzetmiştir. Bağda çer çöpün eksik olmaması gibi bağırda da dağlar eksik olmaz:

⁶ Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisari, *Ahterî-i Kebîr*, hzl. Ahmet KIRKKILIÇ - Yusuf SANCAK, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

⁷ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, hzl. Mürsel ÖZTÜRK - Derya ÖRS, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

Hār ü hāşākūñ turağı oldığıçün taze bāğ
Ġayretümden lāle-veş eksük deġül baġrumdan dāğ (G. 208/1)

2.2. Bāğ, Bûstân - Belâ:

Sevgiliden ayrı düşülen zaman, hasret zamanı, bela ve dert bağı olarak tasavvur edilmektedir. Bülbülün güle nağmeler ettiği bağa benzetilmektedir. Bülbül âşıktan, gül de ma'şuktan kinaye olduğu için bağ münasebeti kurulmaktadır:

Bülbül-i şūrîdedür gönlüm belâ bāğında kim
Süz-ı sînem dūd-ı āhumdur gül ü reyhân aña (G. 5/3)

2.3. Bāğ - Bezm-i Mey:

Mey meclisi ile can bağı arasında bir münasebet kurulmuştur. İçki meclisi sevgili ile buluşulan ve yahut dert ve tasadan âzâde olunan yerdir. Cân bağı da sevgilisini bulduğunda dertten, kederden âzâde olur:

Bāğ-ı cāndur bezm-i mey zerrîn-ķadehler gül yéter
Bülbül olmuşdur şūrāhî ķulķül-i ġulġul yéter (G. 98/1)

2.4. Bāğ - Cennet:

Bitkilerin yetişme alanları maddesinin girişinde de söz ettiğimiz gibi bağlar, bahçeler, çemenler, gülistanlar, lâlezarlar hep cenneteki bağlara benzetilmiş, böylece vasıfları yükseltilmeye çalışılmıştır. Adn, irem, huld gibi gibi cennet bahçeleri anlatılırken ve tasavvurlara konu olurken bağı ile terkip içerisinde geçmektedir. Bāğ-ı cennet, bāğ-ı adn, bāğ-ı İrem gibi tamlamalar aracılığıyla cennet bağlarından bahsedilmektedir. Beyitlerde oldukça sık bir şekilde geçen bu cennet bağlarına örnek olması amacıyla aşağıya bir beyit verilecektir:

Bāğ-ı cennetde iki tāvūsa beñzer saçlaruñ
Birbiriñe ķarşu cevlan ile perzeyn eylemiş (G. 187/3)

2.5. Bāğ - Cemâl (Ârız, Ruhsâr, Rûy):

Sevgilinin cemâli; rengi, hattı ve çeşitli özelliklerinden dolayı bağa benzetilmektedir. Sevgilinin gülen ve kırmızı yüzü hurrem güle benzetilmesinden dolayı cemal bağı ile gül arasında da bir münasebet kurulmuştur:

Bāğ-ı cemâlün içre açup ter benefşeler
Ġül āhîrinde gösterür evvel bahâr hatt (G. 197/4)

2.6. Bâğ, Bûstân - Cihân (Zamân):

Divan edebiyatında dünya bir bağa benzetilmektedir. Bağda, yani bahçede her çeşit canlı ve cansız nebat bulunmaktadır. Her sonbaharda ölüp her baharda dirilmektedirler. Bu özelliklerden dolayı dünya, zaman bir bahçe olarak tasavvur edilmiştir:

Serv-şadler çok velikin sen gereksin ey perî

Bûstânında cihânıñ âdeme bir gül yéter (G. 98/3)

Âh kim bâğ-ı cihânda bir uyanuğ kimse yoğ

Bülbüli baht uyğusu almış güli nâz uyğusu (G. 465/4)

2.7. Bâğ - Dîvân:

Şair kendi gazellerini gül yüzlü hurilere, divanının her yaprağını da cennet bağına benzetmektedir:

Her gâzel bir hûr-ı gül-ruğdur göz ü kaç oynadur

Bâğ-ı cennetdür meger evrâk-ı dîvânım benüm (G. 288/7)

2.8. Bâğ - Gönül (Cân, Derûn, Dil ü Cân):

Bâğ ile gönül arasında soyut - somut benzetmesi yapılmıştır. Şair kendi gönül bağının parça parça olduğunu ve bu parçalanmadan dolayı da her açılan yarayı renk münasebetiyle lâleye benzetmiştir:

Olup dâğ-ı firâkuñla ciger pergâle pergâle

Gönül bâğında her pergâle zeyn eyler birer lâle (G. 412/1)

2.9. Bâğ - Hâne:

Sevgilinin hânesi cennetten bir bağ olarak tasavvur edilmektedir. Şair sevgilisinin cennetten bir bağ olan hanesine misafir olduğu için Tanrı'ya şükretmektedir:

Hamdü li-İllâh ki yine hâneñe mihmân oldum

Bâğ-ı firdevse girüp gül gibi handân oldum (G. 294/1)

2.10. Bâğ - Hüsn:

İkinci bir soyut-somut benzetme bağ ile hüsn arasında yapılan benzetmedir. Sevgilinin güzelliği bağa benzetilmektedir. Bağda açan çeşit çeşit ve elvan elvan güzel çiçeklerden dolayı sevgilinin güzelliği bağa benzetilmektedir:

*Her ne bülbül kim temâşâ ede **hüsnün bâğını***

Lâle-veş şağlar kıra bağrında hasret dağını

(G. 455/1)

2.11. Bâğ - İşk (Mahabbet) Bâğı:

Âşığın sevgiliye olan aşkı bağa benzetilmiştir. Âşığın mütemadiyen gözünden yaş akıtması, aşk, muhabbet bağına çeşitli yollardan su getirmesine benzetilmektedir. Burada dikkat çekilmek istenen durum da budur. Bağ gerektiği kadar sulanmalıdır. Hiç sulanmaz ise bağ kurur ve çok fazla su verilirse de çürür. Esas olan dengedir:

*Bir şan'at ile şu getirüp '**ışk bâğına***

Yaşlu gözümünden étdüm arıa nâvdân iki

(G. 456/7)

2.12. Bâğ - Ömür:

Ömür bir bağ gibi tasavvur edilmektedir. Yapılan işler, eserler ve ömrün bereketi o bağı yapraklarına ve meyvelerine benzetilmektedir:

*Tâ ki '**ömrüm bağunun** berg ü nevâsı kalmadı*

Çıkdı başdan serv-i gül-ruğlar hevâsı kalmadı

(G. 443/1)

2.13. Bâğ - Vuslat:

Sevgilinin ayrılığı ve hasreti bela bağı olarak tasavvur edildiği gibi vuslatı da bâğ-ı vasl olarak tasavvur edilmektedir. Şair vuslat bağından bahsettiği beytinde bile sevgilisinden ayrı düşmüştür:

*Olalı ol serv-i nâzuğ **bâğ-ı vaşlundan** cüdâ*

Gönçe-veş gönlüm açılmaz hâşırım hurrem degül

(G. 259/3)

3. Çemen, Sebze, Mergzâr

Çemen (چمن), sebze (سبزه) ve mergzar (مرغزار) yeşil ve kısa otlarla örtülü, ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik ve çimen olarak tasvir edilmektedirler. Üçü de aynı manaya gelmektedir. Her üçü de dilimize Farsça'dan geçmiştir.⁸ Divan edebiyatında baharda gezintiye ve seyre çıkılan yerlerdendir. Yeşil otlarla dolu kır ve bayır manasındadır. Bağ için geçerli bütün özellikler neredeyse bu üç mekan için de geçerlidir.⁹

⁸ İlhan AYVERDİ, *Kubbealtı Lugatı - Asırlar Boyu Târihî Seyir İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, III cilt, İstanbul, İstanbul, 2005; Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara, 2007.

⁹ İskender PALA, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.

Mu'îdî Divanı'nda çemen, sebze ve mergzar ile alakalı tasavvurlar ortak başlık altında verilmeye çalışılacaktır. Tasavvurlara geçmeden önce birer bahçe olarak geçtikleri şiiirlerden örnekler verilecektir:

Tāze tāze dāğ urup gögsüme berg-i gül gibi

Acıyu kıan ağılaram bezm-i belāda mül gibi

Bu perîşānlıkda miskīn olmuşam sünbül gibi

Gül yüzün çün nāle vü feryād édüp bülbül gibi

Merğzār içre seher ki mürğzār étse gerek (Tah.3/6)

Tā çemende lāleler la' līn ayag aldı ele

Oldı nerges pür-ğumār ü bülbül-i bīdār mest (G. 41/5)

'Ayš u 'işret günleri zevk ü temāşā vaktidür

*Kim kuruldı **sebzed**e gül-gün otağı lālenün (G. 252/2)*

Mergzara taranan Divan'da sadece bir tahmiste rastlanılmıştır. Mergzar tahmiste gerçek manasıyla, herhangi bir benzetmeye konu olmadan yer almıştır. Çemen ve sebze hakkındaki ortak tasavvurlar aşağıda verilecektir.

3.1. Sebze (hatt) - Âhen Kafes:

Sevgilinin dudağının çevresinde çıkan taze ayva tüyleri sebze benzetiilmektedir. Bu hatt-ı sebz ile tûtînin kapatıldığı demirden kafes arasında bir münasebet kurulmuştur. Beyitte tûtî, kafes, şeker ve gûyâ kelimeleriyle de tenasüp yapılmıştır:

***Hatt-ı sebzün** fikri düşdi her şekker-leb gönline*

*Eyledün ol fütîye gûyâ ki **âhenden kafes** (G. 180/5)*

3.2. Sebze - Dil:

Baharda taze çiçekler ve yaprakların açtığı sebze bu hâliyle dile gelmektedir. Sebzenin konuşması tasavvuru muhtemelen goncalarının ağızlarının açılmasından hareketle yapılmış bir tasavvurdur. Çiçeklerin, bilhassa güllerin gül-i handân olmadan önce goncaları kapalı ve konuşmayan bir ağıza benzetilmektedir. Güllerin açması goncaların ağızlarını açmalarıyla başlar. Şair, sevgilisinin gül yanakları için dua ettiği zaman sebze dile gelip duaya âmin demektedir. Ayrıca sevgilinin ayva tüyleri sebzeyle benzetilmektedir. Şair ne zaman sevgilinin gül yüzünü görse ayva tüyleri görünmekte, gül yüzünü örtmektedir:

*Sebze başdan ayağa **dil olur** âmîn démege
Ben du'â kılsam el açup gül-i handānuñ için*

3.3. Çemen, Sebze - Hatt:

Sevgilinin ayva tüyleri çemene ve sebzedeki otlara benzetilmektedir. Çemen ve sebzenin kısa otlu olarak düşünülmesi ayva tüylerinin benzetilene olmasına neden olmuştur. Aşağıda çemen ve sebzenin hat ile olan benzerlikleri üzerine yazılmış iki beyit verilecektir:

*Tā çihre-i handānuñ berg-i semen olmuşdur
Gülzâr-ı cemâlünde **hattuñ çemen** olmuşdur* (G. 87/1)

***Hañ** degüldür görünen ol rüy-ı âteş-tâbda
Sebzedür kim âşkâr olmuş kenâr-ı âbda* (G. 399/1)

3.4. Sebze - Hurrem:

Sebze güllerin yetiştiği bir bahçe olmuştur. Güllerin hurrem olması yani açılması sebzenin bütününün hurrem olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Güllerin sebzeyle gelmeleri sebzeyi hurrem eylemiştir:

*Bāgbānā güli el üzre tutup hoş gör kim
Bir iki gün **hurrem-i sebzede** mihmāndur bu* (G. 377/6)

3.5. Çemen - Mülk:

Bahar döneminde çemende güllerin, lâlelerin açması çemenin mülke yani sultanı ve askerleri olan bir devlete benzetilmesine sebep olmuştur. Çemen sultanı gül, al bayraklarını taşıyan askerleri lâle olan bir devlet olarak tasavvur edilmiştir:

Lâleler çekdi yanınca âl bayrağlar yine

Öyle beşzer ki çemen mülkinde sultân oldı gül (G. 268/4)

3.6. Çemen - Uçmak:

Bağ maddesinde dünya bahçelerinin cennet bahçelerine teşbih olunduğunu ve bu sayede bahçelerin vasfının yüceltildiğinden bahsetmiştik. Bahar zamanı dünya (bahçeleri) cennete dönüşmektedir. Çemen ile bu cennet bahçeler kıyaslanarak taze bir can için sahn-ı çemenden geçilmesini tavsiye etmektedir. Zira cennette ölümsüzlük suları mevcuttur:

Bahār eyyāmıdır şimdi cihān uçmağa dönmişdür

Dilersen tāze cān bulmağ yüri şahñ-i çemenden geç (G. 51/4)

3.7. Sebze - Yüz:

Sevgilinin yüzü bağa, bahçeye benzetildiği gibi sebze de benzetilmektedir. Sebze yetişen çiçeklerden dolayı sevgilinin yüzü de sebze benzemektedir. Sünbül yüze düşen zülfe, nerges de göze benzetilerek yüz bir bütün hâlinde sebze olarak tasavvur edilmektedir:

İstedüğüm zülf ü çeşmüñdür vegerni sebzede

Sünbül ü nerges döşenmiş rāygān olmuş yatur (G. 91/4)

4. Gülistân, Gülşen, Gülzâr

Gülşen (گلشن), gülistan (گلیستان) ve gülzar (گلزار) isimleri üçü de Farsça'dan dilimize geçmiş ve edebiyatımızda yoğun bir şekilde teşbihlere ve tasavvurlara konu olmuştur. Gül bahçesi, gül tarlası ve güllerin yetiştiği mekan manasındadır.¹⁰

Edebiyatımızda kokusu ve rengiyle ele alınmaktadır. Sevgilinin yüzü, yanakları, ve gonca ağzı bu özellikleriye gül bahçesine benzetilmektedir. Tazeliği, güzelliği ve geçiciliği münasebetiyle de teşbihler yapılmaktadır. Beyitlerde Hz. İbrâhim'in atıldığı ateşin gül bahçesine dönüşmesine ve Şirazlı Sa'dî'nin Gülistân'ına da göndermeler yapılmaktadır:

Şanma hüsnin medh eder ol serv-kaç 'āşıklara

Şüh dilberdür ki hıfz étmiş Gülistāni dürüst (G. 38/5)

¹⁰ *Burhân-ı Katı; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.*

Gül ve zâr (gülsâr) kelimeler cinaslı kullanılmaktadır. Gülşen de terkipler aracılığıyla kitaplara isim olmuş ve bu kitaplar gül bahçeleri gibi tasavvur edilmiştir.¹¹

Gülistan, gülşen ve gülsâr beyitlerde gerçek manalarıyla birer bahçe olarak geçmektedirler. Fakat çoğu zaman cennet bahçelerine (gülistân-ı İrem) ve sevgilinin elbisesine benzetilmektedir. Geniş bir benzetilme yelpazesi olan gül bahçesi gönüle, sevgiliye, sevgilinin kûyuna, vaslına, aşkına, yüzüne ve sinesine teşbih etilmektedir. Ayrıca şairler kendi şiirlerini ve divanlarını, güneş doğma vaktini, eflâkı ve saadeti de gül bahçelerine benzetmektedirler.

Mu'îdî Divanı'nda üç farklı ad altında bir çok beyitte rastladığımız gül bahçesi ve tasavvurlarını aynı manaya geldikleri için gül bahçesi başlığı altında incelemeye çalışacağız.

Gülistan, gülşen ve gülsârın birer bahçe olarak bahsedildikleri beyitlerden birer örnek verildikten sonra ilgili tasavvurlara geçilecektir:

Nihâl-ı serv gibi sâye şalâsın dëyü sen

*Silüp süpürdi şabâ **gülsitâni** pâk êtdi* (G. 461/3)

Düşüp serv-i sehî bende olur âzâd iken bende

*Eger nâz ile **gülşende** hırâmân olsa cānānum* (G. 290/6)

*Nâz ile **gülsâre** 'azm êtseñ beni reşk öldürür*

Seyr êderken göre dëyü nerges-i şehlâ seni (G. 435/3)

4.1. Gül Bahçesi - Âteş:

Gül denince edebiyatımızda akla ilk önce gelen gül kırmızı güldür. Kırmızı gül en makbul olan güllendendir. Bu yüzden en çok yetiştirilen gül çeşididir. Rengi ve şekli bakımından sevgilinin benzetilene ve benzeyeni olduğu için beyitlerde sık sık kırmızı gül olarak geçmektedir. Kırmızı güller ile dolu gülşen de renginden dolayı ateşe benzetilmektedir. Hz. İbrâhim'in ateşe atılma hadisesine de göndermede bulunulmuştur:

'Acep mi sūsen-i çîni dëriip degşürse vañanın

*Olupdur aḥker-i gülden ser-â-ser **gülistân âteş*** (G. 191/6)

¹¹ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.

4.2. Gül Bahçesi - Bezm-i Yâr:

Sevgilinin bulunduğu meclis gülzar olarak tasavvur edilmiştir. Meclisine gelmeye çalışanlar da bülbüllere benzetilmiştir. Şaire göre yarin bulunduğu meclise herkes girmemelidir. Kendisi gibi âşıklık iddiasında bulunmayan, bülbülün gülzarda feryat ettiği gibi feryat etmeyen bezm-i yâra girmemelidir:

Bezm-i yâre gelmesün rind-i suhandân olmayan

Varmasun gülzâre şol bülbül ki efgân eylemez (G. 166/5)

4.3. Gül Bahçesi - Can Yaprağı:

Sevgilinin söyledikleri, değerine binaen can yaprağına, yani gülistana yazılmaktadır. Yazdığı defter yahut divan gülistana, güllerle dolu bir bahçeye benzetilmektedir. Gülistan kelimesi tevriyeli kullanılarak Şirazlı Sa'dî'nin de meşhur eserine gönderme yapılmıştır:

Gönçe-lebûñ sözün varak-ı cânê yazmışam

Rengin laîfedür ki gülistâne yazmışam (G. 291/1)

4.4. Gül Bahçesi - Cân (Gönül, Dil):

Âşığın canı gülşene benzetilmektedir. Gönül ve canın fiziki olarak kalpte olduğu inancı vardır. Kalbin bir iç organ olması ve kanlı olmasından dolayı renk itibarıyla böyle bir benzetme yapılmaktadır. Dünya gülşeni açılma zamanında olmasına rağmen sevgilinin yokluğu nedeniyle âşığın can gülşeni açılmamıştır. Ayrıca âşığın gönlü bağrında lâleleri eksik olmayan, lâleleri hiç solmayan ve hazanı olmayan bir gülşen olarak tasavvur edilmektedir:

Gerçi nevrüz oldı 'âlem 'ayş ile 'işrettedür

Gülşen-i cāndan hazān-ı derd ü firqat gitmedi (G. 438/1)

Gönlümde dāğ lâleleri yaz u kış turur

Hergiz hazānı yok bu niçe gülistān iki (G. 456/6)

4.5. Gül Bahçesi - Cennet:

Sevgilinin yüzü cennetteki gül bahçelerine benzetilmektedir. Bazen de aksine benzetme ile cennetin gül bahçeleri sevgilinin yüzüne benzetilmektedir. Sevgiliyi görmeden cennet gül bahçelerinin bile bir değeri yoktur. Dünyalık gül bahçeleri de cennetteki gül bahçelerine benzetilmektedir. Havanın güzelliğinden dolayı selsebil gibi su akmakta ve âlemin gül bahçeleri cennetteki gül bahçelerine dönmektedir:

İ'tidālinden hevānuḡ āb olubdur selsebīl

‘Ālemin her kūṣesi gūlzār-ı cennetdür begüm (G. 359/2)

4.6. Gül Bahçesi - Gam:

Sevgiliden ayrı geçen zaman gam gülzarı olarak tasavvur edilmektedir. Gam ve kedere gark olan âşık gam gülzarında her dem göz yaşı dökmektedir:

*Ağladup cān bülbülin **gam gülşeninde** zār ü zār*

Hāre qarşu gül gibi ‘arz-ı cemāl étmek neden (G. 368/5)

4.7. Gül Bahçesi - Göz:

Sevgilinin yüzünün âşığın gözüne yansımından dolayı göz gül bahçesine benzetilmektedir. Ayrıca âşık çektiği çileden dolayı kanlı göz yaşları akıtmaktadır. Gözlerin kanlanması ve kızarmasından dolayı da gül bahçesine benzetilmektedir:

‘Aks-i rüyunla gözüm gūlzārı zīnet bulalı

Ḳande bakşam her taraf gül-berg-i ḡandāndur baḡa (G. 12/4)

4.8. Gül Bahçesi - Hüsn:

Güzellik mefhumu bir gül bahçesine benzetilmiştir. Güzellerin bulunduğu mekan güzellik gül bahçesi olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin bizatihi güzelliği de gül bahçesine benzetilmektedir. Gūlzār ve bülbül-i zār kelimeleri arasında da cinas yapılmıştır.

Āteş-i ḡasretle dāḡ olsun derūnı lāle-veş

*Seyr édüp **gūlzār-ı ḡüsnüḡ** bülbül-i zār olmayan* (G. 339/2)

4.9. Gül Bahçesi - Işk:

Aşk bir gül bahçesi olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin aşk bahçesinde âşığın gönlü bülbüle benzetilmektedir. Aşkın gül bahçesine benzetilmesinin nedenlerinden biri de âşığın kanlı yaşlar dökmesi ve sevgiliye olan aşkın gül bahçesini kanlı göz yaşlarıyla boyamasıdır. Sevgiliye olan aşkın gül bahçesinde âşığın kanlı gözleri baḡrı daḡlanmış kırmızı lālelerdir.

***Gülşen-i ‘ışkuḡda** cānā çeşm-i ḡününüm benüm*

Lāledür gūyā içinde ‘aks-i ḡālün dāḡıdur (G. 128/4)

4.10. Gül Bahçesi - Kapu:

Sevgilinin kapısının önü âşıkları tarafından gül bahçesi gibi tasavvur edilmektedir. Sevgili en güzel gül ve kapısı da en makbul gül bahçesidir. Şair sevgilisine göz yaşlarını kapısına akıtılabilmek için yalvarmaktadır. Zira gül bahçesine akan su oraya şeref vermektedir. Aşk için akıttığı göz yaşları şair için şerefli kabul edilmektedir:

Gözüm yaşımı men' étme kapuñdan

Şeref vèrmez mi gülzâre akar şu

(G. 378/4)

4.11. Gül Bahçesi - Kûy-i Yâr:

Gül bahçesi ile en çok benzetme kurulan unsurlardan biri sevgilinin kûyu, mahallesi, harîmidir. Sevgilinin mahallesi bir gül bahçesi, âşık da bir bülbül olarak tasavvur edilmektedir:

Harîm-i gülşen-i kûyuñda kuşca cānuma

Ne var bulunmaya mı âşiyâne yercegizi

(G. 476/4)

4.12. Gül Bahçesi - Libâs:

Sevgilinin kırmızı elbiseler giymesi gülistâni kaba olarak tasvir edilmektedir. Elbisenin renginden dolayı böyle bir sıfat kullanılmaktadır. Ayrıca gül desenli elbiseler giymesinden dolayı da gül bahçesini üzrine giydiği tasavvurunu oluşturmaktadır. Gül desenli elbisede dikenler de tasvir edilmektedir. Sevgilisini gören âşık onu üzerine sarmaşık gülü dolanmış serv ağacına benzetmektedir. Sevgili bu şekliyle âşığına gam dikenlerini batıracaktır:

Havâle étmeğ için cāna gam dikenlerini

Libâs eylemiş ol serv-kañ gülistāni

(G. 478/5)

4.13. Gül Bahçesi - Meyhâne:

Kadehlerin şekil itibarıyla çiçeklere benzetilmesi, şarabın da renk itibarıyla güle benzetilmesinden dolayı gül bahçeleri meyhane gibi tasavvur edilmektedir. Gül bahçelerinde edilen işret meclisleri ve sohbetleri meyhanelerde edilen sohbet ve işret meclislerine benzetilmektedir. Mescidden kovulanlar meyhaneye, cennet bahçelerinden kovulanlar da gül bahçelerine sığınmaktadır. Mescit-meyhane münasebeti beyti tasavvufî yorumu açık hâle getirmektedir:

Mescidde kıomazlar ise gel berü meyḥāneye
Cennet olmazsa müyesser şahın-ı gülzār ḥāzırın (G. 256/2)

4.14. Gül Bahçesi - Necâtî:

Doğum ve ölüm tarihi belli olmamakla birlikte kaynaklarda Kalakandelenli Mu'îdî olarak geçen şairin XVI. yy. şairi olduğu yazmaktadır. Necâtî Bey'e (ö. 1509) nazireler yazmıştır. Ancak birbirlerinin görüp görmedikleri konusu kesin değildir.¹² Zira yukarıda da bahsedildiği gibi Mu'îdî'nin doğum ve ölüm tarihleri belli değildir.

Mu'îdî, Necâtî'nin taştir ettiği gazellerinden birinde ona *ey yüzi gülşen* diye hitap etmektedir. Yüz ile gülşen arasındaki benzerlikten yararlanılarak kurulmuş bir münasebettir. Taştirden anlaşıldığına göre birileri laf taşıyarak aralarını bozmaya çalışmış, ancak bu düşmanların söylediklerinin yalan olduğunu Necâtî'ye büyük bir saygıyla ve gülşen yüzlü hitabıyla anlatmaya çalışmaktadır:

Necâtî dostdan cānın dirîğ eyler demiş düşmen
Zihî düşmen ki düşmendür bizümle mā-teḫaddümden
Mu'îdî ḥālîş ü muḥliş ḳuluḫdur ḫod bilürsin sen
Bu sözler ḡayrı vāḳi'dür inanma ey yüzi gülşen
Yolında öldü va-llāhi bi-llāhi yalandur bu (Taş. 1/5)

4.15. Gül Bahçesi - Ruh (Ârız, Cemâl, Ruhsâr, Rûy, Yüz):

Sevgilinin yüzü çeşitli münasebetlerden dolayı gül bahçesi gibi tasavvur edilmektedir. Bilahassa renk bakımından gül bahçesine benzetilmektedir. Şekil bakımından da düzgün, muntazam olması muntazam ve güzel gül bahçelerine benzetilmesine sebep olmuştur. Sevgilinin yüzü bir bütün olarak sebzeye benzetildiğinde de yanakları sebze de açmış gülşene benzetilmektedir. Sevgilinin yüzü taze gül bahçeleri gibi kırmızıdır. Gizlice kırmızı şaraplar içmekte ve yüzüne kan gelmektedir. Şarap içtiği anlaşıldığında utanmasından dolayı yine yüzü kızarmaktadır. Divan'da gül bahçesi ile en çok yapılmış benzeme sevgilinin yüzüdür:

Şarâb-ı erḡavānîden kızarmış yine ol ruḫlar
Açılmış lāleler yer yer ne ra'nā ḡülistāndur bu (G. 378/3)

¹² Üzeyir ASLAN, " Mu'îdî'nin Necâtî'ye Nazireleri", *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter, 2009, s. 30 - 31; Gülçin TANRIBUYURDU, *a.g.e.*, s. 6 - 7, 17 - 18.

4.16. Gül Bahçesi - Sevgili (Cânân):

Sevgili bir kaç özelliğinden dolayı gül bahçesine benzetilmektedir. Güzelliğinden ve yanaklarının renginden dolayı gül bahçesi gibi tasavvur edilmektedir. Çok cefakâr ve rakiplerinin çok olmasından dolayı sevgili, dikenli çok gül bahçesi gibidir. Âşık sevgilinin etrafında, gül bahçesi civarında feryad eden bir bülbüldür. Gül bahçesi bülbülün sebep-i vücûdudur:

*Müdde'ilerden kimesne varımaz oldı saña
Hârî çok **gülzâr** imişsün böyle bilmezdim seni* (G. 436/6)

4.17. Gül Bahçesi - Sîne:

Âşığın kanlı bağı kırmızı güller ve lâlelerle süslenmiş gül bahçesi olarak tasavvur edilmektedir. Kırmızı güller ve lâleler şekil ve renk itibarıyla dâğa benzetilmektedir. Sinede dâğların çok olması da âşığın sinesinin gül bahçesine benzetilmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda sevgilinin göğsü de cennetten bir gül bahçesi gibi tasavvur edilmektedir:

*Şahn-ı sînem tolalı sevdâ-yı zülf-i yâr ile
Bir **gülistândur** ki bitmiş tâze sünbül her taraf* (G. 212/5)

*Yağasın çâk édüp ol hür açdı lufti revzenin
Her bağan ol revzene seyr êtdi **cennet gülşenin*** (G. 353/1)

4.18. Gül Bahçesi - Şem:

Mevsimi gelen gül bahçesi açtığı rengârenk güller ve çiçekler ile yekûn hâlde bir muma benzetilmektedir. Kızıl güller mumun ateşi, kıvrımlı sünbül de mum alevinin dumanına benzetilmiştir. Sûr olarak adlandırılan saray müntesiplerinin düğünlerinde büyük mumlar hazırlanır ve süslenerek geçiş törenlerinde yakılırmış. Bu mumlar çeşitli çiçekler ve güllerle süslenirmiş.¹³ Gülşen de bu şekilde bir tasavvura konu olmuştur:

*Başı üzre dūd sünbül şu'le güldür âteşin
Gel temâşâ kııl ki **olmuş gayret-i gülzâr şem'*** (G. 204/5)

¹³ Ömer ÖZKAN, *Divan Şiiri Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı, (XIV - XV. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 138.

5. Hâristân

Hâristân (خاریستان) lugatteki anlamıyla dikenlik, dikenini bol olan yer olarak tarif edilmektedir.¹⁴ Yapı olarak Farsça bir isim ile isimden isim yapma ekiyle oluşmuştur. İsm-i mekandır.

Edebiyatımızda sevgilinin bulunmadığı ortam, bağ, bahçe ve sıkıntı ile gam zamanı da haristan olarak tasavvur edilmiştir. Sevgiliden ayrı geçen zaman her yer gam dikenlerinin bulunduğu bir dikenliktir. Mu'îdî bir beytinde gamı bir dikenlik olarak tasavvur etmiştir. Goncaların açılmaya yakın zamanda kızarmaları dikenlerinin batmasına bağlanmıştır. Sevgiliden ve bahardan uzak geçirilen uzun kışta şairin bağı gonca gibi gam dikenliğinden kana bulanmıştır. Nevbahar eyyamında şair gam dikenliği ile gonca gibi kana bulan bağrının ferahlaması için sakîden gül renkli şarap istemektedir. Gonca, gül, haristan ve kan kelimeleriyle bir tenasüp ağı kurulmuştur:

Gonçe-veş bağrum yêter hûn êtdi hâristân-ı gam
Nev-bahâr eyyâmıdur sâkî getür gül-gün kadeh (G. 53/2)

6. Lâlesitân, Lâlezâr

Lâle ekilmiş yer, lâle bahçesi manasına gelen lâlesitân (لاله ستان) ve lâlezâr (لاله زار) dilimize Farsça'dan geçmiş mekan isimleridir. Lâle bahçesi anlamına gelmesine rağmen divanlarda genel manada çiçek bahçesi olarak da kullanılmıştır. Beyitlerde bahçe manasında kullanıldığı gibi benzetme ve tasavvurlara da konu olmuştur.

Mu'îdî Divanı'nda bir kaç beyitte lâlesitan ve lâlezara rastlanılmıştır. Mekan manasıyla geçmesinin yanında tasavvurlarda da kullanılmıştır. Lâle bahçesi manasında geçtiği beyitlerden biri aşağıda örnek olarak verilecektir. Beyitte şair mezarlara lâle ekme geleneğine de değinmiştir:

Cân revân êtsem olur hâk-i mezârum lâlezâr
Nâr-ı hecrûnle şu resme dâğdâr êtdüñ beni (G. 426/3)

Lâle bahçesi cihana benzetilmiştir. Can bülbülü nasıl ki lâle bahçesinden hazzetmezse âşığın gönlü de cihan bahçesinden hazzetmemektedir. Asıl mekan gülistandır:

Hâşâ ki delü göñlüm kesb êde cihândan hazz
Cân bülbülidür êtmez bu lâlesitândan hazz (G. 200/1)

¹⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet, 1317; *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*.

7. Neyistân

Neyistân (نيسستان) Farsça birleşik bir mekan ismidir. Kamışlık, sazlık manasındadır. Dilimize de buradan geçmiştir.¹⁵ Edebiyatımızda genellikle bu manasıyla geçmekte ve sevgilinin kirpikleri ile âşığın gözlerine benzetilmektedir. Kamışlığın sulak bir yer olmasından dolayı genellikle beyitlerde su ile ilgili unsurlarla birlikte geçmektedir. Mu'îdî Divanı'nda da bu şekilde tasavvurlara konu olmuştur.

Sevgilinin bakış okları âşığın vücudunun her yerine saplanmıştır. Mihnet denizinde kuşların yuva yapabilmesi için bu oklar âşığın vücudunda kamışlığa dönüşmüştür:

Baħr-i miħnet kuşlarına âşiyân olmağ için
Cismümi âħir neyistân eyledi tîrûñ senüñ (G. 235/3)

Âşığın kirpikleri kamışlık olarak tasavvir edilmektedir. Kamışlıktan mamül salı olan âşık, gözyaşının deniz olmasından korkmamaktadır:

Eşk-i çeşmüm baħr eger olursa gelmez 'aynuma
Bu neyistân müjemden iki sālüm var iken (G. 365/5)

8. Sahrâ

Sahrâ' (صحراء) dilimize Arapça'dan geçmiştir. Berriye, yani ova ve yazı manasındadır.¹⁶ Edebiyatımızda kır, ova ve çöl manasında kullanılmıştır.¹⁷ Edebiyatımızda bağ, bahçe manası yanında çöl manasıyla da kullanılmaktadır. Mecnûn'un aşkından çöllere düşmesinden dolayı Leylâ ile Mecnûn hikayesi kahramanları ve telmihleriyle birlikte geçmektedir.

Mu'îdî Divanı'nda sahra bahçe ve çöl manalarıyla kullanılmış ve çeşitli tasavvurlara da konu olmuştur. Çöl ve bahçe manasında kullanıldığı iki beyit verildikten sonra yapılan bir kaç tasavvir sırayla verilecektir:

Deşt ü şahrâya düşüp her yaña turmaz yelerem
Hem-dem olalı gönül gözleri âhûlar ile (G. 398/4)

Lâle vü sünbül degül şahrâda ey mecnûn gönül
Bil ki ağlar dide-i pür-ħün ile şahrâ seni (G. 435/6)

¹⁵ Kâmûs-i Türkî; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.

¹⁶ Ahterî-i Kebîr.

¹⁷ Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.

Mu'îdî sahra ile ilgili Divan'da bir kaç tasavvura yer vermiştir. Aşağıda bu tasavvurlar verilecektir:

8.1. Sahrâ - Ciğer:

Âşığın ciğeri hicran yaralarıyla dolmuştur. Şâir, ciğerini kırmızı lâleler açmış aşk sahrasına benzetmektedir:

*Toldı sanmañ dâğ-ı hecr ile **ciger pergâlesi***

'İşk sahrâsında yer yer bitdi hasret lâlesi (G. 440/1)

8.2. Sahrâ - Gam:

Şair sevgiliden ayrı geçen zamanı gam sahrası olarak düşünmektedir. Mecnûn'un Leylâ'dan ayrı düşünce çöllere düşmesinden dolayı her ayrılık bir gam sahrası olarak tasavvur edilir. Mu'îdî kanlı göz yaşları ve yaralarıyla gam sahrasında taze lâlelerden çerağ yakmaktadır. Lâlelerin muma benzemesi ve gam sahrasında uykusuz kalmaktan dolayı çerağ yakmak deyimini kullanılmıştır. Kulun derdini padişaha arz etme şekillerinden olan başta çerağ yakma geleneği¹⁸ de beyte yerleştirilmiştir:

Hûn-ı sirişk ü dâğ ile seyr ét Mu'îdiyi

Şahrâ-yı gamda lâle-i terden yaçar çerağ (G. 207/7)

8.3. Sahrâ - Sîne:

Âşığın sinesi gam şahının otağını kurduğu sahraya, ovaya benzetilmiştir. Sinedeki kanlı dâğı da gam şahının otağına benzetilmiştir. Savaş alanında çadırlar kurulmaktadır. Osmanlıda savaş alanında padişahların otağları belli olsun diye kırmızıdır:

*Şâh-ı gam leşkerle kondı **sîne sahrâsında** kim*

Dâğ-ı hûn-âlûdum añun bir kızıl otağıdur (G. 128/2)

8.4. Sahrâ - Yüz:

Gülistan, gülşen ve gülzarda olduğu gibi sevgilinin yüzü renk, şekil ve çeşitli özelliklerinden sahraya benzetilmektedir. Sahra yukarıda da bahsettiğimiz gibi beyitlerde bahçe manasında da kullanılmaktadır. Sevgilinin yüzü aşağıda vereceğimiz beyitte güllerle, lâlelerle bezenmiş bir sahra olarak tasavvur edilmektedir:

¹⁸ Ömer ÖZKAN, *a.g.e.*, s. 302.

Ḳanı ol günler ki dem dem tolanup şahrâ yüzün

Lâle seyr eylerdi yârüm ben anuñ zîbâ yüzün

(G. 341/1)

B. BİTKİLER

Osmanlı Devleti zamanından günümüze yakın bir döneme kadar bitki manasında yaygın şekilde nebât (نبات) (ç. *nebâtât*) kelimesi kullanılmıştır. Bitki dilimize ve zihnimize daha sonradan yerleşmiş bir kelimedir. Yapısal olarak Arapça asıllı bir isimdir.¹⁹ Eski şiirimizde bitkilerin bir tür olarak anılmasında sıklıkla nebât ve çoğulu olana nebâtât kullanılmıştır. Doğada, tabii şekilde yetişen her bitkiyi kapsayan bir isimdir. Bitki kelimesi de aynı şekilde bir kapsama alanına sahiptir. Klasik dönem olarak adlandırılan 16. yy. dönemi edebiyatında bitkiler geniş bir şekilde yer almıştır.²⁰ Bitkilerin bu şekilde divanlarda farklı yönleri ve tasavvurlarıyla işlendiği gibi Mu'îdî'nin Divanı'nda da geniş bir şekilde, tasavvurlarıyla ele alınıp işlenmiştir. Bitkiler ile alakalı bu denli benzetmeler yapılmasından dolayı biz de Divan'ın bu yönüyle incelenmesi fikrini doğurmuştur.

Mu'îdî'nin Divanı'nda bitki türleri çeşitli tasavvurlarıyla aşağıda başlıklar altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Fakat bu incelemeye girmeden önce Divan'da nebât kelimesinin geçtiği beyitler verilecek ve tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Yapılan tarama esnasında nebât kelimesine iki beyitte rastlanılmıştır. İlk beyitte nebât, lugatlerde nebâtî-şeker ya da nöbet şekeri olarak geçen ve şeker kamışından işlem yoluyla elde edilen güzel bir şeker²¹ olarak geçmektedir. Papağanların şeker ile eğitilmesi geleneğine beyitte değinilmiştir. Gönül tûtîsini Mısır şekeriyle kandırmaya çalışan hocaya cânânın cevrinin daha leziz olduğu hatırlatılmaktadır:

Aldayup n'eylersin éy h'âce gönül tûtîsini

Çün degül Mısr'ın nebâti cevri-i cânândan lezîz

(G. 67/6)

Tespit ettiğimiz ikinci beyitte nebât, sevgilinin zemzem kuyusuna benzetilen ağzının kenarında çıkan ayva tüyü olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin ağzı zemzem

¹⁹ *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat; Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük.*

²⁰ Yavuz BAYRAM, *Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Divân Şiirine Yansımaları ve Anlama Çerçevesi*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2001, s. 17.

²¹ *nebât-şeker*: şekerün safîsi. (Mertol TULUM, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, ANKARA, 2011.); *nebât şekeri* (h. dili: *nöbet şekeri*) eritilip kestirildikten sonra otlarla işleme tabi tutulup saflaştırılarak dondurulmuş şeker; *kand* ve *mukanned* de denir (Mertol TULUM, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.)

kuyusu gibi şifa-bahş ve tatlıdır. Nebâtın da şeker ile olan münasebetinden dolayı bu şekilde birlikte kullanılmıştır:

Haft-ı reyhānuñ kenār-ı zezeme dikdi nebāt
Perde asdı sünbül-i zülfün mu‘anber Ka‘beye (G. 411/4)

1. AĞAÇLAR

A. Umumî Olarak Ağaçlar

Ağaçlar Divan edebiyatında ağırlıklı olarak çeşitleri ile ele alınmış ve birçok benzetme yapılmıştır. Divanlarda tür olarak ağaç, Farsça karşılığı olan *dâr*, *dıraht* (ç.*dırahtân*) ve Arapça karşılığı olan *şecer* (ç. *eşcâr*) adlarıyla geçmekte, şekli, çiçek açması, meyve vermesi ve gölgesi²² ile şairlerin hayal dünyalarında yer almaktadır.

Ağacın ilk yetişme hâline Farsçada *nihâl* denmektedir. Ağacın tazesi olmasından dolayı Divan edebiyatında ağaç fidanı kullanımından ziyade nihâl adıyla geçmektedir. Mu‘îdî'nin Divan'ında da taze nihâl ve farklı benzetmeler halinde geçmektedir. Dolayısıyla nihâl de ağaçlar bölümünde ele alınacaktır.

Mu‘îdî Divanı'nda da yaptığımız tarama sonucunda tür adı olarak ağaca iki yerde rastladık. Birinde Türkçe olarak "ağaç", diğesinde ise Arapça olarak "şecer" şeklinde geçmektedir. Ağaç ve şecer tespit edilen yerlerde tek başlarına, yani bir terkip ögesi olmadan ele alınmışlardır.

Sanem bilindiği gibi taş ve ağaçtan yapılmaktadır. Sanem Divan edebiyatı geleneğinde mahbûbun benzetilenidir. Sevgili güzelliği vesilesiyle saneme benzetilir. Mu‘îdî bir beytinde bunun tersi bir benzetmede bulunmuştur. Teşbih-i mablûb (ters benzetme) ile sevgilisini sanemden üstün göstermiş ve sanemi kuru, tatsız-tuzsuz bir ağaç olarak nitelemiştir.

Şeker lebüne kaçan öykünür ki hiç tuzı yok
Şanem kuru bir ağaçdur saña göre sözi yok (G. 222/1)

Ağacın çadıra benzetilmesi dalları, yaprakları ve açtığı çiçeklerin rengi dolayısıyla olabilir. Ağacın büyüklüğü ve geniş gölgesi de çadıra benzetilmesine sebep olabilir. Mu‘îdî ağacı (burada Arapça şekliyle şecer olarak) bir murabbasında üzerinde açtığı bahar çiçekleri dolayısıyla kırlarda eğlence meclisleri için kurulan bir çadıra

²² Mustafa Nejat SEFERCİOĞLU, *Nev‘î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 430 - 431.

benzetmiştir. Ağacı kendi gözünde bahar aylarında yapılan kır gezilerindeki çadırlara benzetmiştir:

*‘Ayš u nüş için yine aķ hayme kurdı her şecer
Nerges-i maħmūr ele aldı sâgerden cām-ı zer
İçmeden mest oldu yırtar yaķasın gül-berg-i ter
Bâga gel kim taraf-ı gülşen hūbdur merğūbdur* (Mur. 2/2)

Nihâlin taze ağaç fidanı olması hasebiyle bu bölümde ele alınacağından yukarıda bahsetmiştik. Beyitlerde tazeliğine işaret edilmekte, benzerlikler ve farklı tasavvurlar da buna göre yapılmaktadır.

*Tāze açılmış ciger zaħmında her tîrūñ senūñ
Bir nihāl-ı tazedür olmuş aña peyvend gül* (G. 276/2)

1. Ağaç Kültü

Asırlar boyunca Kur'ân, Kitâb-ı Mukaddes, İslam öncesi Türk ve İran mitolojisinden beslenerek Osmanlı - Türk edebiyatında Ağaç kültü yoğun bir şekilde işlene gelmiştir. Ağaç yukarıda adı geçen kaynaklardan etkilenecek kutsallığı ile İslam kültürleri ve edebiyatlarında kült hâline gelmiştir. Zeytin, hurma, incir ve nar Kur'ân'da birkaç sûrede (Tîn, En'âm, Mü'minûn vb.) adı geçen ve İslam dünyasında kutsal olarak kabul edilen ağaçlardır. Peygamberlerin yetiştiği kutsal topraklarda bu ağaçlardan bolca yetişmektedir.²³ Sidertü'l-Müntehâ ağacı da İslam tasavvufu düşüncesinde işlenmiştir. Hz. Muhammed'in siyerinde yer alması ve Cennet ağacı olduğu inancından dolayı bizim de edebiyatımızda sıkça bahsedilmiştir.

Dünya halklarının birçoğunun mitologyalarında ağaç kozmogoniyle ilgilidir.²⁴ İnsanoğlunun yaratılışını doğa-üstü olaylara ve varlıkla bağlama tarih öncesi dönemlerde yaratılanın üstünlüğünü ortaya koyma çabasıdır. Muhtemelen birçok mitologyada da olduğu gibi hanedan mensupları bu düşünce ile yüceltilmiş ve Tanrı tarafından olağanüstü özelliklerle donatılmış seçkin insanlar zümresi inancı oluşmuştur. Ayrıca İnsanoğlu kendi neslinin de diğer yaratılmışlardan üstünlüğünü yine kendine has olan hayal gücüyle ortaya koymuştur. İslam öncesi Türk destanlarında da mitolojik olgularda ağacın kozmogoni ile olan ilgisi çok net bir şekilde görülmektedir.

²³ Metin AND, *Minyatürlerle Osmanlı - İslam Mitologyası*, YKY Yayınları, İstanbul, 2011, s. 35.

²⁴ Metin AND, *a.g.e.*, s. 37.

Günümüzde elimize yazılı bir şekilde ulaşan ve mitolojik mahiyette olan İslam öncesi Türk destanlarında da Ağaç kültü önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı dönemi edebiyatına da doğurganlığı ve bu sayede makbul olması ile etkili olmuştur. Bilindiği gibi Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan ikinci eşini bir göl ortasındaki ağaç kovuğunda bulmuş, bundan doğan çocukları da yerin yaratılışıyla alakalı yaratılış hikayesini oluşturmuştur.²⁵ Bir diğeri de Hun Türklerinin Yaradılış Destanı'dır. Burada da insanlığın yaratılışı ve nesillerin devamı konusunda ağacın kutsallığından ve doğurganlığından bahsedilmiştir. Toğla ve Selenge nehirlerinin birleştiği yerde iki ağaç arasına, bölgede hüküm sürecektir olan neslin ilk çocukları gökten inen kutsal bir ışık aracılığıyla doğmuşlardır.²⁶

İslam'dan önceki Orta Asya kültüründen gelen ve Anadolu'da Beylikler döneminde devşirilip Osmanlı İmparatorluğu döneminde sanatın her dalında ve edebiyatta büyük bir etkisi olan "Hayat Ağacı" kültü de mevcuttur. Sonsuz hayatı vaat etmesi İslam sonrası cennetteki sonsuz hayata tekabül etmiş ve bu şekilde edebiyatımızda işlenmiştir.

2. Umumî Ağaçlar ile İlgili Tasavvurlar

Divan edebiyatı şairlerince ağaçlar çeşitli hususiyetlerine göre edebiyatımızda çeşitli benzetmeler, hayal ürünleri ve tasavvurlara malzeme olmuştur.²⁷ Mu'îdî Divanı'nda da ağaçlar ile birçok benzetme yapılmıştır. Burada şairin nihâl üzerinden kurduğu tasavvurlar ele alınacaktır. Zira ağaç, şecer ya da dıraht olarak fazla örneğe rastlanılmamıştır.

2.1. Nihâl - Boy:

Sevgilinin boyu taze bir nihâl gibi düzgün olarak tasavvur edilir. Şair kırmızı elbise giyen sevgilisini düzgün fiziğiyle sarmaşık kızıl güller tarafından sarılan nihâle benzetmiştir:

Ne hoş yaraşdı senüñ kaddüñe bu hil'at-ı āl

Kızıl gül ile bezenmiş nihâle döndürdi

(G. 441/2)

²⁵ R. Rahmeti ARAT - W. BANG, *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s. 15; Nurer UĞURLU, *Türk Mitolojisi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 171.

²⁶ Nurer Uğurlu a.g.e., s. 313-315.

²⁷ Nihat ÖZTOPRAK, *Hayretî Divanı'nda Bitkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1986, s. 12 - 13.

2.2. Nihâl - Gölge (mahbûbun sâyesi):

Âşık her daim ma'sukunun sâyesine girmek, onun gölgesi altında yaşamak hayalindedir. Sevgilinin gülistanda âşıklarına gölge salması, onlara iltifat etmesi sabâ rüzgarını bile harekete geçirmiştir:

Nihâl-i serv gibi sâye şalasıñ dèyü sen
Silüp süpürdi şabâ gülistânı pāk êtdi (G. 441/3)

2.3. Nihâl - Güzellik:

Taze fidan endamı, duruşu ve düzgünlüğü ile bir güzellik emsalidir. Sevgili bu unsurlarından dolayı nihâl ile bağdaştırılmıştır. Düzgün endamı vesilesiyle süslenilir, nahl-bendler tarafından zeyn edilir:

Naḥl-bend olup nihâl-i ḥüsne güller zeyn éden
Ergavânî câmelü serv-i revânumdur benüm (G. 284/6)

2.4. Nihâl - Hasta insan (Şairin kendisi):

Şair kendisini çektiği ızdırap ve halsizlikten dolayı rüzgarda sallanan çelimsiz bir fidana benzetmiştir. Olgunlaşmamış bir ağacın sert hava koşulların karşısındaki zayıflığı ile şairin hayat çilesi arasında da bir tenasüp kurulmuştur:

Zâ'f ile ıztırâbum âhumdan oldı efzün
Bâd esdügince ditrer ince nihâle döndüm (G. 302/2)

2.5. Nihâl - Ok:

Gül, dalında açamamış goncaları bülbüle kast etmeye memur kılmıştır. Açılmamış her gül fidanı bir oka, goncası da okun temrenine benzetilmiştir:

Her nihâl-i tâze bir oḡ oldı bülbül ḡaşdına
Ḡonçe-i nev-resteden ol oḡa peykân êtdi gül (G. 269/5)

Ayrıca G. 209/1, 236/2 örneklerinde nihâl ile ok arasındaki ilgi ve tasavvurları görmek mümkündür.

2.6. Nihâl - Sevgili:

Sevgili taze bir fidana benzetilmiştir. Sevgilinin çenesinin kırmızı olmasından dolayı meyve vermiş bir taze fidan tasavvuru ile burada karşı karşıyayız. Sevgilinin kırmızı çenesi elmaya benzetilmiştir. Meyve veren ağaçlar makbuldür. Meyve veren ağaç rağbet görür ve değer verilir. Aşağıdaki beyitte sevgili taze bir fidana, çenesi

elmaya, saçı da bu fidandan elma toplamak kasdıyla eteğini tutan bir bağcıya benzetilmektedir:

Bāġbān-ı zülf etek çutsa n'ola altında kim
Düşmege turur nihāl-i tazedden sīb-i zeķān (G. 342/4)

B. Dal ve Yaprak ile İlgili Tasavvurlar

Ağacın ana unsurları yaprak ve meyveleridir. Divan edebiyatında ağaç ile ilgili yapılan benzetmeler ve tasavvurlarda dal, yaprak ve meyveler ana unsurlardır. Mu'îdî Divanı'nda dal ve yaprak ile alakalı olan tasavvurları ağaç genel başlığı altında, meyveleri de daha farklı tasavvurlar teşkil ettikleri için ayrı bir başlıkta ele alacağız.

1. Dal

Divan edebiyatında dal ile ilgili benzetme ve tasavvurlar; dalın kış eşkıyası tarafından soyulması, yapılan hayalî aşk - savaş sahnelerinde ok veya mızrak olarak tasavvur edilmesi, çocukların tahtadan atı, âşîğın yaralı bedeni²⁸ ve nesillerin devamı olarak geçmektedir. Yapılan benzetme ve tasavvurlar genel manada Mu'îdî Divanı'nda da aynı şekillerde görülmüştür. Dal Mu'îdî Divanı'nda gerçek anlamı yanında soyut-somut ilişkilendirmelerde ve çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır. Divanda dal, Farsça karşılığı olan *şāh* şeklinde geçmektedir. Tarama sonucunda "*şāh şāh*" redifli bir gazel ve beş beyit tespit edilmiştir.

Mu'îdî Divanında dal ile ilgili tasavvurlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

1.1. Dal - Gam:

Şair aşk bahçesinde kendisini gam ağacı, kollarını da gam dalları olarak tasavvur etmiştir. Aşk bahçesinin bahçıvanları kollarını budayıp kanatmış, açılan taze yaraları da gül yapraklarına benzetmiştir. Aşk bahçıvanı yani sevgilisi (kapalı istiare) âşîğın kollarını gül yaprakları ile süslemiştir:

Şāh-ı ġamdur kollarum kim bāġbān-ı 'ışk ana
Tāze tāze dāġdan gül-berg-i ter zeyn eylemiş (G. 189/2)

²⁸ Mustafa Nejat SEFERCİOĞLU, *a.g.e.*, s. 430 - 431.

1.2. Dal - Mızrak:

Mu'îdî bir beytinde tevbe askerleriyle savaşmak için sâkîden mey istemektedir. Savaş çiçekler ve ağaçların olduğu bir bahçede geçmektedir. Bilindiği gibi içmeye meyyal kişiler kışın tevbe edip bahar geldiğinde havanın da güzelliğiyle beraber kırdı tekrar içmeye yeltenir ve tevbelerini bozarlarmış. Yalnız bu tevbeden dönmek ağır bir yükümlülük olduğundan tevbesini bozacak kişi bozup bozmama arasında ikilem yaşamış. Beyitte de görüleceği gibi tevbe askerleriyle yaptığı savaşta sâkîden medet ummakta ve bahçedeki nebatattan destek istemektedir. Taze yetişmekte olan bir dal (ki burada gül dalı olması muhtemeldir) mızrak, gülün dikenini hançer ve gülün kendisi kalkan olmuştur:

Sâkiyâ mey şun ki tevbe leşkeriyle ceng için

Nîze şâh-ı taze hançer hâr ü kalkan oldu gül (G. 268/8)

1.3. Dal - Ok:

Şairin tasavvurlarından birinde sûsen yapraklarını şekil itibarıyla oka benzetmiştir. Sûsenin yapraklarını aynı zamanda dal olarak düşünmüş ve açtığı taze çiçekleri okun kanlanmış ucuna benzetmiştir. Beytin ikinci mısraında da gamze-sûsen dalı, tîr-i peykân-gül-i ter ile leff ü neşr yapılmıştır:

Şâh-ı sûsenden açılır bir gül-i terdür baña

Çan ki gamzeñ dökdüğü [tîr-i peykândan] tamar (G. 145/5)

1.4. Dal - Sevgili:

Dal, aşağıdaki beyitte kapalı istiare yoluyla sevgili olmuştur. Şair, sevgilisinin aslında dışarıdan görüldüğü gibi kendisine bîgâne olmadığını, aksine ona az da olsa mail olduğunu düşünmektedir. Zahirdeki soğukluğun zannedilen bu bîgânelikten değil, âhının meydana getirmiş olduğu rüzgardan olduğu kanısındadır:

Bâd-ı âhumdur eden bunca sovuqluğ ortada

Yohsa ol şâh-ı gülüm bir pâre mâ'ildür baña (G. 14/3)

1.5. Dal - Zülf:

Sevgilinin kokulu zülfü dallara benzetilmiştir. Divan edebiyatında genel manada sevgilinin mumaber zülfü kokusu dolayısıyla sümbüle benzetilmektedir. Bu ilişkiden yola çıkarak şair dolayısıyla beytin ikinci mısraında saç - sümbül ilişkisine değinmiş ve

sevgilinin sümbüllerini, yani kendi kokulu zülflerini âşıklara dağıta dağıta ihsanda bulunmasını tasvir etmiştir:

Bâğ-ı hüsnünde olup zülf-i mu' anber şâh şâh
Bahş éder 'uşşâka her dem sünbül-i ter şâh şâh (G. 58/1)

2. Yaprak

Mu'îdî'nin Divanı'nda tarama sonucunda içinde yaprak geçen bir hayli beyte rastlanılmıştır. Yaprak, berg, varak ve varağın çoğulu olan evrâk geçmektedir. Çoğu beyitte asıl manası ile kullanılması yanında yapılan benzetmelere ve çeşitli tasavvurlara da aracı olmuştur. Çiçeklerin taç yaprakları belirtilirken de Farsça terkiplerden yararlanılmıştır. Beyitlerde, çiçeklerin taçyaprakları olarak geçen terkipler çiçek bölümünde ele alınacaktır. Ayrıca evrak kelimesiyle yazı yazılan yaprak yani kağıt da kastedilmiştir. Arada kurulan bağ muhtemelen defter yapraklarının ince olması ve çekilen mıstarların yapraklardaki damarlara benzetilmesinden kaynaklanmaktadır. Defter yaprakları manasında kullanılan yaprak ile gerçek manadaki yaprak veya güllerin taç yaprakları arasında bu şekilde bir bağlantı kurulmuştur:

Ey Mu'îdî luţf-ı tab'ına hezārān āferīn
Reng-i nazmından senüñ evrāk-ı dīvān oldı gül (G. 268/9)

Şairin divanını, her yaprağını cennet bağına benzetip her gazelini gül yüzlü huriler gibi tasavvur etmiştir. Cennette gül yüzlü hurilerin âşıklarına kaş göz oynatmaları şeklinde rüzgârda sallanan yapraklar hayal edilmiş, divanının yaprakları ile gül yüzlü huriler arasında böyle bir bağlantı kurulmuştur:

Her gazel bir hūr-ı gül-ruḥdur göz ü kaş oynadur
Bâğ-ı cennetdür meger evāk-ı dīvānum benüm (G. 288/7)

Defter yaprağı ile gerçek manadaki yaprak arasında kurulan ilişkiyi 209. gazelin 7. beyti ve 296. gazelin 1 beyitlerinde de görmek mümkündür.

Divandaki yaprak ile ilgili tasavvurlar aşağıda sırasıyla verilmiştir.

2.1. Yaprak - Güzeller:

Gül yüzlü güzellerden uzak kalmak ömür bağının yapraksız ve meyvesiz kalmasına benzetilmiştir. Aslında bu durum ömür bağının hazan mevsimindeki durumunu anlatmaktadır. Şair yaşlanmış, ömür bağının yaprakları ile meyveleri dökülmüş ve yalnız kalmıştır:

*Tā ki ‘ömrüm bağunuñ **berg** ü **nevāsı** kalmadı*
Çıkdı başdan serv-i gül-ruħlar hevāsı kalmadı (G. 443/1)

2.2. Yaprak - Kefen:

İnsanoğlunun ölümsüzlüğü İslam'a göre başka bir boyutta, cennette ya da cehennemde yeniden dirilmesiyle bağdaştırılır. Tamamen yok olma söz konusu değildir. Baharın gelmesi; cümle nebatın yeniden hayat bulması, yani yeniden diriliştir. Bu olay dolayısıyla insanoğlunun öldükten sonra her baharda canlanan nebat gibi tekrardan hayat bulacağına göstergesidir.²⁹

Sevgilinin olmadığı yerde, yeniden dirilişin simgesi olan baharın da bir anlama gelmeyeceği vurgulanmıştır. Baharda hayatın yenilenmesiyle teferruce çıkılır, sevgili ile buluşulup sohbetler edilir. Fakat sevgili orada yoksa ya da âşığına iltifat etmiyorsa baharın gelmesi, kırların, çiçeklerin canlanması hiçbir şey ifade etmemektedir. Şair ölmüştür. Bu bahar sahnesinde kendisine yasemin yaprağı yerine kefen yetmektedir. Beyaz yasemin çiçeği ile kefen arasında da renk itibarıyla bu şekilde bir bağlantı kurulmuştur:

Ben öldüm ol yüzi gülsüz bahārı n'eyleyeyin
*Kefen yeter baña çün **berg-i yāsemēn** yérine* (G. 398/2)

2.3. Yaprak - Şûle:

Ayrılık acısı âşığın bedenini dağlamıştır. Dağlamanın ve mumun ateş ile olan ilgisi âşığın tasvirini yapmada kullanılmıştır. Âşığın başı yanmakta olan bir mumun fitiline benzetilmiştir. Fitilden çıkan ışık huzmesini sevgili âşığın başında sararmış yapraklardan bir süse benzetmiştir. Aslında burada da sevgilinin cefalarından hâlsiz düşmüş ve yüzü sararmış âşığa işaret edilmektedir. Sararmış hazan yaprağı, ışık huzmesi ve bîtab bir âşığın benzi arasında kurulan bu üçlü ilişki renk aracılığıyla sağlanmıştır:

*Yér yér ey gül başuma **berg-i ħazānlar** taħmadum*
Şu‘le vérmışdür fetil-i dāğ-ı hicrānuñ senüñ (G. 241/3)

2.4. Yaprak - Yüz:

Divanda yaprak ile yapılan en sık benzetmelerden biri âşığın sararmış yüzüdür. Sevgilisinin ilgisizliği çekilen cefaların sebebidir. Âşık inler, ağlar ve ağlamaktan

²⁹ Kur'ân, 22 (Hac) 5; 50 (Kâf) 9.

gözünden kanlı yaşlar akar, benzi de hâlsizlikten solar. Benzinin sararıp solması sonbaharda dökülen yapraklar gibi sarı olmasından dolayı bu bağlamda en çok başvurulan benzetmelerden biri olmuştur.

Sevgilinin gül bahçesi gibi kırmızı yüzünden âşığın ayrı düşmesi nedeniyle duyduğu acı benzinin hazan yaprağı gibi sararıp solmasına sebep olmuştur. Burada aynı zamanda bir tezat da yapılmıştır. Sevgilinin yüzü gül gibi kırmızıdır, âşığın yüzü de sararıp solmuştur. Sevgili mutludur, gülmektedir, handan güller gibi yüzü kıpkırmızıdır. Âşık acı çekmektedir ve yüzü sararmıştır. Hârhâr kelimesinin yazılış şekliyle benzerlik gösteren hâr (diken) kelimesi arasında bir nâkıs cinas sözkonusudur:

Veh ne gülşendür yüzün [kim] olalı andan cüdâ

Hârhâr-ı hecr ile beñzüm hazân yaprağıdır (G. 126/5)

Âşığın solmuş benzi ile hazan yaprakları arasında yapılan diğer benzetmeler de aşağı-yukarı aynı şekillerdedir. Arzu edildiği takdirde bu konuda 4/1, 82/3, 87/1 ve 128/1. beyitlerine bakılabilir.

C. Ağaç Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar

Yapılan tarama sonucunda Mu'îdî Divanı'nda 11 çeşit ağaç ismine rastlanmıştır. Ağaç çeşitleriyle ilgili birçok benzetme ve tasavvurlar vardır. Şairin divanında geçen ağaç çeşitleri ve tasavvurları aşağıda ayrıntılı bir şekilde alfabetik sırayla verilecektir.

1. Âbnûs

Abanoz ağacı çok sert, koyu renkli, kokulu ve ağır olmasıyla bilinen bir sıcak iklim ağacıdır. Edebiyatımızda örneğine çok rastlanmasa da bu özellikleri ile alakalı tasavvurlara konu olmuştur.³⁰ Ayrıca abanoz ağacından hazırlanan bir antiseptik özellikle göz iltihaplarında ve yaraların kapanmasında kullanılmaktadır³¹ (def-i taaffün).³²

Divan Edebiyatında âbenûs ya da âbnûs, şekilleriyle geçmektedir. "Abanoz ağacının siyah renkli olanı makbuldür. Abanoz, renginden dolayı zülfe benzetilmiştir.

³⁰ Yavuz BAYRAM, *a.g.e.*, s. 778.

³¹ Turhan BAYTOP, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

³² Yaşar ÇAĞBAYIR, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı - Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, V cilt, İstanbul, 2007.

Divan şiirinde sevgilinin yanağı parlaklık, berraklık, şeffaflık özelliklerinden dolayı âb ile birlikte anılır."³³

Abanoz ağacına Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız tarama sonucunda sadece bir beyitte rastladık. Beyitte ağacın dayanıklılığına ve rengine göndermede bulunulmuştur. Terazinin sağlam ve dayanıklı olması abanoz ağacının sertliği ile alakalıdır. Lal taşından yapılmış terazi de koyu renkli olmasıyla alakalıdır. Ayrıca abanoz ağacından yapılan ve göz iltihabında kullanılan tozdan da yukarıda bahsetmiştik. Sürme de bilindiği gibi sıcak iklimli coğrafyalarda ve bilhassa çöl halkları arasında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Çölde güneş ışınlarının göze çarpan aşırı yansımaları kırmak ve gözü sıcaktan muhafaza amaçlı sürülür. Sürme ile aralarında bu şekilde bir tenasüp yapılmıştır:

Vezni için hāk-ı rehūn kühline kaşum gözlerüm

Keffesi la'î ābnūsî bir terāzūdur baḡa

(G. 9/4)

³³ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.*

2. Ar'ar

Divan edebiyatında sevgilinin boyunun benzetilene olarak geçen ar'ar'ın lügatlerdeki Türkçe karşılıkları dağ servisi, yabani servi ve ardıçtır.³⁴ Dağ servisi denilmesinin nedeni servi ağacı ile olan benzerliğinden ve tabii ki dağda ya da kırsalda yetişmesinden kaynaklanmaktadır. Ar'ar da servi gibi uzun boylu ve iğne yapraklıdır. Yapraklarını dökmemesi ve uzun bir ömre sahip olması da servi ile olan benzerlikleridir.

Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız tarama sonucunda ar'ar ile ilgili çok fazla tasavvura yer verilmediğini gördük. Divan'da ar'ar geçen üç beyte rastlanılmıştır.

2.1. Ar'ar - İnsan (Âşık):

Sevgilisini görüp heyecanlanan ve bu heyecan ile kendinden geçen âşıklarla dolu bir bahçe tasviri yapılmıştır. Kendini kaybeden âşıklar kollarını kesip yakalarını parçalamaktadırlar. Sevgilinin servi gibi boyu, güzelliği ve kırmızı yüzü bu olaya sebep olmuştur. Açık istiare yoluyla sevgiliden serv diye bahsedilmiş ve ar'ar'dan değerli kılınmıştır:

Kesdi 'ar'arlar kolin çāk êtdi güller yakasın

Varalı gülzâre serv-i lâle-ruhsârım benüm

(G. 282/6)

2.2. Ar'ar - Sevgili:

Sevgilinin uzun boyu, âşiğa aşına olmaması ve ele gelmemesi gibi özellikleri düşünüldüğünde ar'ar ile ilgili tasavvurlar karşımıza çıkmaktadır. Mu'îdî bu beytinde de açık istiareyi kullanmış, servinin, sevgilinin dağ servisi gibi uzun boyuna özendiğini söylemektedir. Burada dağ servisi yukarıda verdiğimiz beytin aksine özellik olarak serviden daha üstün görülmüş ve sevgili de dağ servisine benzetilmiştir:

Bağbân bilseydi 'ar'ar kaddüñe öykündigün

Hep kırardı köküni servüñ ser-â-ser şâh şâh

(G. 58/3)

Üçüncü beyitte de şair, ar'ar ile sevgili arasındaki tasavvuru ele almıştır.

³⁴ Burhan-ı Kattı, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ziya ŞÜKÜN, *Farsça - Türkçe Lügat - Gencine-i Güftar - Ferheng-i Ziyâ*, Milli Eğitim Basımevi, III. Cilt, İstanbul, 1984.

3. Bîd (Söğüt)

Farsça bir kelime olan bîd şekliyle şiirimizde geçmektedir.³⁵ Söğüt su kenarında yetişen ancak meyve vermeyen bir ağaçtır.³⁶ Genellikle akarsular ve dere kenarlarında yetişir. Divan edebiyatında neredeyse her dönemde az ya da çok şekilde tasavvurlara malzeme edilmiştir.³⁷ Genellikle kelimenin Farsça karşılığı olan *bîd* şekliyle geçmektedir. Renginden dolayı toprak ile, yapraklarının sivri olmasından dolayı da hançer ile ilgili tasavvurlara konu olmuştur.

Mu'îdî Divanı'nda sadece bir beyitte rastlanılan söğüt bir askere benzetilmiştir. Bahar mevsiminde tevbe askeriyle yapılan savaşta üzerine hançer kuşanmış bir askere benzetilmektedir:

Devr-i güldür münhezîm kılmağa tevbe leşkerin
Giydi dāvūdî zirihler āb u hançer çekdi bîd (G. 59/3)

4. Çenâr

Çınar ağacı şiirimizde genelde Farsça olarak çenâr şekliyle geçmektedir. Bağ ve bahçelerde bulunmasına rağmen yabancı bir ağaçtır.³⁸ Divan edebiyatında itibar edilen ağaçlardan biridir. Çınar menfi ve müspet yönleri ile edebiyatımızda tasavvurlara konu olmuştur. Örneğin, yaprak dökmesi bir taraftan cömertlik sayılırken diğer taraftan dünya malından geçmiş ve sefil bir abdal derviş olarak tasvir edilmektedir. Şekli ve heybeti, uzun ömürlülüğü, kendi kendine ateş alması, mesirelerde gölgelik olması ve yapraklarından dolayı Divan edebiyatında bir hayli tasavvura konu olmuştur. Ayrıca çınar ağacı Osmanlı döneminde halk ve bilhassa saray müntesipleri tarafından uzun ömürlülüğü dolayısıyla kendisine atfedilen *ebed-müddelik* simgesi ile de değer kazanmıştır.

Mu'îdî, divanında çınar ile ilgili tasavvurlardan tek bir beyitte istifade etmiştir. Yaprak ile el arasındaki benzerlikten yararlanılarak yapılan bir tasavvurdur. "*El arkasını yérde ko-*" deyim ile burada şair yaprakların ele benzemesi ve dua eder gibi el ayasının yukarıya doğru durması, yaprağın arkasının da yine dua ederken açılan el gibi yere bakması benzerliğinden yola çıkılarak böyle bir tasavvura yer verilmiştir. Bu, acizliğin

³⁵ *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*,

³⁶ Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Birinci Basılış, M.E.Basımevi, İstanbul, 1971, s. 272.

³⁷ Yavuz Bayram, *a.g.e.*, s. 763.

³⁸ Mehmed ÇAVUŞOĞLU, *a.g.e.*, s. 272.

ifadesidir.³⁹ Düzgün ve uzun boylu sevgilinin salınmasıyla da aslında burada bir esen rüzgar gözümüzde canlandırılmaktadır. Bir hüsn-i talil ile salınarak yürüyen sevgili rüzgar oluşturmuş ve çınarın yapraklarını hareket halinde dua ederken sallanan birinin ellerine benzetmiştir:

El arķasını yérde ķor inşāf édüp çenār

Salıduđınca ol ķadd-i mevzūn dédükleri (G. 433/4)

5. Nâreven

Divan edebiyatında Farsça şekliyle nâreven olarak geçen karaağaç genellikle servi, ar'ar ve şimşād yanında uzun boylu olması hasebiyle tenasüp unsuru olarak kullanılmıştır. Ayrıca meyve vermemesi ve yapraklarından dolayı da farklı tasavvurlarda kullanılmıştır. Ancak Burhan-ı Kâtî'da bununla alakalı farklı bir bilgi vardır. Nârvenin karaağaç olmadığı, bir orman adı ve ikinci bir manada da bir nar ağacı çeşidi olduğu söylenmektedir.

Mu'îdî Divanı'nda nâreven şekliyle 3 farklı beyitte geçmektedir. İlgili tasavvurlar aşağıda verilmiştir.

5.1. Nâreven - Boy:

Şair, yârin boyuna nâreven denmesinin ya da nârevene benzetilmesinin aslında yâri övmekten ziyade kötüleme olduğunu düşünmektedir. Zira nârevenin salınması, refâtârı hiç de hoş değildir. İşvesiz, kuru bir salınmadan ibarettir. Halbuki yâr, salınmasını bilen, refâtârı be-gâyet hoş ve işvesi olandır. Nâreven ile nâ-revân kelimeleriyle lâhık cinas yapmıştır:

Nâreven dërsin Mu'îdî ķaddine yārūñ velî

Nā-revāndur şîve-i refâtār bilmez nâreven (G. 342/7)

5.2. Nâreven - Hadd:

Nâreven ile alakalı ilginç tasavvurlardan biri yanak ile benzetilmesi olsa gerektir. Âşığın yaşlı gözünde sevgilisinin yanağının hayali yerleşmiştir. Yaşlı göz akar bir suya, yanağın hayali de akarsu kenarında yetişen nârevene benzetilmiştir. Bu benzetme muhtemelen nârevenin özünün kırmızı olmasından yola çıkılarak yapılmış ya da nar ağacı olarak düşünülmüştür. Diğer tahlil çalışmalarında bu şekilde bir benzetmeye rastlanılmamıştır:

³⁹ M. Ali TANYERİ, *Örnekleriye Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 96.

Haddüñ hayâli çeşm-i pür-eşkümde yaraşur

Bitse kenâr-i cûda olur nâreven güzel

(G. 271/5)

6. Ney (Nây)

Nây Farsça kamış manasındadır. Kamıştan kesilerek yapılan üflemeli çalgının da adı olmuştur. Bugün kullandığımız şekliyle ney edebiyatımızda isminden en çok bahsedilen müzik âletlerindendir. Ney kelimesi tabii ki eski şiirimizde sadece müzik âleti olarak geçmez. Aynı zamanda bitki oluşu, kalem imalatı ve şeker çıkarılan bir bitki türü olması özellikleriyle de geçmektedir. Ham maddesi olan kamıştan dolayı neyi ağaçlar bölümünde ele almayı uygun gördük.

Bildiğimiz gibi *Mevlânâ'nın Mesnevîsi "bişnev ez-ney"* mısraı ile başlamaktadır. Neyin eski şiirimize bu kadar konu olması şüphesiz onun derinden gelen ve kalpleri titreten lâhûfî sesidir. Rivayete göre Peygamber Efendimiz ilâhî aşk sırrını Hz. Ali'ye nakletmiştir. Bu yükün ağırlığını kaldıramayan Hz. Ali sırrını Medine dışında kör bir kuyuya anlatmış. Kuyu birden bire bu aşk sırrıyla coşmuş, her yanı suyla dolmuştur. Su kenarlarında da kamışlar yetişmiş. Orada hayvanlarını otlatan bir çoban kamışlardan birini kesip üzerine delikler açmış ve üflemeye başlamıştır. Çıkan ses duyanların kalplerini galeyana getirmiş, ilâhî sırdan kalplerine bir damla serpmiştir. Ney o günden sonra en muteber ilham kaynaklarından biri olmuştur.⁴⁰

Tasavvuf akımları içinde çok tutulmuş, tasavvuf müziğinin en vazgeçilmez nefesi olmuştur. Bilhassa *Mevlevîlikte, Mesnevî'de* geçmesinden dolayı çok değerlidir. Mevlevî şairler de bu ölçüde şiirlerinde ney'den bahsetmişlerdir.

Acı çeken, inleyen, feryat eden âşık tasvirlerinde ney karşımıza sık sık çıkmaktadır. Ney ile ilgili yapılan benzeri tasavvurlar aşağıda verilmiştir.

6.1. Ney - Âşık:

Sevgiliye aşırı bağlılık ve ayrılık acısı neticesinde âşığın bağı dağlanır, delinir. Bu heves ve arzu âşığın bağını delmektedir zira aşkın kalpte tecelli eden bir duygu olduğuna inanılır. Kalp ise göğüs hizasında yani insanın bağrında bulunmaktadır. Ney de hevâyâya, nefese, yani sevgiliye aşırı bağlılığından bağı delinmiş, acı çekmede ve inlemektedir. Âşığın sevgiliden ayrı düşmesi ile neyin kamışlıktan firkati arasında da ilişki kurulmuştur. Bu şekilde *hevâ* kelimesiyle burada bir tevriye yapılmıştır:

⁴⁰ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.*

Delmezdi firāk odıyla bağrum
Hevāya olmasam ney gibi tābi' (G. 201/4)

6.2. Ney - Bağır:

Ney ile alakalı yapılan en sık benzetmelerden biri âşığın bağırının delinmesidir. Bağırın delinmesi kalbin delinmesi manasına gelmektedir. Sevgilisine bağırını delmemesi hususunda ricada bulunmaktadır. Bağırının yani kalbinin delindiği taktirde deli gönlünün aşk sırrını âleme ifşa edeceğinden korkmaktadır. Neyin de ilâhî aşk sırrını anlattığı yaygın görüşü ile burada bir bağlantı kurulmaktadır. Fakat âşık bunu yapmak, yani aşkını ifşa etmeyi istememektedir. Çünkü aşkı gönlünde sevgilisinin emanetidir:

Delme bağrum ney gibi şeydā gönül zār olmasun
el-Emānet kimse derdümden haberdār olmasun (G. 346/1)

6.3. Ney - Derûn:

Aşığın gönlü heves oku tarafından ney gibi delinmiştir. Heves okundan buradaki kasıt sevgiliye duyulan aşırı ildir. Ney ve nefes kelimeleriyle tenasüp yapılmıştır. Nefes kelimesi ayrıca burada kasıtlı olarak farklı bir anlamı çağrıştırmak için kullanılmıştır. Âşık; "eğer ezelde nefesimi tutsaydım bu belaya uğramazdım" demektedir. Nefes nefis kelimesiyle aynı şekilde yazılmaktadır. Burada aslında nefesine karşı gelemediği için bu belâyâ uğradığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla nefis ve kalp ile ilgili de bir tenasüp yapılmıştır. Canlılık, ruh insanın gönlünde, gönlün de kalpte mukim olduğu yaygın görüşü bunu desteklemektedir.

Âh kim deldi derûnum ney gibi tîr-i heves
Bu belâyâ uğramazdum ger ezel tutsam nefes (G. 179/1)

6.4. Ney - Gönül:

Ney'in çalınma şeklinden yola çıkılarak yapılan bir benzetmedir. Neyin başparesi dudağa yaslanılarak üflenir. Sevgili de lal dudağını her kendini bilmeze sunmaktadır. Ney sazı üflemeli bir sazdır. Fakat dudağına her götüren bu sazdan ses, nâğme çıkartamaz. Ancak kalbi dertli, ney gibi inleyenler tarafından çalınabilmektedir. Sevgili: dudağını her kendini bilmeze, kendini âşık zannedene vermemelidir:

Cām-ı la' lûñ şunma her kendüyi bilmez nākese
Bezm-i gamda gönlümi ney gibi nālān eyleme (G. 409/5)

6.5. Ney - İnsan:

Ney ile ilgili tasavvurlardan bir de insana benzetilmesidir. Neyin mecliste efgân ile derdini dökmesi ve kânûna ayak uydurmayıp daha öne çıkması bir insana benzetilmiştir. Aşk sırrını herkese anlatmamalıdır ney. Bu onun için bir kural, kanundur. Fakat kanuna uymadığı ve onu dinleyen herkese bu sırrı açtığını aşağıdaki beyitte görmekteyiz. Kânûn ile burada bir tevriye yapması insanın da kanunlara uymamasına göndermede bulunmaktadır. İnsanın her yerde bilip bilmeden derdinden bahsetmesi ile bir benzetme yapılmıştır:

Nāy eger kânûn bilüp söz tutsa cānā bir nefes
Eylemezdi meclis-i ʿışkda efgân ile baḥş (G. 46/6)

6.6. Ney - Kalem:

Şair sevgilinin boyu ve şeker kamışından dolayı dudağının tatlılığına göndermede bulunarak ney-şeker ile şirin bir divan yazdığını söylemektedir. Sevgilinin boyu ve dudağını övdüğü şiirlerini kamıştan mamul kalemle yazmıştır. Kalemlerin de kamıştan yapılmasından dolayı bu öğeler arasında bir tenasüp kurulmuştur:

Medḥ edeli Muʿīdī senüñ kāmēt ü lebün
Ney-şekker ile şîʿrini dīvāne yazmışam (G. 196/7)

6.7. Ney - Mızrak:

Şekil itibariyle yapılan benzetmelerden biri de mızraktır. Kamışın mızrağa, baş-paresinin de mızrak ucun metaline benzemesinden dolayı böyle bir benzetme kurulmuştur. Aşağıdaki beyitte şair mücerret bir orduyla, yani züht ordusuyla savaşa girmiştir. Sâkiden bunun için yardım, yani kendi silahı olan meyi istemektedir. Züht ordusu ise ney mızrakları ile def kalkanlarını donanmış, savaşa o şekilde gelmişlerdir. Burada aslında bir meclis tasviri vardır. Bir zikir meclisini gözümüzde canlandırabiliriz. Asker, savaş ve huzursuzluk ortamını canlandırdığı için dert ve sıkıntı manasına da gelmektedir. Bu ortamda da sâkiden gamını def etmesi için mey, yani himmet dilemektedir:

Sākiyā mey şun ki zühdüm leşkerin tağıtmağa
Nāy eline nīzesin alup siper takındı def (G. 212/4)

6.8. Ney - Nâle (inleme, feryâd, figân, zârî):

En sık yapılan tasavvurlardan biri de ney - feryat bağlamında olan benzetmelerdir. Gerek neyin çıkardığı ses, gerekse bu sesin kaynağı olan nefes ve kalpten gelen sır bu tasavvurların sebebi olmuştur. Neyin inler ve feryat eder gibi bir ses çıkarması ve dinleyenin gönlünde güzel bir yer edinmesi âşığın feryadına benzetilmektedir. Âşığın feryadı da derinden gelmektedir ve samimidir. Ney çıkardığı ses ile aşkın sırrını âleme açmaktadır. İnleyen, feryat eden bir âşık da aynı şekilde aşkını, yanı kalbinde gizli olan sırrını âleme ifşa etmektedir.

Ney feryat ve figanla bu güne kadar menziline, yani matlûbuna erişememiştir. Aynı şekilde çektiği acı ve elemden dolayı feryat eden âşık da emeline ulaşamamıştır. İnlemesi sırrı açmaktan, gönüllere dert salmaktan ve kendisini yormaktan başka bir işe yaramamaktadır. Bu şekilde sürekli bir döngü, bir ceht içindedir. Âşığın cehti de neyden pek farklı sayılmamaktadır:

Çünkü yokdur bu cihân bezminde bir feryâd-res

Billâh ey ney vaz gel feryâdı ço gavgayı kes (G. 180/1)

6.9. Ney - Şair (Mu'îdî)

Şairin şiirleri ile feryat etmesi, aşkını, acısını şiirlerine dökmesi neyin feryadına benzetilmiştir. Mu'îdî de yıllar yılı inlemede, feryatlar etmededir. Lakin, sevgilisinin bu feryadı eyleyenin kim olduğu konusunda meraklanmamasını, buna lakayt kalmasını eleştirmektedir. Bir defa bile "inleyen kimse çıksın ortaya" dememesi şairin feryadının artmasına neden olmuştur:

Gerçi yıllardur Mu'îdî ney gibi inler velî

Demedüñ bir gün görüñ kimdür bu efğân eyleyen (G. 335/9)

6.10. Ney - Şiir:

Şair neyin bu derece feryatlara gark olmasının nedenini terennüm eden kişinin bir şiir okumasına bağlamaktadır. Şiirin de aslında ilâhî aşkın bir söyleniş türü olduğunu; güzelliği, samimiyeti ve kalpten gelmesi vesilesiyle insanları neyin feryada gark ettiği şekilde galeyana getireceğini söylemektedir. Şiirin nefesi de neyin nefesi gibi kalpleri titretmektedir. Ayrıca mutribin ney eşliğinde şiir (kaside, gazel, na't) okuması hem neyin feryada gelmesine hem de dinleyenlerin kalplerinin coşmasına sebep olmaktadır:

*Nāy ey Mu'îdî yine feryâdlar kıopardı
Benzer ki étdi mutrib bu şi'r ile terâne* (G. 410/7)

6.11. Ney - Yürek:

Ayrılık acısıyla şairin yüreği, kalbi delik deşik olmuştur. Neyin bağrının delik olması kamışlığından ayrı düşmesine bağlanmaktadır. Dolayısıyla âşığın da kalbinin veya bağrının delinmesi sevgilisinden ayrı düşmesindedir. Sevgilinin bulunduğu meclisten ayrı kalması onu dertlere sevk etmiş ve acıdan, inlemeden yüreği delinmiştir.

*Yér yér delindi ney gibi hecründe yüregüm
Dem dem 'acep mi eyler isem âh-ı derd-nāk* (G. 230/2)

7. Sanavber

Sanavber bu gün çam fıstığı ağacı olarak bildiğimiz ağaçtır. Şiirimizde bu şekilde Arapçasıyla geçmektedir.⁴¹ Divan şiirinde ayrıca ikinci bir anlamla çam fıstığı kozalağı için de kullanılmıştır. Ağaç manasında kullanıldığında sevgilinin boyundan kinaye olunmuştur. Servi ve ar'ar ile beyitlerde geçmektedir. İkinci anlamı olan çam fıstığı kozalağı da sad-pâre olması özelliğiyle tasavvurlarda bulunulmuştur. Çam fıstığı ağacının meyvesi olan kozalağın ağzı çatlamış fıstıkları göz önünde bulundurularak bu benzetme yapılmaktadır. Bahçede yetiştirilen bir ağaçtır.⁴²

Mu'îdî Divanı'nda sanavber'e tek bir beyitte rastlanılmıştır. Bu beyitte sanavber boyu ile değil, ikinci manadaki meyvesi ile ilgili benzetmeye konu edilmiştir. Âşık servi boylu sevgilisinin yanına düşen gölge sebebiyle kıskançlık krizine girmiştir. Servi boylu sevgilinin yanına düşen gölgeden kasıt da rakiptir. Rakibin aynı zamanda çirkin ve kara

⁴¹ *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük.*

⁴² Mehmed ÇAVUŞOĞLU, *a.g.e.*, s. 274.

olması ile ilgili böyle bir benzetme yapılmıştır. Âşık bundan dolayı sinesini çam fıstığı kozalağına benzer bir şekilde kıskançlık kılıcıyla doğramaktadır:

Tîg-i reşk ile şanavber gibi sînem toğrarum
Sāye ol serv-i revānuñ düşdügince yanına (G. 417/6)

8. Serv

Serv, bugünkü dile selvi olarak yerleşmiş ağaçtır. Kelime Farsçadır. Divan edebiyatı çerçevesinde isminden en çok bahsedilen ağaçtır. Servi ağacı bahçelerde genellikle su kenarında yetişen, uzun - düzgün boylu, meyvesi olmayan ve yapraklarını dökmeyen bir ağaçtır. Uzun ve düzgün boylu olmasından dolayı elif harfi gibi düşünülür. Sevgilinin boyu, yürüyüşü ve salınması servi ağacına benzetilmektedir. Çeşitli terkiplerle beyitlerde sevgilinin yerine kullanılır.⁴³

Serv Divan edebiyatının genelinde olduğu gibi Mu'îdî Divanı'nda da istiare ve çeşitli tasavvurlarla sevgili olarak geçtiği gibi gerçek manada, yani servi ağacı olarak da geçmektedir. Beyitlerde de görüldüğü gibi servi gerçek manasıyla kullanılmasının yanında vasıfları göz önünde bulundurularak sevgilinin vasıflarına göndermelerde bulunmaktadır.

Uzun boylu servi ağacı çemende sevgilinin işveli yürüyüşüne hayran kalmıştır:

Baş şalup hayrân kalıpdur şive-i refîtaruñ
Görelî şahñ-ı çemende serv-i hîş-bālâ seni (G. 435/2)

Servi ağacı ile maddî ve mücerret benzetmeler yapılmaktadır. Maddî benzetmeler sevgilinin ya da memdûhun boyu, yürüyüşü gibi unsurlardır. Mücerret tasavvurlar ise doğruluk, yaradılış, ümit, uzun ömür, değer ve âh gibi unsurlardır.⁴⁴

Mu'îdî Divanı'nda en çok bahsi geçen ağaç servi ağacıdır. Bu yüzden servi ağacı ile yapılan tasavvurları maddî ve mücerred olarak iki başlık altında incelemeye aldık:

8.1. Maddî Tasavvurlar

8.1.1. Serv - Boy:

Mu'îdî Divanı'nda ağaç ile yapılan tasavvurların çoğu servi ile yapıldığı gibi servi ile yapılan tasavvurların da bir çoğu boy ile ilgili tasavvurlar olmuştur. Servi ağacının bahçelerde yetişmesi, boyu, endamının düzgünlüğü, ve rüzgarda hafif

⁴³ Nejat SEFERCİOĞLU, *a.g.e.*, s. 434.

⁴⁴ Yavuz BAYRAM, *a.g.e.*, s. 646, 694.

salınması sevgilinin boyu ile ilgili yapılan tasavvurlardır. Çoğu zaman sevgilinin boyu serviye benzetildiği gibi servinin de sevgiliye benzetildiği, boyunun sevgiliye özenecek durumda olduğu tasavvurları da yapılmıştır. Bu ters benzetmeler (teşbih-i mahlûb) sevgilinin ya da memdûhun üstünlüğünü vurgulamak için yapılmaktadır. Sevgilinin bir mecliste ayağa kalkması ve yanındakileri harekete geçirmesi ise kâmet - kıyâmet ilişkisini gerçekleştirmektedir.

Sevgilinin boyu ve yüzünü gördükten sonra bahçede serviyi, semeni görmeye ne hâcet? Sevgilinin boyu ve yüzü bahçeden daha makbuldür:

*Derûnum lâle-veş pür-dâğ olupdur bâğî n'eylersün
Nigârûn **kadd** ü ruhsârın görüp **serv** ü semenden geç (G. 51/2)*

Sevgilinin boyu âşîğın kalbinde cennette gönül alan (akıtan) servi ağacı gibidir. Servi ile cû'nun bir arada kullanılması da servinin su kenarında yetişmesinden kaynaklanmaktadır. Cennet bahçelerinde âşîğın gönlünü akıtan servi ağacı da cennet ırmakları yanındadır:

*Dil-i 'âşîğda **kâmetüñ** fikri
Bâğ-ı cennetde **serv-i dil-cûdur** (G. 104/3)*

8.1.2. Serv - Büt:

Servi ile büt yani put arasında yapılan tasavvur sevgilinin puta benzetilmesi, put gibi güzel olması vesilesiyledir. Ayrıca putların ağaçtan da yapılmasından dolayı böyle bir benzetmeye gidilmiştir. Dolaylı yoldan boy ile ilgili benzetme gözümüze çarpmaktadır. Necâtî Bey'in gazeline yapılan bir tahmiste bu benzetmeyi görmekteyiz:

*Cilve êtdi yine bir kaç büt-i meh-rû begler
Niçe **büt** her biri bir **serv** ü semen-bû begler*

Şalınup âh u nâz ile 'âşîklara karşı begler

Bir alay oldı perî şîvelü âhû begler

Gözi âhûlaruñ alayına yâhû begler (Tah. 2/1)

8.1.3. Serv - Cellat:

Servi kapalı istiare yoluyla sevgiliye benzetilmiş, sevgili de kırmızı elbise giydiği için âşıklarının celladı olmuştur. Sevgili salınarak ve düzgün bir şekilde yürümesinden dolayı serv-i çâlâka benzetilmiştir. Sevgilinin gül yaprağı renginde giydiği elbisesi kanı çağrıştırmakta ve cellada benzetilmektedir. Cellatlar da kanı

çağrıştırmasından dolayı idam günlerinde kırmızı giymektedirler. Ayrıca padişahlar da idam ettirecekleri bir sevdikleri olduğunda bunu belli etmek için kızıl kırmızı bir kaftan giymektedirler. Cellat elinde baltasıyla ve yahut kılıcıyla da dallarıyla bir servi ağacına benzetilmektedir:

*Çana girmişdür bu niçe **serv-i çālākūm** benüm
Ya édipdür **cāmesin** gül-berg-i hamrādan yine* (G. 396/5)

8.1.4. Serv - Elif:

Servi ağacının düzgün ve uzun olması şekil itibarıyla muntazaman çekilmiş bir elife benzetilmektedir. Dolaylı yoldan sevgilinin servi boyu elife benzetilir. Âşık çektiği ıstıraptan bağrına sevgilisinin düzgün servi boyuna özenerek elifler çekmektedir. Bağrındaki eliflerin kanlı yani kırmızı olması erguvanî elbise giymiş sevgili ile de benzetilmektedir:

*Sīnede yēr yēr Mu‘īdī kesdüğim **kanlu elif**
Ergāvānī cāmelü **serv-i revānī** aındurur* (G. 133/7)

8.1.5. Serv - Gül:

Servi boylu güzeller cihan bostanında çoktur. Fakat sevene cihan bostanında bir gül yeterlidir. Sevgilinin boyu ile serviye benzetilmesi ve güzelliği ile güle benzetilmesi arasında bu şekilde bir bağlantı kurulmuştur:

***Serv-çadler** çok velikin sen gereksin ey perī
Būstānında cihānuş ādeme **bir gül** yéter* (G. 98/3)

8.1.6. Serv - Gül-i ra'nâ:

Yine sevgilinin boyu dolayısıyla serviye, güzelliği dolayısıyla güle benzetilmesinden yola çıkılarak yapılan bir tasavvur; serv ve gül-i ra'nâ. Fakat bu sefer sevgili hem rakibe hem de kendisine yüz vermesinden dolayı iki yüzlülükle suçlanmakta ve iki renkli güle benzetilmektedir:

*Geh baña yüz görür ol **serv** gehī düşmenüme
Gül-i ra'nâ gibi kim her tarafa bir yüzi var* (G. 122/2)

8.1.7. Serv - Güzeller:

Şair ömür bağının hazan mevsimine gelmiştir. Yapraksız, meyvesiz bir bahçeye döndüğünü ve artık başında gül yüzlü servi boylu güzeller hevasının kalmadığından

bahsetmektedir. Burada heva kelimesi ilk manası olan güzellere karşı mail olmak, onlara akmak dışında servi ağacı ile birlikte kasıtlı olarak kullanılmıştır. Servinin yaşlanması ve giderek eğilmesiyle başında esen hafif hava yani rüzgar eskisi gibi esip onu sallandırmayacaktır:

*Tā ki ‘ömrüm bağınıñ berg ü nevāsı qalmadı
Çıkdı başdan **serv-i gül-ruhlar** hevāsı qalmadı* (G. 443/1)

8.1.8. Serv - İnsan:

Servi ağacı dallarının düzgün bir şekilde, sağa - sola sapmadan yukarıya doğru uzaması onun dua eden bir insana benzetilmesine sebep olmuştur. Dallarının bu şekilde hep servinin zirvesine uzamaya çalışması yüzünün de tepesinde olduğu düşünülerek ellerini dua sonrası yüzüne götürüp sıvazlamasına benzetilmiştir:

*Baş açup şahn-ı çemende qaddüñe étsem du‘ā
Götürür āmīn için **serv-i hürāmān éllerin*** (G. 358/5)

8.1.9. Serv - Mızrak:

Şair sevgilisi olmadan, ne zaman gülistana gitmeye niyetlense gülistanda onu katletmek için servi mızrak sūsen de keskin bir kılıç olmaktadır. Servinin mızrağa benzetilmesi onun mızrak gibi uzun, ince ve muntazam olmasından dolayıdır:

*Qatlüme her **serv** olur bir **nīze** sūsen tīğ-i tīz
Ben ki sensüz ‘azm édem tā ki gülistāndan yaña* (G. 24/3)

8.1.10. Serv - Nerges

Nergis ince yaprakları arasından yukarıya doğru uzanarak büyür ve bu şekilde yapraklarından daha yüksekte olur. Nergisin bu uzama sevdası kendi boyunu serviye benzetmesindedir. Lakin serviye yetişmesi imkansızdır. Ormanlarda yaban nergisin ve bahçelerde evcil nergisin genellikle ağaç diplerinde yetiştirilmesi⁴⁵ onun servinin boyuna özenerek uzadığı tasavvurunu oluşturmuştur. Ayrıca beyitte; "gözünde illet var" kelime öbeğiyle efsanevi yaratılış hikayesine de göndermede bulunulmuştur:

*Boyunı beñzedürmiş serve nerges
Nažarsuzdur gözinde ‘illeti var* (G. 70/2)

⁴⁵ Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, XII+III cilt, İstanbul, 1986/87, C. 9, s. 292.

8.1.11. Serv - Ok:

Servi ile ok arasında yapılan benzetmeler yine şekil itibarıyladır. Uzun servi oka benzetilmektedir.

Sevgili olmadan âşık için gül bahçesinin hiçbir anlamı yoktur. Keman kaşlı sevgili bahçede değilse bahçe ne kadar güzel olursa olsun âşık için işkenceden ibarettir. Her servi ona bir cevır okudur:

Ey kemân-eburü Mu'idi n'eylesin gülzârı kim

Serv sensüz cevır okudur gönçeler gam demreni (G. 454/5)

8.1.12. Serv - Reftâr (hırâmân, salınmak, revân, revîş):

Servinin, rüzgarın etkisiyle hafif sallanması sevgilinin yürüyüşünün ona benzetilmesine sebep olmuştur. Sevgilinin salınarak ve suyun akışı gibi yürümesi servi ağacının hırâmânlığına benzetilmektedir. Boylu poslu olması ve edalı yürüyüşü de serviye benzetilmektedir. Yine zıddı bir benzetme ile servi sevgiliye özenmekte ve ondan yürüme tarzını taklit etmektedir. Sevgili bu şekilde daha da yüceltilmektedir. Reftâr ile Divan'da bu şekilde birçok benzetmeler yapılmıştır:

Dilberümden şive-i refitâr uğurlar gerçi kim

Müstaķim olmak düşer serv-i hırâmân üstüne (G. 400/4)

8.1.13. Serv - Sâye:

Sevgili salınarak bir serv gibi yürürken gölgesi yanına düşmekte ve aynı refitâr üzere onu takip etmektedir. Nurlu yani parlayan sevgili yanında siyah gölgesinin de onunla birlikte hareket etmesi şairin gözünde nûrânî ve zulmânî, yani beyaz ve siyah iki servinin salınması olarak canlanmaktadır. Tasavvufta servi ve nûr vahdeti simgelemektedir.⁴⁶ Zulmet ile nûrun, vahdet ile kesretin birlikte bulunmaları, birinin varlığı diğerinin varlığından ibaret olduğu düşüncesi beyitte verilmektedir. Servi ağacı mezar başlarında dikilir ve mezara nûr inme inancı tasviri de bu yüzden servi ağacıyla beraber tasavvur edilir. Nûr ile servinin bu ilişkisi göz önünde bulundurularak beyitte sevgilinin vasfı nûr ile yükseltilmiş, gölgesi de siyah olması nedeniyle ona özenen servi ağaçlarının tasviri olmuş ve sevgili servi ağacından üstün tutulmuştur. Ayrıca beyit lugaz mahiyetinde bir beyittir:

⁴⁶ Nihat ÖZTOPRAK, *a.g.e.*, s. 38.

Nūrānī vü zulmānī iki serv şanurlar

Yanuşa düşüp şalıncaķ sāye ber-ā-ber

(G. 139/3)

8.1.14. Serv - Ser-keş (âzâd):

Servinin âzâd, serkeş olması yani kendi dilediği gibi hareket etmesi, sevgiliye benzetilen yönlerindedir. Âzâd aynı zamanda bir servi çeşidi olması dolayısıyla bir kelime oyunu da yapılmaktadır. Sevgili serkeş bir servi misali salınmakta ve rakiplerinin dikkatlerini üzerine çekmektedir. Âşık ise sevgilinin kapısında onun servi boyuna baş eğen kişinin sadece kendisinin olmasını arzulamaktadır. Âşığın sevgilisine köle olması aslında mutlak bir âzâdlıktır. Bu yüzden sevgili karşısında unvanı gedâ değil âzâddır. Kulun Allah'a gedâ olmasının en büyük özgürlük olduğu düşüncesini de burada göz önünde bulundurabiliriz:

Egelden serv-i ser-keş kıddüñe baş

Ķapunda bir gedâdur adı âzâd

(G. 66/2)

8.1.15. Serv - Sevgili:

Divan şiirinin genelinde olduğu gibi Mu'îdî Divanı'nda da çeşitli tasavvurlar, benzetmeler, kinaye, iham ve tevriye yollu sanatlarla servi sevgili olarak geçmektedir. Servinin söz sanatları aracılığıyla sevgili olarak anılması şüphesiz ilk olarak onun boyu ile alakalıdır. Bu tasavvurlar genellikle tamlamalar vasıtası ile yapılmaktadır. Serv-i revân, serv-i gül-ruh, serv-i gül-izâr, serv-i lâle-ruhsâr, serv-i nâz, serv-i dil-cû, serv-i hırâmân, serv-i bâlâ, serv-i dil-ârâ, serv-i sîm-endâm gibi tamlamalar şiirde sevgili yerine kullanılan tamlamalardır. Mu'îdî Divanı'nda servi ağacı en çok sevgili ile olan ilişkisi doğrultusunda kullanılmıştır. Sevgiliyi tanımlayan, sevgili yerine geçen tamlamalar ile sık sık beyitlerde karşımıza çıkmaktadır:

Gitme ey serv-i revân kim dil ü cân eglenmez

Bî-ķarâr étme beni şive-i refîtaruñ ile

(G. 390/4)

Çok serv yine gülşen-i ĥüsn içre velîkin

Bir sencileyin sîb-zeķan gonçe-leb olmaz

(G. 160/6)

Şad-hezârân serv-i gül-ruhsâre dil verdim velî

Bulamadum bir dogru dilber 'ahd ü peymânı dürüst

(G. 40/6)

8.1.16. Serv - Sürahi:

Sürahi eski şiirde boynunun uzunluğu ile geçmektedir. Serv ile aralarındaki benzerlik ve bağlantı sürahinin boynunun uzunluğudur.

Serv firuze bir sürahiye, lâle de la'lin bir kadehe benzetilmiştir. Sürahinin firuze yani turkuaz gök renginden olması muhtemelen servinin göklere yükselmesinden dolayı renk bakımından böyle bir benzerlik tasavvur edilmiştir. Lalenin lal taşından yapılmış kadehe benzetilmesi de şekli ve kırmızı rengi itibarıyladır:

Serv pîrûze-şürâhî lâledür la' lîn kadeh

Sebze bezmin gör ne hoş bād-ı seher zeyn eylemiş (G. 189/6)

8.1.17. Serv - Tâvûs:

Tâvûs, rengârenk görünmesine rağmen yeşil rengi baskındır. Sevgili de yeşil elbisesiyle sebze de tâvûs gibi alımlı alımlı salınmaktadır. Sevgili dikkat çeken bu yeşilli elbisesi ile salınan servi ağacına refâtârı öğretecektir. Beyitte yeşil renkle bir tenasüp oluşturulmuştur:

Câme-i sebz ile şalın sebze de tâvûs-vâr

Serv-i hoş-refâtâre ta'lîm eyle ra' nâlanmağî (G. 473/3)

8.2. Mücerret Tasavvurlar

Servi ile yapılan tasavvurları maddî ve mücerret olarak iki bölümde ele alacağımızı yukarıda serv maddesinin girişinde söylemiştik. Serv ile alakalı uzunluğu, mevzunluğu, salınması ve bulunduğu mekan itibarıyla çeşitli bağlantılar kurarak farklı tasavvurlar yapılmıştır. Aşağıda bu durum ve benzetmeler incelenecektir.

8.2.1. Serv - Doğruluk:

Sevgili serv gibi düşünüldüğünde boyunun doğru ve muntazam olması onun doğruluğuna işarettir. Sevgilinin düzgün ve dürüst olması serv-kâmet olmasıyla alakalandırılmıştır. Beytin birinci ve ikinci mısraı arasında tezat yapılmıştır. İlk mısradaki eğri sözü ile ikinci mısradaki doğruluk mefhumu arasında tezat oluşturulmuştur:

Ağyârıñ egri sözleri girmez kulağıma

Toğruluğ ile sevmişem ol serv-kâmeti (G. 442/6)

8.2.2. Serv - Gayret:

Sevgilinin boyuyla serv ile alaka kurularak yapılan diğerk bir mücerret tasavvur da gayrettir. Boyunun düzgün bir şekilde büyümesi gayret ile ilişkilendirilmiştir. Gayretin diğerk bir manası kıskançlıktır. Servi diğerk ağaçları kıskandıracak şekilde uzun ve düzgündür. Sevgilinin boyu de servinin boyunu kıskandığı, ona imrendiğı için uzun ve düzgündür:

Zinet-i bāğ-ı cināndur ḥadd-i gülgünü anuḡ

Ġayret-i serv-i revāndur ḡadd-i mevzünü anuḡ (G. 254/1)

8.2.3. Serv - Himmet (yüce himmet):

Serv - sevgili bağlamında servin uzun boyundan yararlanılarak yapılan tasavvurların arasında himmetin yüce olması da bulunmaktadır. Himmetin yüceliğı ile servinin uzunluğu yani büyüklüğü ve göklere doğru ağmasından dolayı böyle bir benzetme yapılır. Servinin göklerde olması onun yüceliğinin, ulvîliğinin manevi bir göstergesidir. Servi gibi gül-endâm sevgilisi olan birisinin gönlü gül gibi açık, himmeti servi gibi âlî olur. Beyitte ayrıca servi ağacına sarmaşık gülünün sarılarak yetiştirilmesi geleneğine de vurgu yapılmaktadır. Servi ağacının dibine ekilen sarmaşık gülü servinin etrafında helezonlar halinde sarılarak tepesine kadar çıkmaktadır. Gülleri açtığında ise gül ağacı görüntüsü vermektedir. Bu şekildeki bir serviye serv-i gül-endâm denmektedir. Kırmızılar giymiş sevgili de etrafını güller sarmış serv-i gül-endâma benzetilmektedir. Şarmaşık gülünün servi ağacının içinden geçirilerek sadece en tepede ortaya çıkarılan yetiştirme çeşidi de vardır. Servinin tepesinde açan kırmızı güller dolayısıyla servi ağacı yüzü gibi kırmızı sevgili ye benzetilmektedir:

Ḥāḡırı ḡurrem ü kendisi yüce-himmet olur

‘Ādemün dilberi bir serv-i gül-endām olıcaḡ (G. 215/5)

8.2.4. Serv - Sabır:

Servi boylu gül yüzlü güzellerin her yerde görünmesi, salınması ve oluşturdıkları hafif rüzgar âşığın sabır yapraklarını dökmesine sebep olmaktadırlar. Sevgilinin cefasına dayanamayan, sabrı kalmayan âşık sabır yapraklarını dökmekte ve acziyetini belli etmektedir. Ayrıca sabır evrakı ile gül yapraklarının tedricen ve sabırla açılmasına da göndermede bulunmaktadır. Hayat süresini tamamladıktan sonra yapraklarını hafif rüzgarla dökmesi de bu sürece göndermedir:

Şabrum evrākum yéle vésem ‘acep olmaya kim

Cilve eyler her taraf yüz serv-i gül-ruhsāreler

(G. 107/2)

8.2.5. Serv- Şeref:

Servi gibi salınan sevgilinin gölgesinden şeref bulan yer, gökyüzü tarafından kiskanılmaktadır. Bu kıskançlık doğal karşılanmaktadır. Zira servi boylu sevgilinin gölgesi yere düşmekte, yeri müşerref kılmaktadır. Gökyüzüne doğru uzanmasına rağmen asıl şeref yeryüzünün payına düşmüştür. Bu bağlamda beyitteki sevgilinin ayrıca Hz. Peygamber'in olduğunu da düşünebiliriz. Gökler, yukarda olmasına rağmen Hz. Peygamber'in yeryüzüne ayak basması yeryüzüne şeref vermiştir. Gölgesinin de yeryüzüne düşmesi bu bağlamda düşünlebilir:

Reşk éderse yéridür rüy-ı zemîne āsmān

Buldığı-çün sāye-i serv-i revānuñdan şeref

(G. 211/7)

8.2.6. Serv - Yaşıl:

Şair serviyi de beyte katarak bir renk bağlantısı kurmuştur. Servinin yeşili cihanın çeşitli renklerinden biri olarak gösterilmiştir. Cihanın renklerinden kastı şairin bir çok güzellerin mevcudiyetidir. Fakat şair âşıktır ve cihanın diğer renkleri onu ilgilendirmemektedir. Renklerin beyitteki dağılımı bitkilere göre, fakat düzensiz bir şekildedir. Bu şekilde gayr-ı müşevveş leff ü neşr yapılmıştır:

‘Āşıkam serv ü gül ü nerges hevāsı bende yok

Bu cihāndur var niçe elvān kıızıl şaru yaşıl

(G. 274/4)

9. Sidre

Sözlüklerdeki anlamıyla Arap kirazı, Hünnap ağacı ve Trabzon hurması gibi ağaçlardır. Arapça kökenlidir. İslam kültüründe terminolojik bir manası da mevcuttur. Sidretü'l-müntehâ olarak Hz. Peygamberin Miraç hâdisesinde geçmektedir. Hz. Peygamber Cebrâil ile burada karşılaşmıştır. Altında cennet ırmakları akan bir ağaç olduğu rivayet edilir. Kuran-ı Kerim'de Necm suresinde 2 yerde geçmekte ve hadislere göre 7. kat gökte bulunmaktadır. Arş'ın sağ tarafındadır ve insan oğlunun ulaşabileceği en son (müntehâ) ilim ve makam noktasıdır. Oradan ötesi Allah'ın zâtıdır.⁴⁷

Klasik şiirimizde genellikle âlî makam sahibi kişileri, sevgiliyi yani kısacası memdûhu tasvirde, ona erişmenin imkansızlığı gibi konularda işlenmiştir. Yücelerde olması memdûhun boy ile bir yerde anılmasına neden olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in Cebrâil ile Südretü'l-müntehâ altında buluşmasına telmih yapılmaktadır.

Sidre 15. yy. dahil her dönemde Osmanlı şairleri tarafında itibar görmüş ve işlenegelmiştir.⁴⁸ Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız taramada 5 yerde sidreye rastladık. Mu'îdî'nin sidre ile ilgili tasavvurlarını aşağıda inceleyeceğiz.

9.1. Sidre - Boy:

Yukarıda da bahsedildiği üzere sidre'nin gök kubbede bulunmasından dolayı terimsel manada sevgilinin boyuna ya da zıddı olarak sevgilinin boyu ona benzetilir. Yücelerde ve erişilmez olmasından dolayı beyitlerde yüce zatlar ile yüceliği, ululuğu belirten ve çağrıştıran kelime öbekleriyle birlikte işlenmektedir. Âşık sevgilinin boyuna doğru durup şevk ile dualar etmede, ona yalvarmaktadır. Dua edilirken bilindiği gibi eller göğe doğru kaldırılır. Makâm-ı âlîden istekte bulunulur. Rûhü'l-emîn yani Cebrâil de dua edenlerin duasının kabulü için Sidre'nin bulunduğu makamdan âmin demekte yani duacının duasını pekiştirmektedir. Cebrâil'in Sidre'den âmin demesi Miraç hâdisesine bir telmihtir. Ayrıca beyitte duanın göğe doğru yapılması ve kadd ile ululuğun işaret edilmesi buradaki yârin Allah olduğunu düşündürebilir. İkinci mısra da 'âmine'de îhâm-ı tenâsüpden yararlanarak bir kelime oyunu yapılmış ve Hz. Peygamber'in validesi çağrıştırılmıştır. Virgülü Âmine'den sonra düşündüğümüz takdirde Cebrâil'in de Hz. Peygamber'in vâlidisi ile aynı anda dua ettikleri tasvir edilir:

⁴⁷ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*; Sir James W. REDHOUSE (Li-Ceyms Redhâus el-İNGİLİZİ), *A Turkish and English Lexicon - Kitâb-ı Me'ânî-i Lehçe*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978; Ali NÂZİMÂ - Faik REŞAD, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, hzl. Ali BİRİNCİ vd., TDK Yayınları, Ankara, 2002; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, *Ötügen Türkçe Sözlük*.

⁴⁸ Yavuz BAYRAM, *a.g.e.*, s 745.

Ḳadd-i yāre şevḳ ile ben kim du‘ālar eyleyem

El açar āmine şāh-ı Sidreden Rūhü'l-emīn

(G. 125/5)

9.2. Sidre - Himmet :

Sidre'nin uzunluğu, yüceliğinden ilhamla yapılan tasavvurlardan biri de himmettir. Himmetin yüce olması Sidrenin yüce olmasıyla bağdaştırılır ve benzetmeler kurulur. Beyitte geçen yüce kelimesi hem Sidrenin yücelerde olmasına hem de himmetin yüce olmasına işarettir. İlk mısradaki sevgilinin yürüyüşünü, tarzını Sidreye benzetmeye âşığın dili varmamaktadır. Sevgilinin tarzı sidreden yüce tutulmuştur. Mücerret manada bu şekilde yücelik verilmiştir. İkinci mısradaki da bunu desteklemektedir. Sevgilinin tarzını anlatmakta, yüce himmetli davranarak onun daha üstün olduğunu vurgulamaktadır:

Revīşūn Sidre'ye beşzetmeye varmaz dilümüz

Yücedür himmetümüz serv-i hırāmānuş için

(G. 336/3)

9.3. Sidre - Tabut:

Necâtî Bey'in bir gazeline yaptığı taştîr'de Mu'îdî aşk şehidi olduğu için tabutunun Sidre fidanından yapılmasını istemektedir. Burada da sidre'nin terminolojik manasından yararlanılmıştır. Şehitlik dini bir paye, makamdır. Sidre'nin Miraç hâdisesiyle olan bağlantısına göndermede bulunularak şehit naşının sidre'den yapılmış tabut ile taşınmasını istemektedir. Taştîr'de, sevgilinin mahallesi, Kabe'si, şehitlik, kefen ve himmet gibi kelimelerle tenâsüp oluşturulmuştur:

‘Abîr-i Ka‘be-i kūyuş başa ‘ıtr-ı kefen eyleş

Birehne ‘āşık-ı zārem kefenden pîrehen eyleş

Şehîd oldum benüm na‘şum nihāl-i Sidreden eyleş

Mezārum toprağın himmet kıllup müşg-i Hoten eyleş

Kim anda hūr u rıdvāna be-ğāyet armağndur bu

(Taş. 1/4)

10. Şimşâd

Şimşâd lügatlerde şimşir ağacı olarak geçmektedir. Kelime Türkçeye Farsçadan geçmiştir. Yaprğını dökmeyen, çok sert ve sarı odunu olan bir ağaçtır. Yaprakları söğüt yaprağı gibi yere meyyaldir. Bu yüzden sevgilinin zülfüne benzetilir. Düzgün endamlı kişileri benzetmede kullanılır. Divan edebiyatında bilhassa sevgilinin boyu şimşâda

benzetilir.⁴⁹ Bağda yetiştirilen bir ağaçtır. Genellikle servi ve ar'ar gibi sevgilinin boyunun benzetildiği ağaçlarla tenasüplü olarak kullanılır. Şimşirin etrafında da nergis ve reyhan yetiştirilmektedir.⁵⁰ Ayrıca meyve vermemesi âşığı kavuşma isteğinden mahrum etmesi olarak tasavvur etilmektedir.⁵¹

Mu'îdî Divanı'nda da 3 beyitte şimşâd'a rastladık. Şimşâd ile ilgili tasavvurları aşağıda vereceğiz.

10.1. Şimşâd - Boy:

Sevgilinin güneş gibi yüzü ile servi gibi boyu varken feleğin ayına ve şimşâd ağacına itibar edilmez. Şimşâd sevgilinin boyu ile ilgili benzetme için kullanılmıştır. Lakin sevgilinin boyu burada servi gibidir ve şimşâd onun yanında değersizdir. Dolayısıyla sevgilinin boyu şimşâddan üstün tutulmuştur:

Āftāb-ı 'ārızunla serv-i kaddün var iken
Ne toğar māh-ı felekden ne biter şimşâddan (G. 326/3)

10.2. Gerçek anlamıyla şimşâd:

Şimşâd beytin birinde gerçek manasıyla kullanılmıştır. Bülbül âşık olduktan sonra şimşâd yani şimşir ağacı onu üstünde taşımaktadır. Bülbüllerin şimşir ağacında çıkıp ötmeleri hüsn-i talîl ile bu olaya bağlanmıştır. Aslında burada da sevgilinin boy özellikleri göz önünde bulundurularak tenasüplü bir şekilde şimşir ağacı kullanılmıştır:

Bülbül saña 'âşık olduğün
Başında götürür oldı şimşâd (G. 65/5)

11. Tûbâ

Sözlüklere baktığımızda iki tûbâ maddesiyle karşılaşmaktayız. Genellikle ilk maddeler cennette olduğuna inanılan Tûbâ (طوبا) ağacından söz eder. İnanışa göre bu ağacın kökleri semada dalları da yukardan aşağıya doğru sarkmaktadır. Gölgesi cenneti kaplamakta ve serinlik vermektedir. Sözlüklerde ikinci Tûbâ (طوبى) ise âferin, ne güzel, ne hoş gibi takdir sözcüğü olarak geçmektedir. Divan edebiyatında genellikle birinci manasıyla sevgilinin boyunun benzetilene olarak geçmektedir. İkinci manasıyla da memdûha âferin deme ihtiyacında kullanılmaktadır. Cinas yapmak için ikisi aynı beyitte

⁴⁹ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü; Kitâb-ı Me'ânî-i Lehçe; Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük; Mükemmel Osmanlı Lügati; Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat; Ötüken Türkçe Sözlük.

⁵⁰ Mehmed ÇAVUŞOĞLU, a.g.e., s. 274.

⁵¹ M. Nejat SEFERCİOĞLU, a.g.e., s. 435 - 436.

kullanılabilmektedir. Tûbâ ağacının meyveleri her çiğneyişte insana ayrı bir tat vermekteymiş. Her insan için de ayrı bir yaprağı varmış. Hayatını kaybeden bir insanın Cennette Tûbâ ağacındaki yaprağı yere düşermiş.⁵²

Mu'âdi Divanı'nda da tûbâ birinci manasıyla üç beyitte geçmektedir. Sevgilinin boyunu, yürüyüşünü tarifte kullanılmıştır.

11.1. Tûbâ - Boy:

Tûbâ ağacının dalı sevgilinin boyuna baş eğmiş yani acziyetini kabullenmiştir. Cennet bağının sevgilinin güzellik bağını kıskanmasını âşık bu olaydan anlamıştır. Sevgilinin boyu tûbâdan uzun ve güzellik bahçesi de cennet bağından üstündür. Ayrıca tûbâ ağacı dalının baş eğmesi ile dallarının aşağıya doğru olmasına göndermede bulunulmuştur. Dalların aşağıya doğru sarkmasını da hüsn-i talille sevgiliye olan acziyetine bağlamıştır:

Şâh-ı Tûbâ kaddüğe baş egdügünden anladum
Bâğ-ı cennet reşk eder hüsnün bahâristânına (G. 417/4)

11.2. Tûbâ - Reftâr:

Sevgili bu beyitte de tûbâ'dan üstün tutulmuştur. Tûbâ yine sevgilinin refâtârını görünce onun gibi salınamayacağını anlamış ve baş eğmiştir. Bir önceki beyitte olduğu gibi ağacın tersten semaya asılı olmasını bir hüsn-i tahlille vermiştir. Ayrıca birinci mısra sonu ile ikinci mısra başı arasında sihr-i helâl ile bir bağlantı kurmuştur:

Göricek refâtârı baş egdi Tûbâ n'eylesün
Eyleyemez bildi ol serv-i hürâmân ile bahş (G. 46/4)

⁵² Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü; Kitâb-ı Meânî-i Lehçe; Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük; Mükemmel Osmanlı Lügati; Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat; Ötüken Türkçe Sözlük; Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmânî, hzl. Recep TOPARLI, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

2. MEYVELER

A. Umumî Olarak Meyveler

Meyve, ağaçların mevsimi geldiğinde çiçek açamasından sonra çeşitli şekillerde ve renklerde gelişen ve insanların yararlandığı ağacın mahsulüdür. Besleyici doğal bir gıda maddesidir. Meyvelerden çeşitli şekillerde yararlanılmaktadır.

Bazı ağaçlar ve dolayısıyla meyveleri İslam kültüründe ve literatüründe muteberdir. Bu ağaçlar ve meyveleri yetiştikleri İslam coğrafyasından ve fonksiyonlarından dolayı manevî bir değer yüklenmiştir. Kur'an'da da bazı meyve ağaçlarının geçmesi ve meyvelerinin çok yararlı olduğunun⁵³ anlatılması da bu manevî değerın artmasında başka bir etkidir. İncir, hurma ve nâr *Kur'an*'da adı geçen ağaçlar ve meyvelerdir. Bu meyvelerin ağaçları Peygamberlerin bir çoğunun doğup yetiştiği coğrafyada yetişmektedirler. Bundan dolayı İslam kültüründe bu meyveler farklı şekillerde algılanmış, mitolojik birer öge olarak işlenmiştir.⁵⁴ Edebiyatımızda ise daha çok birer benzetme ve tasavvur unsuru olarak kullanılan nebatlardandır.

Türkçe'de meyve ve yemiş şeklinde kullanımı yaygındır. Meyve kelimesi Farsça'dır ve aslında mîve (میوه)⁵⁵ olarak yazılmaktadır. Edebiyatımızda mîve ve meyve şekilleriyle geçmektedir. Mîve Farsça'da *mîv* kelimesinden me'huzdur. Mîv mûy manasındaki kıl demektir. İran'ın bazı bölgelerinde üzüm asmasına mîv dedikleri için mîve de buradan türetilmiştir.⁵⁶ *Nevâ* ve *bâr* da meyve manasına gelmektedir. Bizde kullanılan şekliyle Arapça *semer* de meyve manasına gelmektedir.

Edebiyatımızda benzetmeler ve tasavvurlarda meyve, mîve, yemiş, nevâ, bâr ve semer kullanılmaktadır. Mu'îdî Divanı'nda yapılan tarama esnasında Yemiş ve nevâ kullarımlarına rastlanılmıştır. Meyve yerine bir beyitte Türkçesi olan yemiş kullanılmıştır. Cennet bağının yemişi ile sevgilinin elma çenesi kıyaslanmakta, fakat sevgilinin elma çenesi daha üstün tutulmaktadır. Meyvelerin ve zekân'ın sulu olması arasında da münasebet kurulmaktadır. Cennet bağının sulu meyvesi hayat bahşettiği gibi sevgilinin ıslak çene elması da hayat bahşetmektedir. Ayrıca cennette yenmesi yasak olan meyve gibi sevgilinin çene elması da yasak bir meyvedir. Bu hatırlatma da yapılmaktadır:

⁵³ *Kur'an*, 95 (Tîn) 1 - 4; 6 (En'am) 99,141; 23 (Mü'minûn) 19 - 20.

⁵⁴ Metin AND, *a.g.e.*, s. 35 - 36.

⁵⁵ *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat*.

⁵⁶ *Burhân-ı Katı*.

Ey bāğ-ı cennetün yemişin medh eden yüri

Hiç āb-dār olur mu bu sīb-i zekān gibi

(G. 448/6)

Meyve manasında kullanılan nevâ kelimesi mecazen bereket, nimet ve rızık anlamına gelmektedir. Ömrün berg ü nevâsının kalmaması tükendiği, bereketinin ve rızıkının kalmadığı manasına gelmektedir. Mu'îdî iki beytinde nevâyı bu terkip eşliğinde mecazi anlamıyla kullanmıştır:

Bî-berg ü nevâ kılsa ne ğam şahın-ı çemenler

Ger şimdi ħarāb ise gülistān ola bir gün

(G. 352/6)

Tā 'ömrüm bāğınuñ berg ü nevāsı kılmadı

Çıkdı başdan serv-i gül-ruĥlar hevāsı kılmadı

(G. 443/1)

B. Meyve Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar

Divan edebiyatı çerçevesinde bir çok nebat ile alakalı benzetme ve tasavvurlar yapılmıştır. Çeşitli ağaçlar ve çiçeklerle benzetmeler yapıldığı gibi meyve çeşitleri de birçok tasavvurda kullanılmıştır. Mu'îdî Divanı'nda tespit ettiğimiz, teşbih ve çeşitli tasavvurlara konu olan meyveleri tasavvurlarıyla birlikte alfabetik olarak aşağıda vereceğiz.

1. Bâdâm

Dilimize Farsçadan geçen bir meyva ismidir. Gülgiller familyasından küçük güller açan bir ağacın meyvesidir. Yaş ya da kurutularak yenen bir meyvedir.⁵⁷ Badem Divan edebiyatı mahsüllerinde genellikle bâdâm (بادام) yazımıyla kullanılmıştır. Yapılan teşbih ve tasavvurlarda genellikle memdûhun gözüne benzetilmektedir. Şekil olarak göze benzediğinden beyitlerin bir çoğunda sevgilinin gözünden kinayedir.

Mu'îdî Divanı'nda bademin geçtiği bir beyte rastlanılmıştır. Beyitte sevgilinin gözleri iki bademe, yanakları da güle benzetilmiştir. Gözler şekil yönünden bademe, yanaklar da şekil ve renk yönünden güle benzetilmiştir:

Gözün altında gören ħaddünji dēr

Gül açılmış iki bādāma karşı

(G. 380/2)

⁵⁷ Dil Derneği Türkçe Sözlük, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2005.

2. Hurmâ

Hurma kelimesi (خرما) Farsça olup sıcak iklimlerde yetişen ağaç ve onun etli, siyah ve tatlı meyvesine verilen addır.⁵⁸ Türkçe'de Farsçadan geçme hurma olarak kullanılmaktadır. Arapçası *temr*, *rutab*, ve *nahl*'dir. Genellikle yazları uzun olan iklimlerde yetişir. Meyvesinin olgunlaşması için uzun bir yaz sıcaklığı gerekmektedir.

Hurma insanlık tarihi boyunca peygamberlerin yoğun olarak çıktığı coğrafyalarda yetişmektedir. Peygamberlerin azığı, mucizelerinin aracı olmuştur. Hz. Muhammed'in hurmaya hürmet etmesi, aç kaldığı dönemlerde onunla karnını doyurması ve birkaç mucizesinde yer almasından dolayı hurma İslam dünyası zihninde ve literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Hurma ağacı ayrıca İslam öncesi Araplarda da değerli bir ağaçtı. Üç büyük puttan biri olan Uzzâ rivayetlere göre hurma ağacından yapılmıştı ve Mekke - Tâif arası Nahle yani hurmalık vadide bulunuyordu.⁵⁹

Divan edebiyatında hurma teşbihler ve çeşitli tasavvurlarda geçtiği gibi bir meyve ve ağaç olarak da geçmektedir. Şairler Ka'be ve civarını anlatırken hurmadan söz etmektedirler. Genellikle meyvesi düşünüldüğünde dudağa ve kalbe benzetilmektedir.

Mu'îdî Divanında bir beyitte hurmadan bahsetmiştir. Unnâb ile birlikte geçtikleri beyitte hurma gönüle benzetilmiştir. Hurma ile gönül arasındaki münasebet renk aracılığıyla kurulmuştur. Koyu renkli olması gönlün kalpte bulunması ve sevdanın da kalpte siyah bir nokta olmasından dolayı böyle bir bağlantı kurulmuş olması muhtemeldir:

Hürz-ı çeşm ü lebûñ ile gördi bîmâr olduğum
Geldi ister cân atup hürmâ gönül 'unnâb göz (G. 156/3)

3. Nâr

Nar olarak bilinen ağaç ve meyvesidir. Nâr (نار) Farsça bir addır. Enâr'ın muhaffefidir.⁶⁰ Divanlarda genellikle nar şeklinde maruf meyve olarak geçmektedir. Rengi dolayısıyla yanak ve yüze, şekli dolayısıyla da güzellerin göğüslerine benzetilmektedir. Edebiyatımızda Arapça *rumman* şekliyle de geçmektedir. Nâr kelime olarak hem Farsça hem de Arapça'da mevcuttur. Yazılış olarak da aynı olan bu kelime (نار) Arapça'da ateş, od manasına gelmektedir. Nar, kırmızı olması ve renginin ateşi andırmasından dolayı kelime oyunlarının yapılmasına sebep olmuştur. Usta şairler bunu

⁵⁸ *Kâmûs-ı Türkî.*

⁵⁹ Metin AND, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁰ *Burhân-ı Katı.*

o kadar güzel kullanmışlardır ki yüz ya da yanak ile nar arasında yapılan benzetmelerde yüzün nara mı yoksa ateşe mi benzetildiği konusunda bir karmaşa oluşmaktadır.

Divanlarda gül-nâr (كلنار) kelimesi de geçmektedir. Bu da meyve veren yahut vermeyen nar ağacının çiçeğidir. Kırmızı hoş kokulu, katmerli bir çiçektir.⁶¹ Fakat 17. yy. Türkçesine ait bir sözlükte kiraz manasına geldiği yazmaktadır.⁶²

Mu'îdî Divanı'nda bir beyitte gül-nâr ile nâr kelimesi bir arada kullanılmıştır. Nâr kelimesiyle kırmızı renkle alakalı yüz benzetmesi yapılmıştır. Şair nâr kelimesinin ustaca tevriyeli bir şekilde kullanarak gül-nâr ile meyve manasındaki nârı çağrıştırmıştır. Âl, gül-nâr, nûr ve nâr kelimeleriyle renk tenasübü yapılmıştır:

*Yâ kaşuñ göñlümi âl ile delüpdür dilberâ
Ol ruñ-ı gül-nâre baķup nûr şandum nâr imiş* (G. 183/6)

İkinci bir beyitte Mu'îdî gül-nârı kullanmıştır. Gül-nâr kırmızı olmasından dolayı beyitte yanağa benzetilmiştir. Renk ile alakalı kurulan bir tasavvurdur:

*Haķ degüldür çevreden ol ħadd-i gül-nârı tutan
Ĥâtem-i pîrüzedür yâķût-ı nâb olmuş nigîn* (G. 372/6)

4. Nârenc

Aslı Farsça nâreng (نارنگ)'dir. Muarrebî nârenc olmuş ve bizim de dilimizde nârenc şekliyle kullanılmıştır. Turunc yani portakal tabir olunan meyvedir.⁶³ Ahterî'de Hindistanda yetişen ve kızıla mail, içi turunc gibi ekşi bir meyvesi olan ağaç olarak tarif edilmiştir.⁶⁴ Bugün Türkçe'de turunc ve portakal olarak adlandırdığımız tropikal meyvedir. Edebiyatımızda genellikle şekli teşbihlerde kullanılan bir meyvedir. Büyük ve yuvarlak bir meyve olmasından dolayı sevgilinin ve yahut güzellerin göğüslerine teşbih edilmektedir. Çoğu zaman da göğüsle kinayeli kullanılmaktadır. Sıfat olarak renk manasında nisbet i'si ile kullanılmaktadır. Sevgili nârencî elbiseler ile âşıklarına görünmektedir.

Mu'îdî Divanı'nda bir beyitte sevgilinin elbisesini nitelemek amacıyla sıfat konumunda nisbet i'si ile kullanılmıştır:

*Gâh nârencî giyüp seyrâne çıķduñ geh kızıl
Ey yüzi gül bir göñül alınca yüz âl eyledüñ* (G. 249/2)

⁶¹ Mertol TULUM, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.

⁶² Mertol TULUM, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

⁶³ *Burhân-ı Katî*.

⁶⁴ *Ahterî-i Kebîr*.

5. Pîste

Fıstık, çamgiller ailesinden çam fıstığı, yer fıstığı ve Antep fıstığı olarak bilinen meyvedir. İki sert kabuk arasında korunaklı bir şekilde yetişmektedir. Olgunlaşmaya başlayınca kabuk alt kısmından çatlayarak açılır. Dilimize Farsça'dan geçme bir addır. Bugün fıstık olarak kullanılmaktadır. Arapçası *fustuk*'tur.⁶⁵ Eski şiirimizde Farsça aslı hâliyle, pîste (پسته) olarak geçmektedir. Sevgilinin dudağından ve ağzından kinayedir.⁶⁶ Pîste-leb de fıstık gibi küçük dudaklı demektir.⁶⁷

Mu'îdî Divanı'nda fıstığa bir beyitte rastlanılmıştır. Sevgilinin ağzı fıstığa, dudağı da şekerle benzetilmiştir. Sevgilinin fıstık gibi ağzı ile şeker gibi dudağı âşığın gönlünü papağan gibi dile getirmiştir. Papağanlara şeker ve fıstık ile konuşma talimi yaptırma geleneğine de göndermede bulunulmuştur:

Tûfî gibi gönlüm êtdi gūyā

Ol pîste-dehān ü şekkerîn-leb

(G. 29/6)

6. Sîb

Gülgillerden çiçekleri kırmızı ve beyaz olan ağaç ve bu ağacın meyvesidir.⁶⁸ Elma manasındadır. Dilimize sîb şekliyle (سب) Farsça'dan geçmiş ve edebiyatımızda ağırlıklı olarak bu şekilde kullanılmıştır. Arapçası *tuffâh*'tır.⁶⁹

Edebiyatımızda genellikle şekli ve renginden dolayı memdûhun çenesine benzetilir. Ancak çeşitli renklerinden dolayı, bilhassa kırmızı renginden dolayı yanak, yüz ve sevgilinin yüzünün göze olan yansımasından dolayı göze benzetilir. Şekli itibarıyla ayrıca dünya ve güneşe de benzetilmektedir.

Elma Mu'îdî Divanı'nda en çok kullanılan meyve isimlerindedir. Tarama esnasında elmanın (sîb) geçtiği yedi beyte rastladık. Fakat yedi beyitte de çene manasındaki gabgab, zenehdân ve zekân tasavvurları kurulmuştur. Örnek olması hasebiyle aşağıda üç beyit verilecektir.

Sevgilinin benli gabgabı yani çene altı nazik bir elmaya benzetilmektedir. Çenedeki benler de elmanın çekirdeklerine benzetilmiştir. Fakat elmayı yani çenesini dişlemeden çekirdekleri (benleri) görünmüştür:

⁶⁵ *Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük.*

⁶⁶ *Burhân-ı Katı.*

⁶⁷ *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.*

⁶⁸ *Dil Derneği Türkçe Sözlük.*

⁶⁹ *Burhân-ı Katı.*

Ğabgabuş bir sîb-i nâzûkdür siyeh beğlerle kim

Dânesi yér yér görünür urmadın dendân aña (G. 8/5)

Âşık sevgilinin elma çenesinin şevkiyle gam ateşinde yanmaktadır. Çene elmaya şekil itibarıyla benzetilmektedir. Elmanın kırmızı renklisi düşünülerek nâr-ı gam ile bir münasebet kurulmuştur:

Geçürsem günümi tañ degül eyvâh ile kim

Nâr-ı gamda yanarum sîb-i zenañdânun için (G. 336/2)

Güzellik bağında birçok servi boylu güzel olmasına rağmen sevgili gibi bir elma çene ve gonca dudak bulunmamaktadır:

Çok serv yine gülşen-i hüsn içre velîkin

Bir sencileyin sîb-zekân gonçe-leb olmaz (G. 160/6)

7. Şeftâlû

Şeftâlû Farsça bir sıfat ve bir adın birleşmesiyle oluşmuş (شفت + آلو = شفتالو) bir meyve adıdır. Bu adla bilinen meyvedir. Buseden kinaye olunur.⁷⁰ Pembe çiçekler açan bir meyve ağacı ve onun A provitamini bakımından oldukça zengin, iri, tatlı ve sulu meyvesidir.⁷¹

Edebiyatımızda bu şekliyle kullanılmıştır. Gündelik dilimize erken dönemde şefteli ve daha geç dönemde de şeftali olarak yerleşmiştir. Eski şiirimizde başta öpücükten kinayeli kullanılmıştır. Şekil ve muhteva bakımından sevgilinin hayat suyu bahşeden ağızdan öpücük almak masanda kullanılmıştır. Ayrıca kırmızı çiçekleri de yanak ve yüze renk bakımından benzetilmiştir.

Mu'îdî Divanı'nda şeftaliye rastlanan bir beyitte şeftalinin öpmeye, öpücüğe teşbih edildiği görülmüştür. Sevgilinin güzellik bağınyı seyretmekten murad ağızdan bir şeftali almaktır:

Hüsnüñi seyr êtdüğimden ağızın öpmekdür murād

Bir iki şeftâludur bâğ-ı temâşâdan garaz (G. 196/2)

8. Unnâb

Arapça bir meyve ismi olan unnâb (عَنْاب) eski şiirimizde pek sık geçmese de çeşitli benzetmelerde kullanılan bir meyve olmuştur. Kabuğu koyu kahve ve kırmızı

⁷⁰ *Burhân-ı Katî.*

⁷¹ *Ötüken Türkçe Sözlük.*

renginde, zeytinden irice, taze ve kurutulmuş olarak yenen meyvedir.⁷² Bu isimle bilinen ve sevgilinin dudağından kinaye olan meyvedir.⁷³ Bugün Türkçede hünnap yaygın ismiyle bilinmektedir. Ayrıca çiğde, çiyde ve ünnap da eş anlamlıdır.⁷⁴

Yukarıda da bahsedildiği gibi Divan edebiyatında sevgilinin dudağından kinaye olarak kullanılmıştır. Sevgilinin kınalı parmakları, yüzdeki siyah benleri ve gözleri de unnaba benzetilmiştir. Mu'îdî Divanı'nda unnabın üç beyitte geçtiği tespit edilmiştir. Üçü de farklı benzetmelerde kullanılmıştır. Aşağıda alfabetik olarak verilecektir.

8.1. Unnâb - Göz:

Unnâbın göze benzetilmesi hem şekil hem de renk bakımındandır. Şekil olarak ceviz büyüklüğünde olması makbul olan gözün benzetilene olmasına sebep olmuştur. Gözün rengi gelenkte koyu renktir ve unnabın da koyu kahve rengine benzetilmektedir:

*Hırz-ı çeşm ü lebüñ ile gördi bîmâr olduğum
Geldi ister cân atup hürmâ gönül 'unnâb göz* (G. 156/3)

8.2. Unnâb - Hâl:

Sevgilinin dudaklarının kenarındaki misk kokulu siyah beni unnaba şekil ve renk yönüyle benzetilmektedir:

*Ne hoşdur lebleründe hâl-i müşgîn
Ki beñlenmiş güzel 'unnâba beñzer* (G. 88/2)

8.3. Unnâb - Şarap:

Sevgilinin unnâb gibi dudağının kırmızı ve şarab gibi her derdi ve tasayı unutturması nedeniyle şarap ve unnâb arasında bir münasebet kurulmuştur. Cevher saçan kırmızı dudağı saf unnâb (şarabı) gibidir:

*Ey leb-i gevher-feşânuñ nitekim 'unnâb-ı nâb
Görmedi kapuñ gibi çeşm-i ulü'l-elbâb bâb* (G. 30/1)

9. Kabak

Kelime olarak Türkçe'dir. Kabakgiller familyasına ait, sürüngen gövdeli ve birçok cinsi olan bitki ve bu bitkinin meyvesidir. Yemek, tatlı ve çeşitli şekillerde süs

⁷² Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü.

⁷³ Burhân-ı Katt.

⁷⁴ Türkçe Bitki Adları Sözlüğü.

olarak kullanılmaktadır.⁷⁵ Aslında meyve gurubu içinde sayılmamaktadır. Günümüzde sebze olarak tabir ettiğimiz zer-zevât grubuna dahildir. Kabağı meyveler başlığı altında incelememizin sebebi sebze gurubundan başka bir nebatın olmamasından dolayıdır.

Edebiyatımızda daha çok su kabağı şekliyle kullanılmıştır. Eskiden şarabı su kabaklarına koyarlarmış.⁷⁶ Gizlice içenler şarabı bu şekilde kuşaklarında saklamaktalarmış. Şarap zamanla kabak tadını almış. Buradan kabak tadı vermek deyimi doğmuştur. Mecazen bıkkınlık manasına gelmektedir. Esrarkeşlerin kullandığı bir nevi nargile de kabak olarak adlandırılmıştır. Kabak çekmek tabiri de bu anlama gelmektedir.⁷⁷

Mu'îdî Divanı'nda iki beyitte kabağı rastlanılmıştır. İlk beyitte kabağı çekmek deyimi kullanılmıştır. İçki içmeden kinayedir. Bu beyit ve açıklaması sûsen - rind maddesinde verildiği için burada tekrar verilmeyecektir (bkz; 10.3. Sûsen - Rind).

İkinci bir beyitte âşık kendi yaşlı gözünü üzeri tavus tasviriyle süslenmiş su kabağına benzetmiştir. Eskiden su kabaklarını süsleyip evde süs eşyası olarak kullanma geleneğine göndermede bulunulmuştur. Su kabaklarının içi temizlenir, muayyen delikler açılır ve üzeri çeşitli motiflerle süslenirmiş. İçine geceleri mum konularak renk cümbüşü elde edilirmiş. Âşığın gözü de sevgilinin zülfünün hayaliyle üzerinde tavus resmi olan su kabağına benzetilmiştir:

Çeşm-i pür-eşkümde ey dilber hayâli zülfünün

Yazılı tāvûsa beñzer şü kabağı üstine

(G. 405/3)

⁷⁵ Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük.

⁷⁶ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.

⁷⁷ Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük.

3. ÇİÇEKLER

A. Umumî Olarak Çiçekler

Çiçek kelimesi eski Türkçede "çeç-", yani açmak, çözmek manasındaki fiilden çeç-ek (açılmış, açık) isminin türetilmesiyle oluşmuştur. Tohumlu bitkilerin, üreme organlarını açılana kadar bir kılıfla çevrili olarak taşıyan ve ekseriyetle güzel kokulu ve güzel renkli olan kısmıdır. Çiçek açan ve süs için kullanılan güzel görünümlü bir bitkidir. Kelime ayrıca Farsçaya da geçmiştir.⁷⁸

Arapça karşılığı zehr (زهر) (ç. ezhâr), Farsça karşılığı da şükûfe (شكوفه)'dir. Divan edebiyatında umûmiyetle Arapça ve Farsça şekliyle geçmektedir. Mu'îdî Divanı'nda yapılan tarama sonucunda bir beyitte Türkçe şekliyle, yani *çiçek* olarak, bir beyitte Arapça çoğul hâli olan *ezhâr* olarak ve bir beyitte de Farsça çiçek manasında *gül* olarak rastlanılmıştır.

Çiçek ve ezhâr şekilleriyle verildiği beyitler -tasavvurlarıyla birlikte- aşağıda incelenmiştir:

Mu'îdî kendi gözünü gam gülistanına benzetmektedir. Kirpiklerinin ucundaki göz yaşlarını da gam gülistanında dallarda açılan çiçeklere benzetmektedir:

Ey Mu'îdî göz yaşum müjgānum üzre dēr gören
Ġam gülistānında açılmış çiçekler şāh şāh (G. 58/5)

Gül çiçekler içinde eşsizdir, en güzelidir. Şair sevgilisini hem boy güzelliği ile diğer serv-kadlerden ayrı tutmakta hem de çiçekler içinde en güzeli olan güle benzetmektedir:

Serv-ġadler ortasında mūntehāsun hūsn ile
Nitekim ezhār içinde oldu bī-mānend gül (G. 267/6)

Gül, Farsçadan Türkçeye bir çiçek ismi olarak geçmiştir. Fakat gül Divan edebiyatında diğer çiçek isimleriyle terkip hâlinde geçtiğinde Farsçadaki gibi *çiçek* manasını vermektedir. Ayrıca terkip hâlinde geçtiği çiçeğin gülü manasına da gelmektedir. Aşağıda verilecek örneklerde bu şekilde görülmektedir. Şairimiz bir beytinde gül-i semen yani yasemin çiçeği manasında, diğer bir beytinde de bir gül çeşidi olan nesrîni gül-i nesrîn şeklinde kullanıp nesrin gülünün çiçeğini kastetmiştir. Sevgilisinin tazeliğinden dem vururken yüzü ile kıyaslayarak yasemin çiçeğinde bile bu

⁷⁸Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük; Ötüken Türkçe Sözlük.

denli letâfetin olmayacağını savunmaktadır. Yasemin ile sevgilisinin kıyaslarken benzetme ve alaka yaseminin rengi vasıtasıyla yapılmaktadır. Beyaz yaseminlerin sevgilinin taze ve beyaz yüzü kadar güzel olmadıkları düşüncesindedir. Beyitte ayrıca şair ilk mısra sonu ile ikinci mısra başında sihr-i helâlden yararlanmışır:

Bu dehlü tâze [vü] ter iken yüzüne göre

Yoğdur gül-i semende letâfet dedükleri (G. 434/3)

Serv-i nâzum gül-i nesrîne döner özge degül

Giyinünçe tonanup câme-i zer leb-ber-leb (G. 32/3)

B. Çiçekler Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar

Divan edebiyatı'nın geniş tasavvur dünyasında günlük hayattan birçok unsurun yer aldığı gibi bitkilerin de her çeşidi yer almıştır. Botanik dünyanın bu edebiyat içinde yer alması ve tasavvurlara konu edilmesi Divan edebiyatı şairlerinin doğaya bakışını ve verdiği değeri göstermektedir. Yaşadıkları dönemin neredeyse bilinen her çiçek çeşidinin muhayyiledeki yerini edinmesine aracı olmuşlardır. Mu'îdî Divanı'nda da yapılan tarama sonucu 11 farklı çeşit çiçeğe rastlanılmışır. Bu tasavvurlar çiçeklerin sevgilide ya da memdûhta olan, olması gereken güzellik unsurları çerçevesinde kurulmuştur. Çiçek çeşitleriyle işlenmiş bu renkli tasavvur dünyası aşağıda alfabetik sırayla işlenecektir.

1. Benefşe

Divan edebiyatında özellikle 15. ve 16. yy. şairleri tarafından sıkça tasavvurlara konu olan bir çiçektir.⁷⁹ Kelime dilimize Farsçadan (بنفشه) geçmiş ve Burhân-ı Katı'nın verdiği bilgiye göre amme tarafından tahrif edilip *menekşe* hâlini almıştır. Arapçaya da *benefsec* olarak geçmiştir.⁸⁰ Divan şairleri tarafından kokusu, koyu rengi, boyunun eğriliği ve şekli özellikleriyle ele alınıp işlenmiştir. Sevgilinin beni ve yüzünde çıkan ayva tüyelerine benzetilmektedir.⁸¹ Bağ, bahçe çayır ve kırlarda yetişen benefşe birkaç renkte olabilir. Edebiyatımızda renk itibarıyla tasavvurlara konu olan benefşe sarı, beyaz ve mordur.⁸² Koyu rengi ile alakalı olarak mor menekşe çok sık kullanılmışır. Renk tavsifi yapılırken benevşî sıfatıyla karşılaşılmaktadır. Bu mor renge yapılan bir göndermedir.

⁷⁹ Yavuz BAYARAM, *a.g.e.*, s. 546.

⁸⁰ *Burhân-ı Katı*.

⁸¹ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*.

⁸² Nihat ZÖTOPRAK, *a.g.e.*, s. 50.

Mu'îdî Divanı'nda bir beyitte benefşe olarak geçmektedir. Menekşe çiçeği ile hatt yani ayva tüyü arasındaki benzetmeden yararlanılarak yapılan bir tasavvur mevcuttur. Mu'îdî sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüylerini doğada mevcut bir hadiseyi örnek vererek izah etmeye ya da kendini avutmaya çalışmaktadır. Ayva tüyü sevgilinin cemâlini örttüğü için istenilen bir şey değildir. Sevgilinin cemâl bağında açan benefşeler, yani çıkan ayva tüyleri gülden sonra bağı saran yeşil otlar gibidir:

Bâğ-ı cemâlüh içre açup ter benefşeler

*Gül âhîründe gösterür evvel bahâr **hatt***

(G. 197/4)

2. Ergavân

Erguvan bugünkü Türkçede kullandığımız şeklidir. Kelime dilimize Farsça'dan geçmiştir. Farsça şekli *ergavân* (ارغوان)'dır. Burhân-ı Katı'da ve diğer sözlüklerde kelimenin maruf kırmızı, kırmızımtırak, açık pembe ve eflâtun renginde çiçekleri olan bir tür ağaç ve bahçelerde yetiştirilen bir bitki olarak geçmektedir.⁸³ Arapça'da hazrik, ercuvan ve zamzarik olarak bilinmektedir.⁸⁴

Erguvan Boğaziçi'nin bahar aylarındaki süsüdür. Şairlerimiz tarafından bu kırmızı - eflâtun renkteki çiçekli ağaç ve bahçe bitkisi genellikle rengi dolayısıyla kan, dudak, şarap ve ateş gibi benzetmelerde kullanılmıştır. Edebiyatımızda ergavân ya da erguvân olarak geçmektedir. Mu'îdî Divanı'nda da bir çok yerde bu şekildeki benzetmelerde ve renk manasında kullanılmıştır. Divan'da erguvan ile ilgili tasavvurlar aşağıda verilmiştir:

2.1 Erguvan - Âteş:

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi erguvanla ilgili yapılan tasavvurlar rengi münasebetiyledir. Rengin kırmızı olduğu düşüncesinden hareketle şair çemende erguvanı bir ateş kütlesi olarak tasavvur etmektedir. Ayrıca beyitte kullandığı kelime öbeği erguvanla mütenasip kelimelerdir; açılmaz, ayak seyri ve bülbül-i tab'. Erguvan goncalarının açılması, işret mekanına ayak seyri yapılması ve bülbülü tabiatının gülü görmeden açılmaması bağlamında düşünebiliriz. Şair, ilk mısra sonu ile ikinci mısra sonunu birbirine bağlayarak sihr-i helâl yapmıştır:

Açılmaz bülbül-i tab'um ayak seyriyle kim sensüz

*Gözüm dūd olur sünbül çemende **ergavân âteş***

(G. 190/6)

⁸³ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü; Kitâb-ı Meânî-i Lehçe; Kubbealtı Lugati Misalli Büyük Türkçe Sözlük; Mükemmel Osmanlı Lügati; Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat; Ötüken Türkçe Sözlük; Burhân-ı Katı.

⁸⁴ Nihat ZÖTOPRAK, a.g.e., s. 52.

2.2. Erguvan - Elbise:

Sevgili ergavânî elbisesini ve yahut kaftanını giyip lale bahçesinde gezintiye çıkmıştır. Bahçedeki laleler sevgilinin ergavânî elbisesinden utanıp yüzleri kıpkırmızı olmuştur. Güzel bir hüsn-i talil ile kırmızı lalelerin rengini bu şekilde tarif etmiştir:

Āferīn ol ergavānī cāmeye üstünde kim

Oldı renginden hacil yüz bŭstānuŭ lālesi

(G. 440/3)

2.3. Erguvan - Şarap:

Şarap rengi dolayısıyla ergavânî olarak nitelendirilmektedir. Erguvanın kırmızı, eflatun renginden dolayı şarap da erguvan renkli olarak anılmaktadır. Şarabın gizlice nûş edilmesi alkollü içeceklerin yasak olmasını hatırlatmaktadır. Bu yasağı göz önünde bulundurarak gizlilik ile erguvanın bir arada anılmasının da baharda yani erguvan zamanı insanların gizlice kırdı şarap içmelerine de gönderme yapmaktadır. Sevgilinin yanaklarının kırmızılığı gizlice içtiği şaraba bağlanmaktadır. Zira şarabın kan yapıcı özelliği vardır. İçenlerin bilhassa yüzleri kırmızı olur. Ayrıca yine sevgilinin gizlice şarap içtiği, bunun ortaya çıktığı ve utancından yüzünün kızardığı da hatırlanmaktadır:

Şarāb-ı ergavānī nûş edersin gizlüce beŭzer

Ki tābından ruŭun yér yér kızar mış gül istān ol muş

(G. 185/2)

3. Gül

3.1. Gül'ün İslam Mitolojisindeki Serüveni:

Gülün, İslam mitolojisinde doğuşu ve mahiyeti ile ilgili birçok efsane mevcuttur. İslam kültüründe gül en başta güzelliği, güzel kokusu ve asaletiyle Hz. Muhammed'e sembol, remiz ve edebiyatta geniş bir mazmûn olmuştur.

Çiçeklerin doğuşu hakkında *Târih-i Taberî*'de manidar bir efsane vardır: Denirmiş ki, Âdem ile Havvâ'nın üzerinde kuruyup yere dökülen cennet yaprakları güzel kokulu bitkiler hâlinde bir bir uç vermiş. Gül de herhalde bunlarda biridir. Diğer ilgi çekici olan yaratılış efsanesi gülün Hz. Muhammed'in terinden doğduğu rivayetidir. Yunus meşhur:

Sordum sarı çiçeğe gül sizün neñiz olur

Çiçek eydür ey derviş gül Muhammed teridür

Hak anı ögdi yaradı sevdi Habîbüm dedî

Yer yüzinde cümle çiçek Mustafânun teridür (Yûnus 81/2)⁸⁵

beyitleriyle bu inanışa mührünü vurmuş ve bu inancı bu şekilde somutlaştırmıştır.

Mevlid'in şairi Süleyman Çelebi de aynı inancı şöyle ifade etmiştir:

Terlese güller olurdu her teri

*Hoş dârerlerdi terinden gülleri*⁸⁶

Gül, bizim sanat dünyamızda çok yaygın bir şekilde Hz. Muhammed'in de sembolüdür. Süleyman Çelebi *Mevlid*'inde onu överken şöyle demektedir;

Hak gülşeninde ötdi girü vahy bülbüli

*Rahmet güliyle toldı bu gülzâr-ı Mustafâ*⁸⁷

İslam anlayışında cennet bir gül bahçesidir, gül ise Selman'dan istediği bir demet gülü koklamadan son nefesini teslim etmeyen Hz. Ali'dir, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş kâinatın efendisi hâtemü'l-mürselîn Hz. Muhammed'dir ve âlemlerin Rabbi, bütün Hak âşıklarının ona birer bülbül olduğu ganiyyün-lil-âlemîn olan Allah'tır.⁸⁸

Gül, Nübüvvet gül bahçesinin gülü olarak adlandırılan Hz. Muhammed'in remzi olmuştur. İslamî inanca göre bütün peygamberlerin bulunduğu makam nübüvvet gül bahçesi olarak tasavvur edilmiştir. Hâtemü'l-Enbiyâ olarak gönderilen ve aslında her şeyin ve herkesin onun dünyaya gönderilmesi için yaratıldığı inanışının hâkim olduğu İslam toplum ve inancında o, bu bahçenin şah-gülüdür. Osmanlı sultanlarından I. Ahmed Mısır'daki Kayıtbay Camii'nden Hz. Muhammed'in ayak izinin bulunduğu taşı İstanbul'a getirtmiş, ancak gördüğü bir rüya neticesinde mübarek Kadem-i Şerifi geri yollamak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine önemli günlerde sarığına takmak üzere *Kadem-i Saadet-i Peygamberî* adlı bir sorguç yaptırmıştır. Sorgucu, önemine binaen her an başının üzerinde taşımak istemiş ve bunun üzerine şu meşhur dörtlüğü söylemiştir:

⁸⁵ Mustafa TATÇI, *Yûnus Emre Külliyyatı II – Yûnus Emre Divanı Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul, 2008, s. 104.

⁸⁶ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesiletü'n-necât)*, hzl. Neclâ PEKOLCAY, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s. 104.

⁸⁷ Tunca KORTANTAMER, "Gül Kasidesi – I", *Dergâh*, sayı 2-5, Nisan-Mayıs-Haziran, 1990.

⁸⁸ Tahir ÜZGÖR, *Gül Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Gül Kasidesi Üzerine Bir İnceleme - Gül Kasidesine Dair*, Şahsi Çalışma, Yer Belirtilmemiş, Tarihsiz, s. 3.

N'ola t̄acım gibi başımda ḡötürsem d̄ā 'im

Kadem-i p̄akini ol Hazret-i Ş̄āh-ı R̄üsülün

Gül-i ḡülz̄ār-ı n̄übüvv̄et o kadem s̄āhibidir

Bahtiyā durma yüzün s̄ür kademine o ḡülün⁸⁹

Cennetin de bir gül bahçesi olduğu tasavvuru yaygındır. Bu bahçe çeşitli güzellikler yanında, her çeşitten çiçeklerle süslenmiştir. Gül bu cennet ḡülz̄ārının en güzel çiçeğidir. Hz. Muhammed de bu bahçeden dünyaya ve ümmetine Allah tarafından bahşedilmiş en güzel ve en nadide çiçektir. Çiçeklerin sultanı remziyle burada da karşılaşmaktayız.

Baş tacı edilmiş bir çiçek olarak günümüze kadar değerinden hiçbir şey eksilmeyen gül, âlemlerin Yaradan'ına, Şefaathçisi'ne ve Ehl-i Beyt'ine remiz olması hasebiyle makamını korumuştur. Her ne kadar bir dönem lâle gülün tahtını sarsmaya çalışmış olsa da en değerlilere ve en kutsallara remiz olabilmek bir tek ona nasip olmuştur.

Hz. Muhammed de kırmızı gülü çok sevdiğini sohbetlerinde belirtmiştir. "Kırmızı gül Allah'ın ihtişamının tezahürüdür"⁹⁰ dediği rivayet edilmektedir. Şüphesiz bu güzel çiçeğin ihtişamında Allah'ın azamet ve güzelliğinin âleme nasıl yansıdığını ve kesretteki sırrını temaşa etmekteydi. Zira gülün açılmış hali, O'nun biriliğinin (vahdet) çokluk (kesret) olarak yansımalarının bir resmidir.

Gülün tasavvuf ve tarikatlarda da ayrı bir önemi vardır. Tarikat âdâbında da gül en başta Hz. Muhammed'in sembolüdür. En eski tarikatlardan bir olan Kâdirî – Eşrefî tarikatının tacına 'gül' denmektedir..⁹¹ Rufâî dervişlerinin de zikir esnasında cezbe halinde yalayıp söndürdükleri kızgın demirlere "gül", bu işe de "gül yalamak"

⁸⁹ Gülbün MESARA - Hasan Âli GÖKSOY, "Türk Estetiğinde Gül", *İlgi*, sayı 102, İlkbahar 2001, s. 9-11.

⁹⁰ Mustafa MİYASOĞLU, *Gül Şiirleri Antolojisi*, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları: I, İstanbul, 1999, s. 25.

⁹¹ Derviş İbrahim el-Eşrefî el-Kâdirî 1184/1770 tarihinde kaleme aldığı "Risâle-i Gül / Risâle-i Gül-âbâd" adlı eserinde gülün Kâdiriyyeye alamet olmasının sebebinin şu şekilde anlatılmaktadır: Tarikatın pîri ve kurucusu olarak kabul edilen Abdülkâdir-i Geylânî Hz. Hızır'ın bir işaretleriyle Bağdat'a gelir. Bağdat'taki ulemâ ve meşâyihın kapısını çalarak destûr ister. Bağdat meşâyihı Abdülkâdir-i Geylânî'ye, ağzına kadar su dolu bir bardak gönderirler. Bu, Bağdat meşâyihı ile doludur, size yer yoktur demektir. Vakit zemheri olduğu ve mevsim de bahar olmadığı halde Abdülkâdir-i Geylânî bardağa bir gül koyup selam ile geri gönderir. 'Var söyle bir gül ile taşmaz' der. Meşâyih olayın önemine binâen 'bu şeyh cümlemizin gülüdür' deyip tazim ile Bağdat'a kabul ederler. İşte bu olaydan sonra tarikatın ilerdeki yüzyıllarda şekillenmesi aşamasında gül de alametlerinden bir ve belki de Hz. Peygamber sembolü olması hasebiyle en önemlisi olmuştur. bkz. Mustafa KARA, "Gül Risalesi", *Dergâh*, sayı 67, Eylül 1995, s. 9-10.

denmiştir. Ayrıca Bektâşî ve Mevlevî tarikat elbiselerinden cübbe nevindeki bir giysiye Hz. Ali'nin güle olan sevgisinden dolayı "Destegül" adı verilmiştir.⁹²

Derviş İbrahim el-Eşrefî el-Kâdirî, gül kelimesini Hz. Muhammed'in remzi ve sembolü olmasını "*Risâle-i Gül / Risâle-i Gül-âbâd*"da kelimenin Farsça yazılışı (گل) ve Arapçadaki karşılığı olan verd (ورد) şeklini şöyle yorumlamaktadır:

Gül ismi iki harften oluşmaktadır. İlk harfi olan 'kaf', "Eleysellahu bi-kâfin abdeh"⁹³ ayetine, "Lâm", "Allahu latîfun bi-ibâdihi yerzuku men yeşâu bi-gayr-i hisâb"⁹⁴ ayetine işaretler. Bu yorumdan, Hak Taalâ'nın kuluna muîn olduğunu ve dilediği kulunu da hesapsız rızıklandırıldığını anlamaktayız. Dolayısıyla burada gül Allah'a remiz olmuştur. İkinci bir yorumu da kelimenin Arapçası üzerinden ve Hz. Muhammed'in özelliklerini anlatarak yapmıştır: Verd (ورد)'in ilk harfi olan *vav*, Hz. Muhammed'in veliliğine; *ri*, raûf ve rahîm sıfatına; *dal* ise davetçi oluşuna işaretler.⁹⁵ Bu yorumda da gülün Hz. Peygamber ile olan ilişkisi, yani onun remzi olması yorumlanmıştır.

Gülün, genel İslam kültürü ve Türk – İslam kültüründeki yeri bu sebeplerden dolayı önem arz etmektedir. Bir çiçeğin bu kadar sevilmesi ve her zaman "şâh-ı ezhâr" olarak anılması zamanla "âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber"le özdeşleşmesi, âdeta gül deyince zihinlerde Hz. Muhammed'in canlanmasındandır.

Gülün bir de rengini nasıl aldığı hakkında tarih boyunca farklı efsaneler dünya üzerinde ağızdan ağza dolaşa durmuştur. Yunan mitolojisinde gül, Afrodit'in çiçeği imiş. Afrodit'in ilk eşi olan Adonis Mars tarafından öldürülünce kanından kırmızı gül meydana gelmiş. Doğu efsanelerinin birine göre ise, gülün rengi eskiden kırmızı değilmiş. Bülbüle o zaman da hiç yüz vermiyormuş. Bülbül bir gün gidip gülün gövdesine konuvermiş. Dikenler bülbülün göğsüne batınca akan kan gülün dibine dökülmüş ve köklerinden damarlarına yayılmış. Gül işte o günden sonra kan kırmızı açmaya başlamış.⁹⁶ Bu efsane İslamî kültür ve rivayete en yakın olan efsanedir. Zira İslam medeniyeti dairesinde gelişen yazılı ve sözlü edebiyatlarda gül ile bülbül hep

⁹² Beşir AYVAZOĞLU, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, Kapı Yayınları, 11. Basım, İstanbul. 2010, s. 96.

⁹³ "Allah kuluna kâf değil mi?", *Kur'ân*, XXXIX (Zümer), 36.

⁹⁴ "Allah kullarına çok lütüfkârdır, dilediğini hesapsız rızıklandırır.", *Kur'ân*, XLII (Şu'arâ), 19.

⁹⁵ Mustafa KARA, *a.g.m.*, s. 9-10.

⁹⁶ Beşir AYVAZOĞLU, *a.g.e.*, s. 92-93.

birlikte anılmış, gülün bülbüle ettiği cefa işlenmiştir. Gül sevgili ve bülbül âşık olmuştur.

3.2. Gül'ün Edebiyatımızdaki Yeri ve Mahiyeti

Çiçeklerin şahıdır. Divan edebiyatında neredeyse en çok tasavvura malzeme olan çiçektir. Lügatlerde dilimize Farsçadan geçtiği tarif edilen ve Farsçada çiçek manasına gelen *gol* (گل)⁹⁷ dilimizde özele indirilip hoş kokusu, dikkat çeken renkleri, estetiği ve güzelliğiyle pek makbul ve muteber bir çiçek adı olmuştur. Arapçası *verd* (ورد)⁹⁸'dir. Türkçeye, İstanbul ağzı aracılığıyla telaffuzunda küçük bir değişiklikle geçmiştir.

Farsçada genel olarak çiçek manasında kullanıldığından yukarıda bahsetmiş ve Türkçeye geçerken de bir çiçek ismi olduğunu söylemiştik. Yapılan çalışmalarda ve taramalarda da tespit edildiği gibi Divan şiirinde de bazı yerlerde çiçek manasında geçtiği görülmüştür. Gül, diğer çiçeklerle Farsça terkip halinde geçtiğinde çiçek manasında kullanılmıştır. *Gül-i semen*'in *yasemin çiçeği* manasına geldiğini çiçek bahsinde örnek olarak vermiştik.

Edebiyatımızda birçok kitaba isim, alegorik aşk hikayelerine ad ve farklı formlarda şiirlere konu olmuştur. Yapmış olduğumuz bir tespite göre XV. yüzyılda Ahmet Paşa'dan başlamak üzere eski Türk edebiyatı çerçevesine dahil edebileceğimiz XIX. yüzyıla kadar yaklaşık 90 şair farklı formlarda ve sayıda gül redifli şiirler yazmışlardır.

Divan Şiirinde bolca işlendiğini ve bunun sebebinin gül'ün Hz. Muhammed ile olan ilişkisinden kaynaklandığını bahsetmiştik. Fakat gül Divan şiirinde geniş bir tasavvur yelpazesine sahip olmuş ve neredeyse aklımıza gelebilecek her konuda benzetmelere ve farklı tasavvurlara konu olmuştur. Yapılan çeşitli tahlil çalışmalarında gülün insanî, maddî ve mücerret unsurlar, tabiat olayları, anâsır-ı erbaa ve her türden eşya tasavvurlarına konu edildiği görünmüştür.

Mu'îdî Divanı'nda da bu şekliyle tasavvurlara en çok konu olan çiçek güldür. Yapılan tarama sonucunda çiçekler bahsinde en çok güle rastlanılmıştır.

Gül ile ilgili farklı tasavvurlar yapılmasının yanında, bir çok beyitte gerçek mânâsıyla ele alınmıştır. Bazı beyitlerde bahar tasvirleri yapılırken çeşitli çiçekler

⁹⁷ *Burhân-ı Katî*; Mehmet KANAR, *Kanar Farsça - Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

⁹⁸ *Ahterî-i Kebîr*; Mehmet KANAR, *Kanar Arapça - Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2009.

arasında adı geçmektedir. Gerçek mânâsıyla farklı şekillerde geçtiği beyitlerde de yine karşımıza ma'şuk olarak çıkmaktadır. Çeşitli benzetmeler yapılırken benzetmeyi destekleyecek konumda, irsâl-i meseller içinde sevgili örneği olarak verilmektedir. Bu manada Mu'îdî Divanı'nda çok sayıda beyte rastlanılmıştır. Aşağıda örnek olarak iki beyit verilecektir:

Lâleler güller açıldı 'ayş u 'işret vahtidür
Müjde ey âvâre gönlüm geldi seyrân günleri (G. 444/3)

Yâr olursa çâre ne aġyâra yârûn ey gönül
Ķande kim açılsa bir gül hem-nişîni ħâr imiş (G. 183/3)

Gül ile alakalı tasavvurlar aşağıda ayrıntılı alfabetik bir şekilde verilecektir.

3.2.1. Gül - Âh:

Şairin deli gönlü güle âşık bülbüle dönmüştür. Sürekli ötmeye, yani çarpmaktadır. Bela bağında sinesi yanmakta ve dumanları çıkmaktadır. Çektiği âhlar ise sevgilisine sunması gereken çiçekler; gül ve reyhandır. Sevgilisine sunacağı en değerli hediyesi âhıdır. Bu şekilde bir çok soyut benzetmeler ve tasavvurlar yapılmıştır. Bela bağına değinen şair aşkın aslında bela meclisinde yani insanın yaratıldıktan sonra ilk toplandığı mecliste oluştuğuna inanmaktadır. Bu şekilde *kâlu belâ*'ya da göndermede bulunmuş ve aşkın ezeliğinden bahsetmiştir. Sinedeki yaranın ve ateşin kırmızılığı, gülün kırmızı olması ve Farsçada gül (gol)'ün diğer bir anlamının da ateş olmasından yararlanılarak yapılmış bir tasavvurdur:

Bülbül-i şûrîdedür gönlüm belâ bağında kim
Süz-ı sînem dūd-ı âhumdur gül ü reyhân aġa (G. 5/3)

3.2.2. Gül - Ahker (Ateş kuru):

Gülün kızılığı onun kora benzetilmesine neden olmuştur. Gül mevsimi gülistanda kızıl güllerin goncalanması, şekil itibarıyla kora benzetilmiştir. Güllerin yavaşça açmaya başlaması ve gülistanı hayalî bir ateşe çevirmesi mavi sûsen çiçeğinin gülistana çekilmesine sebep olmuştur. Burada kırmızı rengin ve güllerin baskınlığına vurgu yapılmaktadır. Şair ayrıca sûsenlerin gülden önce çiçek açmalarını ve dolayısıyla çiçeklerinin gülden önce dağılmasını güzel bir hüsn-i talille beyte yerleştirmiştir:

'Acep mi sûsen-i çînî dërûp degşürse vaţanın
Olupdur ahker-i gülden ser-â-ser gülsitân âteş (G. 191/6)

3.2.3. Gül - Ârâm:

Ârâm soyut bir kavramdır. Rahatlık, dinlenme manalarına gelmektedir. Rahatlık şaire göre oturaklı, ağırlığı olan bir şey değildir. Oluşan hafif rüzgarla uçuşan gül yaprağı kadar kararsız ve hafiftir. Halkın yanı sevgiliye meyyal olanların rahatı da sevgilinin cevelânı esnasında çıkan hafif rüzgardan etkilenmekte ve rahatları bozulmaktadır. Sevgilinin cevelân etmesi, âşıklarının da harekete geçmelerine ve bir kargaşaya neden olmaktadır:

Halkuñ ârâmın alur yél üzre berg-i gül gibi

At segirdüp her taraf meydânda cevelânuñ senün (G. 242/5)

3.2.4. Gül - Âyîne:

Sevgilinin yüzünün kırmızılığında yola çıkarak güle benzetilmesi en sık yapılan benzetmelerdendir. Bu benzetme de renk dolayısıyladır. Sevgilinin yüzü gül gibi kırmızı olması âşıklarının bülbül gibi dile getirmesine sebep olur. Gül bülbül ilişkisine de değinilmiş olunur. Beytin ikinci mısraında bu görüşü desteklemek amacıyla bir örneklendirme (irsâl-ı mesel) yapılmıştır. Tûtî nasıl ki aynaya bakarak konuşmayı öğrenirse âşıklar da sevgilinin gül yüzüne bakarak dile gelmektedirler. Dolayısıyla sevgilinin gül yüzü âyîneye, bülbül gibi dile gelen âşık da tûtîye benzetilmiştir:

Gül yüzüñdür söyleden ‘âşıkları bülbül gibi

Gösteren âyînedür tûtîye gūyâlanmağı (G. 473/2)

3.2.5. Gül - Azrâ:

Sevgilinin kırmızı yanaklarını düşünerek gül yanaklı olarak tasavvur edildiği beyitlerden birinde şair dolaylı yoldan gül yüzlü sevgilisini Azrâ'ya benzetmiştir. Azra, şark muhayyilesinin meşhur aşk hikayelerinden Vâmık u Azrâ'nın kadın karakteridir. A. Naci Tokmak'ın *DİA*'da bahsettiğine göre hikayenin aslı Helenistik döneme dayanmaktadır. Hikayedeki kahramanların isimlerinin anlamlarının Arapça karşılıkları temel alınarak tercüme edilmiş ve Fars ile Arap edebiyatında başlamak üzere Türk edebiyatında da işlenmiştir. Macerada Vamık ateşperest Hinduların eline düşer. Hindular tarafından yakılacaktır. Yan karakterler aracılığıyla Vamık ateşten, Hindulardan ve yanmaktan kurtulup Azra'ya kavuşur.⁹⁹ Şair muhtemelen gül ile ateş arasındaki ilişkiden yola çıkarak böyle bir örneklendirmeye gitmiştir:

⁹⁹ A. Naci TOKMAK - Gönül AYAN, “Vâmık ve Azrâ”, *DİA*, 42, 503-505.

*Ey gül-‘izâr biz saña ‘âşık degül miyüz
‘Azrâ bilüp cemâlünü Vâ[mık] degül miyüz (G. 178/1)*

3.2.6. Gül - Bezm-i Gül:

Mekan olarak gül meclisi şairler tarafından tarif edilen ve pek de *mergûb* olan bir yerdir. Gül mevsiminde dostlar ile birlikte iştret meclisleri kurup herkesin içtiği, mest olduğu ve hayattan zevk aldı bir yer olur. İştret meclisinde demlenenler ve eğlenenler şairler tarafından genellikle çiçeklere benzetilir ve tasavvurlar da bu şekilde kurulur:

*Bezm-i gülde mest olup gönçe kenâr olmuş yine
Bâde-i nâz ile nerges pür-humâr olmuş yine
Kande bakşañ her taraf tâze bahâr olmuş yine
Bağa gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur (Mur. 2/6)*

3.2.7. Gül - Câme (Kabâ, Libâs, Hil'at):

Gül rengi vesilesiyle sevgilinin, sultanın ya da memdûhun elbisesinin benzetilene olmaktadır. Beyitlerde kırmızı elbise ile alakalı tasavvurlarda kâtil sevgili tasvir edilmekte, âşıklarını katledeceği ya da karışıklığa sebep olacağı vakitlerde iştret olarak kırmızı elbise giymektedir. Aynı zamanda beyitlerde birisini katledecek olan sultanların o gün kırmızı cübbe, hilat giyme geleneğine de yer verilmektedir. Adetler ve uygulamalar örneklendirme yolu ile güzel bir şekilde beyit içinde verilmektedir. Sevgilinin âşıklarının canına kastetmesini âdetler ile gösterdiği iki beyit aşağıda verilmiştir:

*Haste-çeşmün kızarur kaşd êdügince katlûme
Şâh-ı zâlim hil'at-i gül-gün giyer kan günleri (G. 444/2)
Kana girmişdur bu niçe serv-i çâlâküm benüm
Ya êdüpdür câmesin gülberg-i hamrâdan yine (G. 396/5)*

Ayrıca sevgilinin kızıl elbiseler giyip âşıkları arasında kıyamet koparması, onları hengâmeye düşürmesi beyitlerde farklı şekillerde de işlenmiştir. Servi boylu sevgili kızıl elbiseler giymiştir. Bahçe süslemelerde yaygın bir teknik olarak servi ağacının dibinde sarmaşık gülleri ekilmiştir. Serviye sarılan güller açtığı anda kırmızı elbise giymiş sevgiliye benzetilmiştir. Buna da serv-i gül-endam denmekteymiş. bu geleneğe de bu şekilde değinilmiştir. Beytin ikinci mısraında da *âl* kelimesi ile bir kelime oyunu

yapılmıştır. Hem gülün al renkli olmasına hem de sevgilinin hile ile kıyametler koparmasına işarettir:

Geyûp gül-gûn kabâ ol serv-ķâmet

Ķoparur âl ile bir gün kıyâmet

(G. 43/1)

3.2.8. Gül - Cüvân:

Mu'îdî'nin ömrü aşk ile geçmiş, aşk ile yaşlanmıştır. Fakat yaşlanmasına rağmen aşktan el ayak çekmemiştir. Duruşu hâlâ taze, yeni yetme, yanakları gül gibi kırmızı bir genç gibi durmakta, aşkın peşinde koşmaktadır:

Pîr oldı maħabbet ile Mu'îdî velî yine

Bir gül yanaķlı tâze cüvândan ħaber vërür

(G. 82/9)

3.2.9. Gül - Dâĝ (Dâĝ-ı Âteşîn, Zahm, Kanlı Yara):

Âşğın baĝrında açılan yaralar genellikle renginden dolayı açılmış kırmızı güllere benzetilmektedir. Bilhassa ateşte kızartılmış demirlerle âşğın baĝrının daĝlanması, ya da sevgiliden gelen cefa oklarının baĝrını daĝlaması güllere benzetilmektedir. Hatta sine gülistana, açılan daĝlar da güllere benzetilmektedir. Sevgili âşğın sadece sinisini daĝlamakla yetinmemektedir. Cefa oklarını ve kılıçlarını âşğının ciĝerlerine, kalbine saplamakta, kanlı yaralar açmaktadır. Bu yaralar da kanın rengi ve kesilen yaranın açılması vesilesiyle güle benzetilmektedir. Tarama esnasında bu şekildeki tasavvurlara bir çok beyite rastlanılmıştır, ancak aşıĝıda örnek olması hasebiyle iki beyit verilecektir:

Göñül şūrîde-bülbüldür işi feryâd u ĝulguldür

Aña âteşîn-ĝüldür cigerde dâĝ-ı pinhânum

(G. 290/2)

Tâze açılmış ĝül üzre sâye-i süsen midür

Ya ciger zahmında mesken tıtdı şemşîrün senün

(G. 238/3)

3.2.10. Gül - Destân:

Sevgilinin güzelliĝi dillere destandır. Ancak âşğının da aşkı aynı şekilde dillere destan olmuştur. Gülün kapalı istiare yoluyla sevgili ve bülbülün de aynı yollu âşık olması eski şiirimizde yaygın bir kullanımdır. Âşık da merak içindedir. Dillere destan olacak gülün hikayesi midir yoksa bülbülün hikayesi midir? Şair cevabını bildiĝi halde İstifhâm ile bilmezlikten gelmektedir:

Bilmezem hüsniñ mi fâş eyler seni ya gam beni

‘Âkıbet destân olası gül midür bülbül midür

(G. 114/4)

3.2.11. Gül - Dimâğ:

Şarap ile gül arasında kırmızı renk vesilesiyle bir münasebet kurulur. Saf şarabın insan zihnini, kavrayışını zinde tuttuğu düşüncesini savunan şair kendisine kuru bir gayretten ibaret olan sūfilikten geçmesini tavsiye etmektedir. *Şarâb-ı sâfi* ve *sūfi* kelimeleri ile de bir kelime oyunu yapmıştır. Sūfi teriminin hangi kökten geldiği, hangi geleneğe dayandığı konusundaki farklı rivayetlerden biri de Arapça *şafvet* (صفوت) yani saflık, halislik köküdür. Saf şaraptaki *şaf* (صف) kelimesi de aynı kökten gelmektedir. Dolayısıyla şair, aslında bunların benzer şeyler olduğu, saf şarabın daha da makbul olduğu görüşündedir:

Ter tutarken bâde-i şâfi dimâğı gül gibi

Ey Mu‘îdî şūfîlik bir qurı gayretdür bugün

(G. 359/7)

3.2.12. Gül - Evrâk:

Tarama esnasında gül ile evrâk arasında münasebet kurulan 2 beyte rastladık. Bir beytinde nazmını övmekte, rengîn olduğunu dillendirmektedir. Rengîn nazımının yazıldığı dîvân da renkli bir gül yaprağına dönüşmüştür:

Ey Mu‘îdî luţf-ı tab‘ına hezârân âferîn

Reng-i nazmuñdan senüñ evrâk-ı dîvân oldı gül

(G. 268/9)

Diğer beyitte ise, nazımın sîmberler tarafından elde taşınıp hürmet görmesi ve meşhur olması için rengîn evrâk üzere yazılması gerektiğini söylemektedir. Bu beyitten o dönemde genç kızların gül mevsiminde ellerinde rengîn çiçeklerle dolaştıklarını anlamaktayız. Bir geleneğe de bu şekilde beytinde yer vermiştir:

Yaz Mu‘îdî nazmuñı evrâk-ı rengîn üzre kim

Gül gibi elde götürsin sîm-berler her taraf

(G. 209/7)

3.2.13. Gül - Fitne

Gülün, gül yaprağının fitne ile birlikte anılması genellikle çift renkli olan güllerden dolayıdır. Gül-i ra'nâ olarak anılan bu gül çeşidi iki renk taşımaktadır. Dolayısıyla şairlerimizin muhayyilesinde iki yüzlülüğü ve fitneyi canlandırmaktadır. Sevgili, fitne fenninde gül gibi üstat olması için naz kitabından cefa varaklarını okumaktadır. Burada da bir ikilik olduğu için fitneye sebebiyet vermektedir. Bülbül hâr

u hâs'dan, çalı çırpıdan çekinmektedir. Ancak sakınılması gereken çalı çırpı değil iki yüzlü fitneci olan kırmızı gül yaprağıdır. Çünkü üst tarafı kırmızıdır ancak alt tarafı beyaz renktedir. Bu durum iki yüzlülük ve fitneye delâlettir. Âşığın da rakiplerden değil fitnede mahir olan sevgilinin kendisinden sakınması gerektiğini vurgulamaktadır. Beyitte ikilemeler ve iki yüzlü fitne yoluyla bir gül-i ra'nâ mazmunu verilmiştir:

Hâr u hâs n'eyler saña ey haste bülbül fâriğ ol
İki yüzlü fitnedür gül-berg-i hamrâdan şakın (G. 361/6)

3.2.14. Gül - Gazel:

Şair kendi gazellerini överken onları cennetteki gül yüzlü hurilere benzettir. Divanının her yaprağını da cennet bağına benzettir. Gazelleri gül yüzlü huriler, güzeller gibi işvelidir. Sağa sola kaş göz işareti yapan bu huriler gibi gazelleri de şûh-edâdır:

Her gazel bir hür-ı gül-ruhdur göz ü kaş oynadur
Bâğ-ı cennetdür meger evrâk-ı dīvānum benüm (G. 288/7)

3.2.15. Gül - Gönül:

Gül ile gönül arasında kurulan münasebet genellikle şekil itibarıyladır. Ayrıca soyut - somut bir münasebet olarak da sayılan bu tasavvur gönlün gül gibi açılması, handan olması yani mutlu olmasıdır. Gülün handan olması açılması demektir. Gül handan olmuştur, mutludur yani açılmıştır. Gönül de muradına kavuşunca, vasla erince yahut yardan haber alınca gül gibi açılır, yani handan olur. Şair, serv-i naz yani servi boylu sevgili ile togru kelimeleri aracılığıyla tenâsüp yapmıştır:

Serv-i nâzumdan vérüp togru haber
Gönlümi gül gibi açduñ ey şabâ (G. 28/6)

3.2.16. Gül - Gül-bûse:

Gül-bûse, yani gül kokulu öpücük şeker tadı vermektedir. Gül şerbeti ile kırmızı şarap renk dolayısıyla bir arada anılmıştır. Gül şerbeti ile kırmızı şarabın tadı farklı olduğu için birlikte konu edindikleri bu beyitte bir tezada sebep olmuşlardır. Sâkînin elinden kırmızı şarap ile mest olan âşık sâkîden gül-bûse istemektedir. Fakat zinde olan sâkî sarhoş olup kendisini rind zanneden âşığı rind olamamakla itham etmektedir. Zira rind olan şarap ile şeker tadında olan gül-bûseyi karıştırmaz. İkisinin tadı farklıdır ve rind olan bu tadların farkındadır:

Tolu içüp sâkiye gül-büse vér dedüm dedi

Rind olan cām-ı şarābı şekker-āmiz eylemez

(G. 165/6)

3.2.17. Gül - Gül Devri (Devr-i Gül, Vakt-i Gül, Mevsim-i Gül, Gül

Eyyâmı):

Divan edebiyatı geleneğinde devr-i gül, mevsim-i gül terkibi bahardan kinayedir. Güllerin açılma mevsimi olması hasebiyle bahar yerine devr-i gül, gül eyyâmı gibi terimler kullanılmıştır. Gül devri yani bahar mevsimi eğlence, ayş u işret mevsimidir. Hazân'da içmeye tevbe edenler bahar gelince eğlence meclislerinin, ve mevsimin güzelliğiyle tevbelerini bozup tekrar işret meclislerine katılırlar. Tevbesini bozanların ya da bozmaya meyilli olanların tevbe leşkeriyle ceng ettiği ve zafer kazandığı mevsimdir. Gül kelimesinin çağrışımları, şarap ile arasındaki renk benzerliği, ve çeşitli tasavvurlar aracılığıyla sevgiliye benzetilmesi bu mevsimin bu şekilde anılmasına sebep olmuştur.

Şair sâkiden mey istemektedir, zira meyın içileceği en güzel devirdir bahar mevsimi. Cihan baharın gelmesiyle cennete dönmüştür. Cennette akan ırmaklara da göndermede bulunularak mest olmak istemektedir:

Sâkiyâ mey şun ki 'âlem tâze cennet bâğıdır

Mevsim-i güldür yine mestânelikler çağıdır

(G. 126/1)

3.2.18. Gül - Gül-i Firdevs:

Âşık için sevgilinin mahallesinin külü, toprağı o kadar değerlidir ki Firdevs cennetinin gülüne bile değişmemektedir. Ola ki bir gün bu hataya düşerse kendisine bedduada bulunarak mahvolmasını dilemektedir:

Tîz günde yele varsun göreyin âb ü gilüm

Gül-i Firdevse vérürsem ser-i küyüñ gilini

(G. 427/5)

3.2.19. Gül - Gülmek:

Gül ile gülmek arasındaki münasebet gülün açılması ile alakalıdır. Açmış gül gülümseyen bir insan ya da sevgili olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin yüzünün gülmesi, aşığın tebessüm etmesi kızıl yanaklarının da etkisiyle gülen yani açılmış bir gül gibi tasavvur edilmesine sebep olmaktadır. Ayrıca *gül-* fiilinin kökünden hareketle *gül-*, *gül* şekilleriyle kelime oyunları sıkça yapılmaktadır.

Bağdaki güllerin gülmesi yani açılması aslında serv-kâmet sevgilinin orayı müşerref kılmasına bağlanmaktadır. Sevgili aslında mevsiminin gelmesi vesilesiyle açılan gülleri seyretmeye gelmesine rağmen çiçeklerin ve güllerin açmaları sevgilinin gelmesine bağlanmıştır:

Yüzi gözi hep güler berg-i gül ile nergesün
Bāğa gūyā seyr için ol serv-i bālādur gelen (G. 369/2)

3.2.20. Gül - Güzeller:

Mu'îdî gülü anarak açık istiare yollu güzellerden, şûh-edâ gül yüzlülerden dert yanmakta, onlara olan meylinden dolayı başından geçenlere yanmaktadır. Yaşı ne hadde olursa olsun gül yüzlü güzellerden geçememesi başının belasıdır. Aşağıda bununla alakalı örnek olması bakımından iki beyit verilecektir:

Geldi gül-ruhlar hevāsından belālar başuma
Ne belādur yā Rab āhîr bu hevālar başuma (G. 406/1)

Tā ki 'ömrüm bāğınunun berg ü nevāsı kalmadı
Çıkdı başdan serv-i gül-ruhlar hevāsı kalmadı (G. 443/1)

3.2.21. Gül - Handân:

Gül gibi açılmak, gül gibi handan olmak ve yahut gül gibi gülmek Osmanlı günlük yaşamında ve geleneklerinde kullanılan bir tabirdir. Gülün açılmasının en son hâli gülümseyen bir mahbûba benzetilir ve handân olarak isimlendirilir. Sevgili, âşıklarına cevretmesi ve çektikleri sıkıntının neşesiyle gül gibi handân olur. Bu durum hem çileye katlanan âşığın makbul olması hem de sevgilinin gaddar olup azap çektirme sevdasını gösterir. Âşığın muradına erememesi, gül goncası gibi açılıp handân olamaması durumunda da kullanılan bir teşbihtir. Aşağıda örnek olması hasebiyle vereceğimiz beyitte şair çektiği âhı sevgilisinin duyduğu takdirde gül gibi handân olacağı yani açılacağını düşünmektedir. Âhını seher vakti esip goncanın açılmasına vesile olan bâda benzetmektedir, sevgilisini de taze bir goncaya:

Gül gibi handân olur gūş etse āhum ol şanem
Gūyiyā bir gonçe-i terdür açılır bāddan (G. 327/6)

3.2.22. Gül - Hüsn:

Gülün hüsn ile yani güzellik ile olan münasebeti şüphesiz gülün çiçekler içinde en güzel en makbul çiçek sayılmasından kaynaklanmaktadır. Yarın güzelliği övülürken

gülün güzelliğine teŖbih olunur. Bazen de sevgili o kadar güzeldir ki gülün güzelliği onun yanında aciz kalmaktadır. Sevgilisinin hsnnn kadrini bilen kiŖi aŖfte güzele değer vermediği gibi dudağının tadını alanlar da insanı delirten kadehten vazgeçer:

HŖđđ đdrin bilen aŖfte gl bezmin n'ider
Lebleriğ zevđin tyan Ŗrde sğarden geçer (G. 118/2)

3.2.23. Gül - İhtirz:

Gl nahif ve narin bir çiçektir. Çok çabuk kırılabilir ve rüzgardan da yaprakları dağılabılır. Bu yüzden bakımı zor bir çiçektir. AŖıđın sevgilisi de gl gibi nahif ve kırılığandır. Sevgilisine bu yüzden uyarıda bulunmaktadır. Hercailikten korkuyorsan gülistanda her hr ile salınmaman, her rakiple hemdem olmaman gerekmektedir. Zira rakipler sevgilinin katline yani ayağa dŖmesine sebep olurlar:

Gl gibi hercylikden ihtirzğ var ise
Ŗalınup her hr ile seyr-i glistn eyleme (G. 409/3)

3.2.24. Gül - İnsan:

Gülün açılması, hareket etmesi, salınması ve yaprağını dökmesi çoğu zaman Ŗairler tarafından hareket eden bir insan gibi tasavvur edilmesine sebebiyet vermiŖtir. Gl bazen sevgili, bazen aŖık, kimi zaman da yakasını yırtan bir meczup olarak teŖhs edilmektedir:

Ol đdar vrdi harret sz-ı mihrğ cnına
Kim hev kesb tmege çk-ı girbn tdi gl (G. 269/2)

3.2.25. Gül - İŖret-fez (Derdin Devası):

Gl, gl mevsiminde eğlence meclislerinde gönüllerin Ŗevkini arttıran, eğlencesine eğlence katan bir çiçektir. Sevgiliyi hatırlatması bunun sebeplerindedir. Bülbül de güle olan sevdasıyla ve Ŗakımasıyla lemin iŖretini arttıran bir unsurdur. Yukarıda madde baŖında parantez içinde derdin devası da verilmiŖtir. Hem ikisinin bir beyitte geçmesi hem de gülün gönül eğlencesini arttırması ve buna mlaki olarak derde deva olması hasebiyle bir baŖlık altında alınmıŖtır:

'lemn 'iŖret-fezsı gl midür bülbül midür
ĐuŖŖa derdinğ devsı gl midür bülbül midür (G. 114/1)

3.2.26. Gül - Kadeh (Ayak, Bâde, Câm, Sâger):

Gülün kadehe benzetilmesi; şekli, içindeki şarap vesilesiyle rengi ve şarabın kendinden geçiren etkisi ile âb-ı hayâta benzetilmesi düşüncesindedir. Bahar mevsimi etrafın yeşillenmesi, çeşitli çiçeklerle renk renk olması vesilesiyle cennete benzetilir. Cennette ölümün olmaması da gül-gün câmların ayş-ı câvîdânâlara benzetilmesine sebep olmuştur. Bahar mevsimi tasvirlerinden baharın o neşvesi ve kızıl güllerin de hatırlatmasıyla sâkîden hep gül-gün kadeh istenir:

Gönçe-veş bağrum yéter hün êtdi hâristân-ı gam
Nev-bahâr eyyâmıdur sâkî getir gül-gün kadeh (G. 53/2)

3.2.27. Gül - Kanlı Yaş:

Düşman sevgilisinin kadeh gibi lal kırmızısı dudaklarını emdikçe Mu'îdî kanlara batmakta, kan yutmaktadır. Bundan dolayı da ağlarken gül-renk yani kırmızı kanlı yaşlar dökmektedir. Sevgilinin âşığna ettiği bu eziyeti âşık anlamamakta ve bunun sebebini sormaktadır. Kanlı yaş, gül, kan yutmak tenasüplü kullanılmış, renkten dolayı bir bağlantı kurulmuştur:

Câm-ı la' lün düşmen emdükçe Mu'îdî kan yudar
Öyle gül-reng ağlaram suçum ne sulţânım benüm (G. 288/6)

3.2.28. Gül - Kalkan:

Gülün açılmış hâlinin şekil itibarıyla yuvarlak olması kalkana benzetilmesine sebep olmaktadır. Bahar mevsiminde içki tevbesini bozmaya meyleden âşık hayali tevbe askerleriyle savaşa girmiştir. Taze gül dalı mızrak, dikenini keskin olmasından dolayı hançer, gül de şekil itibarıyla kalkana benzetilmiştir. Burada kızıl gülün varlığından yola çıkarak şarabın tevbe leşkerine kalkan olarak kullanıldığını da düşünebiliriz:

Sâkiyâ mey şun ki tevbe leşkeriyle ceng için
Nîze şâh-ı taze hançer hâr ü kalkan oldu gül (G. 268/8)

3.2.29. Gül - Kulak:

Gül insan uzuvlarından yüze benzetildiği gibi kulağa da benzetilmektedir. Gülün taç yapraklarının şekil itibarıyla kulağa benzemesi, açılmış gülün de kulağa benzemesi gibi unsurlardan dolayı kulak ile bir münasebet oluşturulur. Sevgilinin âşığın derdini

dinlememesi, ona kulak vermemesi anlatılırken gülün de baştan aşağıya kulak olduğu ama bülbülün feryadını duymadığı örneklendirilir:

*Şorarken hālüm ol serv-i hırāmān **dinlemez** yine*
*Ser-ā-ser gül **kuLağ iken işitmez** bülbül efgānın* (G. 325/5)

3.2.30. Gül - Kurbân:

Kurban ok ve yayın sırtta taşınmasında kullanılır kılıftır. Gül de oklarını sırtında taşımaktadır. Dikenler onun oklarıdır. Gülün kırmızı olması oklarını yani dikenlerini sırtında taşımaya bağlanmaktadır. Gül burada kişileştirilmektedir:

Zahm-ı tîğ-i hār ile kanlara garğ olmuş yatur
*Kendü kendün var ise yoluŋda **ķurbān ētdi gül*** (G. 269/4)

3.2.31. Gül - Külhan:

Külhanın kelime oyunlarında gül ile birlikte geçtiğini görmekteyiz. Farsçadaki gül kelimesinin uzak bir anlamının ateş olması ve külhanın ilk hecesinin (كل) gül ile yazılışının aynı olması bu şekilde bir tasavvura neden olmuştur. Külhan; han ve hamamlarda suyun ısıtılması için ateşin yakıldığı yerdir. Gülün kırmızılığı ve ateş ile alakalı olduğu için külhan da eski şiirimizde gül bahçesi gibi, ancak ayrılık acısının gül bahçesi gibi düşünülmüştür. Şair bir beytinde bu münasebetten yararlanmıştır. Külhan kırmızı bir güle, gülşene benzetilmiştir. Vuslat nûru nasip olmazsa hicran ateşi hâzırda beklemektedir. Hicran ateşini de beyte yerleştirerek bir tenasüp yapmıştır:

*Varmaz iseŋ gülşene pīşüŋde **ķülhān gül gibi***
Nūr-ı vaşlın görmez iseŋ nār-ı hicrān hāzırūŋ (G. 256/4)

3.2.32. Gül - Leb:

Dudağın güle benzetilmesi sevgilinin dudağının kızıl güller gibi kırmızı olması ve şekli itibarıyladır. Sevgilinin küçücük ağzı, dudakları kızıl gül goncasına da benzetilmektedir. Gülen, kahkaha atan sevgilinin dudakları da açılmış handân güle benzetilmektedir. Ayrıca sevgilinin dudağının verdiği zevk kırmızı şarabın verdiği zevk ile benzeşmekte ve gül - şarap - leb üçlüsü arasında bir zevk ve renk benzetme üçgeni oluşturulmaktadır. Dudak şekil itibarıyla kadehe, verdiği tat da şaraba bundan dolayı benzetilmektedir:

*Sāķiyā **göl-gün lebünden bāde şun** ‘uşşāķa kim*
Rūze-i hecr oldu āķir ‘īd-i vuşlatdur bugün (G. 359/6)

3.2.33. Gül - Leylî (Mecnûn ile Leylî):

Şarkın efsanevi aşk kahramanları ile gül arasında kurulan münasebetlerden ilk maddelerden birinde gül - Azrâ maddesinde bahsetmiştik. Şark kültür muhayyilesinin bir ürünü olan ve bizim de edebiyatımızda işlenen aşk hikayelerinin en meşhurlarından biri Leylâ ile Mecnûn'dur. Gülün çeşitli teşbihler ve istiareler yoluyla sevgili yerine geçmesi aşk hikayelerimizin kahramanlarından Leylâ'nın da beyitlerde yerine geçmiştir. Leylâ'nın Mecnûn'a yaptıkları gülün bülbüle yaptıklarına benzetilmektedir. Aşk haremde gülün daim gülmesi ve bülbülün ağlaması Leylâ'nın güle benzetilmesine sebep olmuştur:

*Bülbül ağlar **gül güler her dem** harîm-i 'ışıkda
Yohsa Mecnûn ile **Leylî gül midür** bülbül midür (G. 115/4)*

3.2.34. Gül - Mecnû'a (Gül Mecnû'ası):

Gülün yapraklarının çok olması ve yazı yazılan kağıt yaprak ile aralarında kurulan münasebetten dolayı gül tüm yapraklarıyla birlikte bir mecmua gibi düşünülmekte, mecmuaya benzetilmektedir. Bülbül ne zaman Mu'îdî'nin şiirlerini güzel bir eda ile okuyan birini duysa âh çeker ve gülün mecmuasını yani yapraklarını âh ateşiyle yakar. Ateş, yakmak ve gül ile bir tenasüp, gül mecmuası ve şiirle de ikinci bir tenasüp kurulmuştur:

*Âh ile bülbül yakar odlara **gül mecmû'asın**
Her kaçan **şi'rüm** ser-âgâz eyleyüp hoş-h'ân oğur (G. 112/6)*

3.2.35. Gül - Mest:

Gül açılmaya başladığı esnada yapraklarının açılma şekli yakasın yırtarak feryat eden bir sarhoşa benzetilmektedir. Mu'îdî bir murabbaında baharın gelmesiyle kurulmaya başlanan bir işret meclisini güzelce tasvir etmiş, yeni aşılmaya başlayan gülü de daha içmeden sarhoş olup yakasını yırtan birine benzetmiştir:

*'Ayş u nüş için yine aq hayme kurdı her şecer
Nerges-i mahmûr ele aldı seherden cām-ı zer
İçmeden mest oldu yırtar yakasın gül-berg-i ter
Bâga gel kim taraf-ı gülşen hûbdur mergûbdur (Mur. 2/2)*

3.2.36. Gül - Merhem:

Kırmızı gül bülbülün yarasını merhemiyle iyileştirmiştir. Merhem, deriye sürülerek ve yedirilerek kullanılan, yağlı bir ilaç çeşidi olarak bilinmektedir. Gülden yağ çıkarılması ve vücuda çeşitli sebeplerden dolayı sürülmesi yaygın bir kullanımdır. Gülün renginden dolayı da merhem kırmızımsı bir renkte olur. Gülün kırmızı merhem ile bülbüle şifa olması burada mecazen kullanılmıştır. Âşık da sevgilisi tarafından kendi yarasına merhem olunmamasına yakınmaktadır:

Merhem-i sūrḥ ile gül hoş étdi zaḥmın bülbülün

Bana yazuqlar ki baḡrum ṭolu peykāndur henüz (G. 154/6)

3.2.37. Gül - Muktezâ:

İnleyerek yakasını yırtarcasına âşık olmuş birinin amacını anlamak, ne istediğini öğrenmek kolay olmayan bir durumdur. Aşkından deliye dönmüş birinin amacının gül mü yoksa kendisi gibi zâr olan bülbül müdür bilinmemektedir. Fakat şair deli âşığın muktezasını bilmekte olup bilmezlikten gelmekte ve soru sormaktadır. Aslında âşığın muktezasının sevgili olduğu şairce malumdur:

Zâr olup ḡamdan yaḡasın çāk éden āşüftenün

Ey Mu'îdî muktezâsı gül midür bülbül midür (G. 114/7)

3.2.38. Gül - Mübtelâ:

Gül açılmış yapraklarının dağınık olması ve ortasındaki tohumluk kısmının yaraya benzemesi dolayısıyla dertlere, yaralara batmış müptela birine benzetilmektedir. Bülbül de aynı şekilde güle olan iptilasından belalara gark olmuştur. Gül ile bülbül aşağıda örnek olarak vereceğimiz beyitte gerçek manalarıyla göz önüne alınarak servi boylu sevgiliye olan hayranlıkları verilmiştir. İkisi de servi boylu sevgiliye hayran ve perişan durumdadırlar. Müptela olan gül müdür yoksa bülbül müdür anlaşılmamaktadır. Bu beyte servi ağacı dibine sarmaşık güllerinin ekilmesi ve serviye sarılması ile bülbülün servi ağacından güle nağme etmesi münasebeti düşünülerek bakılmalıdır:

Cism-i gül pür-dāḡ-ı derd ü cān-ı bülbül pür-belā

Serv ḡadler mübtelâsı gül midür bülbül midür (G. 114/3)

3.2.39. Gül - Nat':

Gül renkli, yani kırmızı bir şilte, yatak örtüsü üzerinde yatan sevgili âşığını gamzesiyle yaralayıp kana gark etmiştir. Yara, kan ve şiltenin kırmızı olması ile tenasüp

kurulmuştur. Ayrıca kırmızı şiltenin de gül yaprağına benzetilmesi rengi yanında şekli itibarıyla da olabilir. Katlanmış bir örtünün gül yaprağı gibi açılması, yayılması hareketine benzetilebilir:

*Zahm-ı ğamz ile beni hūn içre ğaltān [étđi āh]
Nař'-ı gül-gūn üzre yatan řūh-ı tannaz uyķusu (G. 466/3)*

3.2.40. Gül - Otağ:

Gül ile otağın münasebetleri renk dolayısıyladır. Otağın vasıflarından bahsedilirken rengi gülgūn, yani gül gibi kırmızı olarak tavsif edilir. Burada şairin aslında gül renkli otağdan bahsettiği kırmızı laledir. Lalenin rengi kırmızıdır ve gül renk olarak vasıflandırılmaktadır:

*‘Ays u ‘işret günleri zevķ ü temāşā vaktidür
Kim ķuruldı sebze de gül-gūn otāğı lālenün (G. 252/2)*

3.2.41. Gül - Peykân:

Gülün peykâna benzetilmesi şekli itibarıyladır. Dalındaki gül goncası ok ucuna şekil itibarıyla benzetilmektedir. Okun atıldığı yerde oluşturduğu yaralar da gülün kırmızılığı vesilesiyle ikinci bir münasebete neden olur. Yaraya sebep olan okun ucudur ve yarada saplı kalan da odur. Yarayı açması ve kanlara boyanması vesilesiyle güle benzetilmiştir:

*Sīne-i şad-çākde peykān-ı güldür her taraf
Dil olup başdan ayağa ‘arz-ı hāl eyler gönül (G. 264/2)*

3.2.42. Gül - Râz:

Gül gonca hâlindeyken sırrını tutmakta, kimseye dememektedir. Ancak bahar vakti gelince bülbüllerinin (âşıklar) çoğalmasıyla açılmaya, sırrını fâş etmeye başlar, yani açılmaya koyulur. Âşık sevgilisinin isminin dillere düşmesinden hiç hoşlanmaz ve aşkını da mümkün derecede içinde yaşar. Âşığın da makbulü budur. Fakat sırrı ifşa eden gül ve bülbül hikayesinde olduğu gibi genellikle sevgilidir. Gül kapalı istiare yoluyla sevgilinin yerine geçtiğinden dolayı sevgili de gülün açılması gibi sırrını herkese açmakta ve âşığı zora sokmaktadır. Fakat nihayetinde âşığı sırrını ifşa ile itham etmektedir. Beyitteki soru da aslında cevabını bildiği halde sitemini dile getiren bir tarzdadır:

Derd-i dil senden mi ya benden tıyıldı bilmezem

Râz-ı 'ışkı eden ifşâ gül midür bülbül midür (G. 115/3)

3.2.43. Gül - Rüşenâ:

Gül ile ilgili yapılan benzetmelerin çoğu rengi dolayısıyladır. Tasavvurlardaki gül ağırlıklı olarak kırmızı güldür. Güllerin de en makbulü, mergubu kırmızı güldür. Dolayısıyla renk temelli yapılan benzetmeler de kırmızı renk olarak yapılmaktadır. Ancak şair bir beytinde sevgilisinin cevri ü cefasından yüzünün rengi solmuş, benzi atmış ve sararmış âşıktan bahsederken nergisin sarı renginden yararlanarak tasavvurda bulunmuştur. Nergis, sararmış âşığın yarasıyla, inlemesiyle eğlenmektedir. Şair burada devreye girerek sarı renkli şehla nergisin renginin ferini gülden mi, âşıktan mı aldığını sorgulamaktadır:

'Āşık-ı zer-çihre dâğ ü nâlesiyle eğlenür

Çeşm-i nerges rüşenâsı gül midür bülbül midür (G. 114/6)

3.2.44. Gül - Safha:

Gül yaprağının yazı yazılacak kağıda, evraka ve levhalara benzetilmesi yaygın bir tasavvurdur. Gül yaprağının defter yaprağına benzemesi, yazı yazılan evrakların süslenip renklendirilmesi gibi sebeplerden münasebet kurulmaktadır. Şairin şiirinin rengin levhalara yani gül yaprağına yazılması şiirine verilen değeri göstermektedir. Şiiri ne kadar güzel ise yazıldığı levhalar da o kadar renklidir. Mu'îdî'nin şiiri de o kadar değerlidir ki sevgilisinin kâkülleri gül yaprağı sayfasına mıstar çekmiştir:

Nazm-ı renginin Mu'îdî kuluñun yazmağ için

Çekdi yer yer safha-i gül-berge mıstar kâkülün (G. 231/7)

3.2.45. Gül - Sefâ:

Aşk meclisine sefa veren, mutluluk getiren tabii ki sevgilidir yani güldür. Ancak şair bir beytinde istifham ile bildiği bir durumu bilmezden gelerek soru soruyor gibi yapmış ve vurguyu, dikkati bu sayede oraya çekmeye çalışmıştır. Dilberin nazı bile aşk meclisinde mutluluğa, sevince vesile olmaktadır. Bülbülün niyaz, âşığın yakarışı mecliste hüzne sebebiyet vermektedir:

Nâz-ı dilber mi gerek yoksa niyâzum ey gönül

Meclis-i 'ışkuñ şafâsı gül midür bülbül midür (G. 114/5)

3.2.46. Gül - Sevgili:

Gül ile yapılan en sık tasavvurlardan bir şüphesiz sevgili tasavvurudur. Her özelliğiyle sevgiliyi çağrıştırmaması, gülü gördüğünde âşığın sevdiğini anımsaması ve gülün çiçekler içinde en yüksek vasıf ve güzelliğe sahip olması bunun nedenlerinden bir kaçıdır. Beyitlerde ve âşığın muhayyilesinde çeşitli teşbih ve istiare aracılığıyla sevgilinin yerini almaktadır. Gül yüzlü, gül kokulu, gül - endâm sevgili bu vasıflarından dolayı güzellerin arasında en özeldir. Yapılan taramada gülün farklı tasavvurlar aracılığıyla sevgilinin yerine geçtiği birçok beyte rastlanılmıştır. Ancak örnek olması hasebiyle aşağıya iki beyit verilecektir:

*Arturursın zārımı her laḥza **ey gül** var ise*

Nağme-i bülbül gelür feryād u efğānum saḥa (G. 18/5)

*‘Ayş u nüş ét gel çemen bezmine **ey gül** şimdi kim*

Ḳarşular çini şürāhilerle süsenler yine (G. 395/2)

3.2.47. Gül - Sîne:

Âşığın sinesi gülün sinesine benzetilmektedir. Gülün yapraklarının açılması, parça parça ayrılması sinesinin parçalanması gibi düşünülmektedir. Gülün kırmızı rengi hüsn-i talille sevgiliden ayrı düşmesi sonucu sinesinin parçalanmasına bağlanmaktadır. Parça parça olan sineden akan kanlar gülün yapraklarını kana bulamış yanı kızarmasına sebep olmuştur:

Bulansa ‘acep mi kanlara geydügi pîrehen

*Hecrünle **sîne-i gül-i ter** pâre pâredür* (G. 111/3)

3.2.48. Gül - Sultân:

Gül çiçeklerin şahı olarak tasavvur edilmektedir. Çiçeklerin en güzeli, en anlı şanlısıdır. Gül bahçelerinde, mesire yerlerinde ve çemende en dikkate şayan çiçektir. Şairlerimizin muhayyilelerinde hayalî gülistan, çemen sultanlıkları kurulur ve bu devletlerin başı çiçeklerin şahı olan gül olur. Diğer çiçeklere de makbul oldukları sıraya göre rütbelere verilmektedir. Lale her ne kadar bir dönem gülün tahtını sarsmaya çalıştıysa da genellikle ikinci mertebede hayal edilmiştir:

Lâleler çekdi yanınca âl bayraḳlar yine

*Öyle beşzer ki çemen mülkinde **sultân oldu gül*** (G. 268/4)

3.2.49. Gül - Şarâb (Bâde, Mey):

Şarap ile gül arasında kurulan benzetme renk münasebetiyledir. Kırmızı şarabın renginin gül renkli olarak addedilmesi şarabın gülden yapıldığı tasavvurunu oluşturmuştur. Kırmızı şarap renginden dolayı bülbüle gülü hatırlattığı gibi âşığa da gül yüzlü sevgiliyi hatırlatmaktadır. Âşık gül gibi kırmızı şaraba tevbeli olmasına rağmen sevgilinin gül yüzünü hatırlattığı için tevbesini bozmuştur. Hele ki bu şarap sevgili elinden sunulursa tevbeyi bozmamak elde değildir. Zira sevgilinin sunduğu zehir olsa bile âb-ı hayât olarak telakki edilmektedir:

Tevbeliyem bâde-i gül-renge ammâ n'eyleyem
Zehr ise dildâr elinden âb-ı hayvândur başa (G. 12/6)

3.2.50. Gül - Şem-i Şebistân:

Gülün muma benzetilmesi renginden dolayıdır. Mum ateşinin de gül gibi kızıl olması ve gülün etrafa güzellik saçması gibi ışık saçmasından dolayı da benzetilmektedir. Gül bahçe meclisini süsleyen halvet mumu olduğu için bülbüller orada pervane gibi sağa sola uçmaktadırlar. Bu şaşılabilir bir durum değildir. Halvet mumunun âşığa vuslatı hatırlatması da bülbüllerin heyecanlanmasına neden olmuştur:

Her taraf pervâne-veş çizginse bülbüller ne tan
Sebze bezmin zeyn için şem'-i şebistân oldu gül (G. 268/7)

3.2.51. Gül - Temâşâ:

Gülün seyredilmesi özlenen sevgiliyi hatırlatmaktadır. Gül seyri gelenekte var olan bir tabirdir. Bahar mevsiminde güllerin açmasıyla gülleri seyretmek sevgiliyi seyretmek gibidir. Buradaki sevgili dünyevî insanî sevgili olduğu gibi Hz. Peygambere ve yahut ilahî sevgili, yani Allah da olabilir. Gül Hz. Muhammed'e remiz olduğu için bu şekilde algılanabilir. Ayrıca ilahî sevgili olan Allah'ın yarattığı kusursuz güzelliğin bir numunesi olan gülü seyretmek de Allah'ı görmek seyretmek demektir. Mu'îdî de bir beyitte gül-temâşâ münasebetine değinmiştir. Ancak buradaki gülde temâşâ edilen sevgili daha çok maddi bir sevgiliye benzemektedir:

Ey Mu'îdî söyleyen dilber mi dilde sen misin
Ëllere şimdi temâşâ gül midür bülbül midür (G. 115/5)

3.2.52. Gül - Tîr:

Âşığın ciğerine atılmış okun taze bir nihale benzetilmesi şekil itibarıyla yapılan bir tasavvurdur. Okun ucunun ciğerde açtığı yaralar şekil ve renk itibarıyla da taze nihâl üzerine bağlanmış, aşılınmış güle benzetilmektedir:

Tāze açılmış ciger zahmında her tîrûñ senûñ
Bir nihâl-i tazedür olmuş ana peyvend gül (G. 267/2)

3.2.53. Gül - Vefâ:

Vefânın güle benzetilmesi, sevgilide ne kadar az ve zor çıkacak bir şey olduğunu göstermek için örneklendirme yoluyla yapılmış bir tasavvurdur. Sevgili taş kalplidir ve sevdiklerine karşı vefâsızdır. Sevgiliden az da olsa vefâ görmek çok büyük bir lütuftur. Sevgilinin hattıyla gönlünden vefâ beklemek her ne kadar imkansız görünse de yerinde bir beklentidir. Zira gül dikenli bir daldan, taze, saf la'l taşı da taştan çıkmaktadır. Sevgiliden vefâ beklemenin dikenlerden güle ve taştan la'le ulaşmak kadar zor ve sabır işi olduğunu vurgulamaktadır. Sabreden de nihayet muradına ermektedir:

Umar isem yéridür haññuñla göñlüñden vefâ
Bu cihândur gül dikenden la'l-i ter taşdan çıkar (G. 90/4)

3.2.54. Gül - Vuslat:

Güle kavuşmak, yani sevgiliye vuslat eski şairlerce pek de rağbet edilen bir durum değildir. Sevgiliye uzaktan âşık olmak ve bunun verdiği zevk ile yaşamak daha makbuldür. Vuslatın baki olmadığı, çok kısa süreğinin farkındadırlar. Vuslata erdikten sonra tekrar hicrana düşmenin çok daha acı olacağı bilincindedirler. Bunu dile getirmek için şairimiz bir beytinde baharda güle kavuşmanın baki olmadığı için bülbüllerin vuslattan imtina ettiklerini ve bunundan dolayı sürekli feryâd u figân içinde olduklarını anlatmaktadır:

Bilür kim vaşl-ı gül bâkî degül hicrânına degmez
Bahâr eyyâmı bülbüller [dem-â-dem] pür-figân olmuş (G. 185/6)

3.2.55. Gül - Yağı:

Kışın şairlerin şaraba tevbe etmeleri ve bahar geldiğinde tevbelerini bozmaları Divan şiirinde yaygın bir şekilde işlenmektedir. Baharın gelmesi ile alkole tevbeli olan şair çemen mülkünde tevbe leşkriyle cenge girmede ve onu mağlup etme çabasındadır. Yardımcısı da genelde sâkidir. Çemendeki bitkiler de çeşitli tasavvurlar yoluyla savaşı

ya da savaş aletleri olmaktadır. Mu'îdî bir beytinde, ilkbahar günlerinde gül ile sûsenin tevbe-i bârândan dolayı kanlı bıçaklı düşman olduklarını söylemektedir. Çiçekler burada kişileştirilmiştir. Kanlı bıçaklı bir mücadelede olan bu düşmanlar yağmur tevbesi nedeniyle bu haldedirler. Çiçekleri birer insan olarak düşündüğümüzde kışın tevbe ettikleri şaraba baharın neşvesiyle tekrar başlama eğilimindedirler. Çiçekler de bahar mevsiminde açtıklarında yeteri kadar yağmur alırlarsa daha sağlıklı ve güzel açmaktadırlar. Şair de aslında şarabın bahar eyyamında zararlı olmadığını, baharda yağmur ile daha da güzelleşen çiçeklerin, bilhassa yağmurun güle olan yararını örnek vermektedir. Gül, şarap ve kan kelimeleri renk olarak tenasüplü oldukları için beyitte bir tarafta, sûsen de yağmur tevbesini bozan gül ile savaştığı için karşı tarafa düşünülebilir. Ayrıca gül ile sûsen kanlı bıçaklı deyişinde de gül-kan (kırmızı) ve sûsen-bıçak (keskin) benzetmeleri de yapılmıştır:

Nev-bahār eyyāmıdır şimdi gül ile sûsen yine

*Tevbe-i bârân ile **kanlı bıçaklı** yağıdır*

(G. 126/4)

3.2.56. Gül - Yûsuf:

Gülün Hz. Yûsuf'a benzetilmesi, Hz. Yûsuf'la münasebet kurulması iffet mefhumuyla alakalıdır. Gonca güle evrilirken gömleği, yani onu koruyan zarı açılmakta ve gül olmaktadır. Fakat gömleğinin yırtılmasına rağmen Hz. Yûsuf gibi iffetli ve çiçeklerin en makbulüdür. Mu'îdî bir beytinde gül ile Hz Yûsuf arasında bu şekilde bir münasebet kurmuştur. Hz. Yûsuf'un gömleği gülün açmasına benzetilmektedir. Sevgiliye öğüt verilen bir beyittir. Sevgili dikenlerle yani rakiplerle bir arada bulunmamalıdır. Hz. Yûsuf da dikenler içinde bulunmuş, yani haksızlıklara uğramış, Züleyhâ yakasını bir gül gibi yırtmış fakat iffetini her daim korumuştur:

Serv gibi çek elüñ baş koşma her bir hâr ile

Yûsuf-ı gül-pîrehensin pāk-dâmen ol yûri

(G. 429/5)

3.2. 57. Gül - Yüz:

Sevgili kırmızı yanakları, yüzü dolayısıyla kırmızı açılmış güllerin benzeyenidir. Çoğu zaman eski şiirimizde gül-yüz, gül-çihre, gül-ruh, gül-ruhsâr, gül-izâr, gül-had gibi terkiplerle kullanılır. Sevgilinin vasıflarını sayarken yüz bahsinde de gül-yanak benzetmesine başvurulmaktadır. Yüz ile gül arasındaki benzetmeler ve istiarelerden yararlanılarak yapılan tasavvurlar Mu'îdî de de hayli mevcuttur. Örnek olması için aşağıya iki farklı beyit verilecektir:

Gül yüzün şevkiyle cennet olmuş iken her taraf
Medh edüp n'eyler ki vâ' iz hür u gilmânı bağa (G. 11/2)

Sinem ol gül-ruh gamından şöyle pür-süz oldu kim
Sebzede âh eylesem yanardı 'ar' ar şâh şâh (G. 58/4)

3.2.58. Gül - Zînet:

Gül güzelliği dolayısıyla aynı zamanda süs bitkisi olarak da kullanılmıştır. Bahçelerin, evlerin en güzel kokulu süsü güldür. Dalından koparılan güzel bir gül taze bir civânın destarında süs olarak taşınmaktadır. Mecazi manada şiirimizde süs olarak düşünüldüğünde sevgilinin gül yüzü âşığın göz gülşeninin süsüdür. İstiare aracılığıyla gül sevgili yerine geçtiğinde güzellik bağının süsüdür. Mu'îdî gül ve yüz münasebetinden yararlanarak bir çok farklı tasavvur elde etmiştir. Örnek olarak vereceğimiz beyitte bir geleneğe değinerek taze gül yaprağının süs olarak kullanılma şeklini ve sebebin işlemiştir:

Reng ü bûda çihre-i renginüğe benzer diyü
Zeyn için müşhafda korlar taze gül yaprağını (G. 455/2)

3.3. Gül'ün Unsurları

3.3.1. Gülbün:

Burhân-ı Katı'da gulbun (كلبن) gül ağacının dibi, gül ocağı, yani gülün yetiştiği yer,¹⁰⁰ Lugat-ı Nâcî'de gül fidanı, gül ocağı¹⁰¹ ve Devellioğlu Lugatı'nda de gül kökü, gül biten yer olarak geçmektedir.¹⁰²

Divan şiirinde genellikle gül fidanı manasında geçmektedir. Mu'îdî Divanı'nda da iki beyitte rastlanmıştır. Beyitlerden ilkinde gülbün yani taze gül fidanı şekli itibarıyla gam okuna, fidan ucundaki gonca da peykâna benzetilmiştir. Sevgilisiz gül bahçesi seyrinde taze gül fidanı gam oku olmuştur:

Sensüz ey dilber niçe gül-geşt-i büstân eyleyem
Tîr-i gam her taze gülbün gonçe peykândur yine (G. 394/5)

İkinci beyitte gül budağı olarak geçmektedir. Âşığın gönlü bülbüle, sevgilinin uzun boyu da gül budağına benzetilmiştir.

¹⁰⁰ Burhân-ı Katı.

¹⁰¹ Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, hzl. Ahmet KARTAL, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

¹⁰² Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat

Ḳadd-i hoş-refîârûña bağlandı gönüm gūyiyā

Āşiyān edindi bülbül gül budagı üstine

(G. 405/4)

3.3.2. Hâr:

Hâr (خار) dilimize Farsça'dan geçmiştir. Burhân-ı Katı'da 5 farklı manası verilmiş olup bizim konumuzla alakalı olanı ilk manası olan dikendir.¹⁰³ Kâmus-i Türkî ve diğer umum sözlüklerde bu manasıyla alınmıştır. Divan edebiyatında sık kullanılan bir kelimedir. Genellikle gül ile birlikte geçmekte ve rakibe, düşmanlara teşbih olunmaktadır. Sevgilinin kirpiği de bazen diken olmaktadır. Yanak gülü üzerinde sakal ve sevgili gülşeninde ağyâr hep dikene benzetilmiştir. Ayrıca soyut kavramların da benzetileni olmuştur. Sevgilinin cevr ü cefâsı ve gam da dikene benzetilen soyut kavramlardır.¹⁰⁴

Mu'îdî Divanında yaptığımız tarama neticesinde hâr kelimesine bir çok beyitte rastladık. Divan edebiyatı geleneğinde olduğu gibi gerçek manası yanında yukarıda sayılan özellikleri ile geçtiği tespit edilmiştir. Gerçek manasıyla zikredildiği beyitlerden iki örnek verildikten sonra hâr ile ilgili tasavvurlar alfabetik sıraya göre verilecektir.

Gerçek manasıyla geçtiği örnek beyitlerin ilkinde ikinci mısrada rakip hâra benzetilmektedir. İlk mısrada gül yanında dikenin, çer çöpün bulunması da örnekleme olarak yerleştirilmiştir:

Gül yanında hâr u has olsa 'acep olmaz velî

Ey rakîb-i bed-liqâ sen hâr u hasdansın ehas

(G. 180/2)

İkinci beyitte de şair sevgilisine tavsiyede bulunurken gülün diken yüzünden başına gelen belaları hatırlatmaktadır:

Serv gibi ser-keş ol yüz vërme her nâ-ehle kim

Hâr ile yâr olduğı çün çâk-dâmân oldı gül

(G. 268/2)

3.3.2.1. Hâr - Cefa:

Diken ile cefa arasında soyut bir benzetme yapılmıştır. Cefanın, âşğın yüreğini diken gibi kanatması düşünülmüştür. Örnek beyitte de gül yüzlü sevgilisinden ayrılan şairin bu cefadan dolayı yüreği parça parçadır:

¹⁰³ Burhân-ı Katı.

¹⁰⁴ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.

Sen gül-^ç izâr ü gönçe-dehândan cüdâ yine

***Hâr-ı cefâ** ile yüregüm pâre pâredür*

(G. 69/2)

3.3.2.2. Hâr - Gam (Endûh, Mihnet):

Diken ile soyut kavramlar arasında yapılan benzetmelerden biri de gamdır. Gam âşğın sevgili tarafından atıldığı yerdir. Sevgilisi yüzünden gam çekmektedir ve gam kederiyle yüzü sararmıştır:

Gül yüzüñsüz mürğ-i dil nesrîn ü lâle istemez

***Hâr-ı gamda** rûy-ı zerd ü eşk-i âlüm var iken*

(G. 365/3)

3.3.2.3. Hâr - Hançer:

Yukarıda bir çok yerde de basettiğimiz gibi bahar mevsiminin gelmesiyle içki tevbesini bozmak isteyen şair ya da âşıklar hayalî tevbe askerleriyle cenge girişmektedirler. Tevbe leşkeriyle cenglerinde gül kalkan, taze fidan mızrak ve diken de hançer olacaktır. Bu benzetmeler şekil itibarıyla yapılmış benzetmelerdir. Bu gibi tasavvurlar da divanlarda sık rastlanan tasavvurlardır:

Sâkiyâ mey şun ki tevbe leşkeriyle ceng için

*Nîze şâh-ı taze **hançer hâr** ü kalkan oldu gül*

(G. 268/8)

3.3.2.4. Hâr - Hasret:

Gülden (sevgiliden) ayrılıp hasret dikenine düşen bülbülün ciğeri kana bulanmıştır. Hasret de âşğın bağrını diken gibi delmekte, kana bulamaktadır. Buradaki tasavvur da soyut - somut arası bir benzetmeden yapılmıştır:

***Hâr-ı hasretde** ciger-hûn eylemişdür bülbüli*

Şevk ile 'aqlum yaqasın gönçe-veş çâk eyleyen

(G. 334/5)

3.3.2.5. Hâr - Hicrân:

Âşğın gönlü hicrân dikeninde sevgilinin gülzâr yüzünü anıp öyle bir inlemektedir ki seher bülbülü bile öyle nâle edemez. Sevgiliden ayrılan âşık hicran dikenlerine düşmüştür. Hicran bağrını, gönlünü ağırtan bir diken olmuştur:

*Ruğların gülzârın anup **hâr-ı hicrân** içre dil*

Nâleler eyler kim bir mürğ-i seher-hîz eylemez

(G. 165/3)

3.3.2.6. Hâr - Mâni':

Âşık sevgiliye kavuşma ümidinin az da olsa var olduğunu düşünmektedir. Ancak bunu âşığın aleyhine çeviren rakipler her taraftan ona mani olmaktadır. Âşık bu yüzden vuslat ümidini kaybetmektedir:

Ey Mu'îdî ol güle bir vaşl ümîdi var idi
Her taraftan hâr-veş mâni' hezârân olmasa (G. 414/7)

3.3.2.7. Hâr - Nâhun:

İnsanların tırnaklarıyla bağırnı ya da yüzünü yırtmaları bir aşırı üzüntü, felaket göstergesidir. Mateme giren kişiler yüzünü gözünü tırnaklarıyla parçalarlar. Gülün de dikenî sivri, batıcı ve yırtıcı olmasından dolayı tırnak olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Gülün açılması da hüsn-i talille sevgilinin matemine bağlanarak izah edilmeye çalışılır:

Hâk bu kim sensüz Mu'îdî mâtemini tutmasa
Nâhun-ı hâr ile étmezdi yüziñ pergend gül (G. 267/9)

3.3.2.8. Hâr - Rakîb (Düşmen, Agyâr)

Divan edebiyatı geleneğinde rakibin en çok benzetilenlerinden biri de dikendir. Nerede bir gül (sevgili) bitse altında mutlaka diken (rakib) bitecektir. Her gülün dibinde mutlaka çer çöp (hâr u has) olacaktır. Gerçek anlamda doğada da durum böyledir, gül dikensiz olmaz. Rakib âşığın en büyük düşmanıdır. Sevgiliye ulaşmada en büyük engeldir. Yolları kesen odur. Dikenin yırtıcı ve keskin olması, güle ulaşmada bir engel olması bu zorluğun benzetileni olmuştur. Tasavvurlara bu şekilde yerleşmiştir:

Yâr olursa çâre ne agyâre yârûñ ey gönül
Çande kim açılsa bir gül hem-nişîni hâr imiş (G. 183/3)

Hâk budur kim yüz çevirmezdi rakîb-i hârdan
Pâk-dâmen olmasa gül gibi dildârum benüm (G. 282/2)

3.3.2.9. Hâr - Tîr:

Dikenin keskin olması onun keskin bir kılıç olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Gülün de açılması ve kızarması onun kanlara gark olmuş olarak tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Bu da diken kılıcının açtığı yaraya benzetilmektedir:

Zahm-ı tîğ-i hâr ile kanlara ğarķ olmış yatur

Kendü kendün var ise yoluñda ķurbân êtdi gül

(G. 269/4)

3.3.3. Gonçe:

Gonçe ya da bugün kullandığımız şekliyle gonca'nın aslı Farsça gunce (غنچه)'dir. Yoğurmak, biriktirmek, top etmek manasında fiildir. Çiçek ve bilhassa gül goncalarına şekli itibarıyla bu münasebetten dolayı gonca denmektedir.¹⁰⁵ Ekseriyetle diğer sözlüklerde de çiçeklerin ve bilhassa gülün açılmamış hali olarak verilmektedir. Divan edebiyatı muhayyilesinde en çok sevgilinin ağzına teşbih edilmektedir. İstiare yollu sevgilinin dudağı yerine kullanılmaktadır. Ağzını açmaması açılmamış gül goncasına benzetilmektedir. Bu durum da açılmamış goncanın gülün içindeki sırları sakladığı gibi sevgilinin de sırlar sakladığı düşüncesini oluşturmaktadır. Sevgilinin konuşması ve gülmesi goncanın açılmasıdır. Aynı zamanda sırrı ifşa etmek manasına gelmektedir. Kırmızı dudaklarından ve kırmızı goncadan dolayı sevgilinin ağzında bir lal hazinesi saklandığı hayalini oluşturmuştur. Kapalı ve bâkir olmasından dolayı da taze bir geline benzetilmektedir.¹⁰⁶

Mu'îdî Divanında yaptığımız taramada goncanın yukarıda bahsedilen özellikleri ile geçtiğini tespit ettik. Genellikle gül goncası olarak geçmektedir. Gonca, yapılan tasavvurlar yanında gerçek manasıyla da beyitlerde geçmektedir. Gonca ile ilgili tasavvurlar sıralanmadan önce bir çiçek ya da gül goncası olarak geçtiği beyitlerden örnek olması için iki beyit aşağıda verilecektir:

Gül gibi göñlüm açubanı saħn-ı bâĝa gel

*Bu dem ki **gonçe** nâzûk olupdur semen güzel*

(G. 271/6)

***Gonçeler** ħandân olup açıldı yêr yêr lâleler*

‘Ayš u nüş eyyâmı geldi vaķt-i ‘işretdür bugün

(G. 359/3)

3.3.3.1. Gonçe - Akıl Yakası:

Gonca ile yapılan tasavvurların en bilineni yakayı çâk etmektir. Goncanın yakasını parçalayarak açılma hareketi ile âşıklar da kendi yakalarını yırtmaktadırlar. Şair bu benzetmeden yararlanarak soyut bir tasavvura başvurmuştur. Hasret dikeniyile bülbülün ciğerini kana bulayan sevgili âşığı şevke getirip akıl yakasını gonca gibi yırtmıştır. Âşığın akıl yakasını gonca gibi yırtan sevgili aslında onun aklını başından

¹⁰⁵ *Burhân-ı Katı.*

¹⁰⁶ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.*

geri gelmeyecek şekilde almıştır. Bu beyit dolaylı yoldan aşık - gonca bağlamında bir beyittir:

Hār-ı hasrette ciger-hūn eylemişdür bülbüli
Şevk ile 'aqlum yakasın gonçe-veş çâk eyleyen (G. 334/5)

3.3.3.2. Gonçe - Âşık:

Divan şiirinde gonca ile âşık arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bir önceki tasavvur da âşığın, sevgilinin şevkiyle akıl yakasını çâk etmesinde de âşık - gonca münasebeti üzerinden kurulan bir tasavvurdur. Vuslat arzusuyla yanıp tutuşan âşık gönül bülbülü tarafından vuslat baharına erişeceği haberini almıştır. Bunu duyan âşık sevincinden handân olmuş, gülmeye başlamış yani gül gibi açmıştır. Yakasını gonca gibi yırtmıştır. Vuslat baharı haberi ile baharda goncaların yapraklarını yırtarak açılmaları ve daha sonra gül gibi handân olmaları âşığın benzetildiği durumdur:

Vérdi çün dil bülbüli vaşluş bahārundan haber
Gonçe-veş handân olup çâk-ı giribân eyledüm (G. 307/2)

3.3.3.3. Gonçe - Büt (Sanem):

İki beyitte tarama esnasında büt ve sanem ile gonca arasında bir bağlantıya rastlanılmıştır. Aslında kapalı istiare yoluyla ikisi de sevgili için kullanılmıştır. Ancak birinde büt-i gonçe-dehen, diğerinde de bâd ile açılan (goncaya benzetilerek) sanem benzetmeleri yapılmıştır. Gonca gibi ağzı hiç açılmayan sevgili ve âşığın âhından handân olacak, yani seher yelinin etkisiyle gonca gibi açılacak sevgili tasvirleri arasında benzetmeler kurulmuştur:

Göz görüp gönül sevüpdür bir büt-i gonçe-dehen
Eksük olamaz lāle-veş dāğ-ı firākı sineden
Āh u yaşumdan oda cān şalayum deryāya ten
Tir-i āhumdan ijen gāfil yürür beşzer ki ben
Bir gün ol kebg-i hırāmānı şikār étsem gerek (Tah. 3/5)
Gül gibi handân olur gūş étse āhum ol şanem
Güyyiā bir gonçe-i terdür açılır bâdda (G. 327/6)

3.3.3.4. Gonçe - Bağır (Sine):

Bağırın, sinenin gonca ile olan münasebeti renk vesilesiyledir. Goncaların genellikle kırmızı gül goncaları olarak düşünülmesi ve âşîğın sevgili yüzünden kana bulanmış bağırının kırmızı olmasından dolayı bu gibi bir benzetme yapılmıştır. Ayrıca kırmızı goncanın açılması ile sevgili tarafından âşîğın bağırının açılması, parçalanması arasında da bir benzerlik kurulmaktadır. Gam dikenliğinde goncaların açması, bahar eyyâmı ve gülgün kadeh kelimeleriyle de tenasüp kurulmuştur:

Gonçe-veş bağrum yéter hün étđi hâristân-ı gam
Nev-bahâr eyyâmıdur şâkı getür gül-gün kadeh (G. 53/2)

3.3.3.5. Gonçe - Dehen:

Divan edebiyatının gelenekçi yapısında en belirgin benzetmelerden biri sevgilinin küçücük ağzının açılmamış goncaya benzetilmesidir. Sevgilinin konuşması goncanın açılması, gül gibi handân olması ve sırrını ifşa etmesi demektir. Gonca maddesinin girişinde bunlardan bahsedildiğinden dolayı burada çok fazla ayrıntıya girmeden ilgili tasavvuru aşağıda vereceğiz. Sevgilinin yüzünün gül bahçesine, ağzının goncaya, ayva tüylerinin tûtî kanatlarına ve dudaklarının şekeristâna benzetildiği bir beyitte bu tasavvuru görmekteyiz:

Ruğların [gülzâr] ise şîrîn-dehânuğ gonçedür
[Perr]-i tûtî ise haıtuğ şekeristândur lebün (G. 234/3)

3.3.3.6. Gonçe - Gönül:

Âşîğın gönlü sevgiliden gelecek iltifatla yahut bir bakışla gonca gibi açılmaktadır. Şevke gelip hurrem olmakta, gül gibi açılmaktadır. Gönül ile gonca arasında bu şekilde benzetmeler yapılmaktadır. Gönül fiziki olarak kalpte bulunmaktadır. İnsanın hayat organı da olan kalp aynı zamanda soyut olan gönlü de içinde barındırmaktadır. Kalpten kan pompalanması, kanın harekete geçirildiği yer olması, kan ve kırmızı gonca arasında bir renk benzerliğinin de yapılmasına sebep olmuştur. Gonca ve gönül arasında yapılan benzetmelerden bir tanesi de şu şekildedir:

Olalı ol serv-i nazuğ bâğ-ı vaşlundan cüdâ
Gonçe-veş gönlüm açılmaz hâtırım hurrem degül (G. 259/3)

3.3.3.7. Gonçe - Gûyâlık:

Sevgilinin ağzının goncaya, konuşmasının goncanın açmasına benzetildiği tasavvurundan yukarıda bahsetmiştik. Sevgilinin gül goncası gibi konuşması, yani açması bülbülün dilinin tutulmasına sebep olur:

*Sen bu reng-i rûy ile bir serv-i gül-ruhsın velî
Bülbüli dem-beste eyler **gonçe-ves gûyâlıgun** (G. 244/3)*

3.3.3.8. Gonçe - Güzeller:

Güzeller anlatılırken onların vasıflarından da bahsedilmektedir. Gonca ağızlı yahut gonca dudaklı olan güzeller anlatıldığında şarap, şeker ve buse gibi mefhumlar birlikte geçmektedir:

***Gonçe-lebler** büsesidür cām-ı şahbādan ğarāz
Bir gönül açmağdur ol zevk ü temāşādan ğarāz (G. 195/1)*

3.3.3.9. Gonçe - Handân:

Goncanın handân olması, gülümsemesi açması demektir. Açılma vakti gelen gonca bülbülün nâlelerine aldırmandan onunla küstahça dalga geçer gibi gülmektedir, yani açılmaktadır:

*‘Arz-ı hāl eyler iken bülbül-i dil-ħaste güle
Turduğı yerde güler **gonçe-i handān** küstāh (G. 56/4)*

3.3.3.10. Gonçe - Leb (la'l)

Goncanın kırmızı renkte olması ve sevgilinin de dudaklarının lal taşı misali kırmızı olması renk yönünden bir benzetmenin kurulmasına vesile olmaktadır. Ayrıca gonca ile ağız arasında yapılan benzetme de göz önünde bulundurularak dudakların kapalı olması ve vuslat zamanında gonca gibi açılması tasavvuru da bu benzetmeyi etkileyen unsurdur. Tarama esnasında dudak ile gonca arasında bahsedilen benzerlikler üzerinden münasebet kurulan bir beyitte goncanın mazmûn olarak verildiği kanısına varılmıştır. Sevgiliyle vuslat bahar zamanıdır. Kırdan bayırda sevgili ile gizli gizli buluşulur ya da hiç olmazsa uzaktan temâşâ edilir. Şair şevke gelip sevgilinin dudaklarını emmekten vazgeçmelidir. Zira bahar eyyamı, yani vuslat mevsimi gelmiştir. Sevgilinin gonca dudaklarının açılması gayet normaldir:

*Vaşluğda **lebûn** dişleyüp emsen ko Mu‘îdî
Eyyām-ı bahār oldı n'ola bitse açılsa (G. 420/5)*

3.3.3.11. Gonçe - Muğbeçe:

Mu'îdî bir murabbaında meclisteki bir muğbeçeden gonçe-dehen olarak bahsetmiştir. Meclisi dünyevî ya da manevî meclis olarak düşünebiliriz. Muğbeçe mecliste şarabı sunan kişinin yardımcısıdır. Bir nevi sâkidir. Meclislerde dikkatleri üzerine çeken, oraya gelenlerin aklını başından alan bu kişilerdir. Muğbeçeler konuşmadan şarabı kadehlere doldurup mecliste gezinirler:

Dikelüm pîr-i muğân gözine nerges gibi göz

*Sürelüm **gonçe-dehen muğbeçeler** yüzine yüz*

Germ olup meclis içinde yaçalum kollarımız

Mest-i lâ-ya'kıl olalım yaqalar çāk edelüm (Mur. 4/2)

3.3.3.12. Gonçe - Peykân (Demren):

Gonca ile peykan ve demren arasındaki münasebet şekli benzerliktir. Okunucunun gonca gibi sivri olması gül fidanı üzerindeki goncanın peykana, gül fidanı ile birlikte de oka benzetilmesine sebep olur. Gülşendeki taze gül goncaları bülbüle kast eden oklara benzetilmektedir:

Her nihâl-i tâze bir oğ oldu bülbül kaçdına

***Gonçe-i nev-resteden** ol oğ **peykân** êtdi gül* (G. 269/5)

3.3.3.13. Gonçe - Sevgili:

İstiâre ya da kinaye ile çiçek isimleri kullanılarak sevgiliden bahsetmek yapılan en yaygın santlardandır. Gülruh, lale yanak gibi istiarelerde olduğu gibi sevgiliden bahsedilirken gonçe-dehen, gonçe-la'l olarak bahsedilmektedir. Bu benzetmeler de aslında yine sevgilinin özelliklerinden yola çıkılarak yapılan tasavvurlardır. Şair beyit içinde sevgilinin çeşitli vasıflarından bahsettikten sonra gonçe-dehen terkiibini kullanarak sevgilisini anmaktadır. Mu'îdî de bu şekilde sanatlardan yararlanarak sevgilisine gonçe, gonçe-dehen, gonçe-leb ve gonçe-la'l diye hitâb etmektedir. Aşağıda örnek amaçlı bir beyit verilecektir. Örnek beyitte sevgilinin avazının diriltici özelliğine vurgu yapılmaktadır. Hz. İsa'nın nefesi ile diriltme mucizesine de telmihte bulunulmuştur:

Āvâzın işitse dirilür mürde göñüller

*'İsî gibi ol **gonçe-lebüñ** hoş nefesi var* (G. 123/4)

3.3.3.14. Gonçe - Tîr:

Gonca ile ok arasındaki münasebet gonca ile peykan arasındaki münasebetle aynıdır. Goncanın ucunun sivri olması peykana benzetilmesine, taze gül fidanı üzerinde düşünüldüğünde de bir bütün olarak oka benzetilmektedir. Aradaki fark parça - bütün ilişkisidir. Şair bir beyitte sevgilinin aşıklarının ciğerlerine kirpik oklarını saplamasını çiçekçilerin bir nihali goncalar ile süslemesine benzetmiştir. Âşıkların ciğerlerine sevgilinin kirpik okları saplanmış ve kanlar akmaktadır. Renk ile ilgili bir münasebet de kurulmuştur:

Bir nihâle gonçe zeyn eyler gibi reyhâncılar

Tîr-i müjgân üzre sancırsın ciğerler her taraf (G. 209/4)

4. Lâle

Lugatlerde ilk tariflerden biri maruf çiçek (lâle - لاله) olarak geçmektedir.¹⁰⁷ Ma'rûf çiçek. Fâriside kırmızı renge 'lâle' denildiğinden ve bu çiçek aslında kırmızı ve kırmızılı olduğundan 'lâle' tesmiye olunmuştur.¹⁰⁸ Lâlenin bu kadar bilinmesi, hürmet görmesi onun bir devre damgasını vurmasıyla alakalıdır. Kaynaklarda XII. ya da XIII. yüzyılda Türkler tarafından Andoluya getirildiği ve Bizans ile Avrupa'ya bu kanalla tanıtıldığı yazmaktadır. Zambakgillerden taç yapraklarının ucu sivri, içinde karartısı olan, tohumuz, kokusuz, suyu seven ve çabuk solan renkli - bilhassa kırmızı - güzel bir çiçektir.¹⁰⁹ Lâle kelimesi Farsça asıllı olup dilimize aynı şekliyle geçmiştir. Burhân-ı Katı'da da umumiyetle tohumuz yaban, dağ lâlesi olarak geçmektedir. Fakat hususan yetiştirilenlerin çok çeşidinin ve renginin olduğunu vurgulamaktadır.¹¹⁰ Lâlenin yazılışı da edebiyatta işleme konusu olmuştur. Arap harfli yazılışında (لاه) Allah lafzının harflerini (الله) içermesi ve ebced hesabının aynı olması şiirde kullanımını arttırmış ve kelime oyunlarında malzeme olmuştur. Ayrıca hilâl (هلال) kelimesinin tersten okunuşu olması da aks-i hilâl olarak işaret edilmesine aracı olmuştur.

Lâlenin ilk bilineni bugünkü şekliyle olanı değildir. Lâle-i Nu'mân ya da Şakâyık-ı Nu'mân olarak adlandırılan çiçek Nu'mân b. Münzir tarafından itibar görmüştür. Bizim gelincik olarak adlandırdığımız kırmızı yaban lâlesidir. Gelincik tabir olunan kırmızı yaban lâlesi Divan edebiyatının ilk mahsullerinde lâle olarak kullanılmıştır. İran mitolojisine göre yıldırım yaprağın üzerindeki çiğ tanesine düşünce

¹⁰⁷ Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat

¹⁰⁸ Nedîm, *Dîvân*, hzl. Halil Nihad, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1338. s. 320.

¹⁰⁹ Turhan BAYTOP - Cemal KURNAZ, "Lâle", *DİA*, 27, 79 - 81.

¹¹⁰ *Burhân-ı Katı*.

yaprak ve çiğ tanesi tutuşup lâle oluşmuştur. Lâlenin ortasındaki karaltı da bu yangının sonucunda oluşmuştur. Taşradan geldiği ve bahçelere sonradan dâhil olduğu için genellikle bahçe kenarlarında yetişmekte ve utancından kızarmaktadır.¹¹¹

Lâle Divan edebiyatına ilk başlardan beri gelincik çiçeği olarak girmiş, daha sonra bugünkü manada islâh edilmiş lâle şekliyle devam etmiştir. Lâlenin Osmanlı hayatında ve Divan edebiyatında ikbali 18. yüzyıl Lâle Devri olarak adlandırılan dönemde olmuştur. Lâle yetiştiriciliği bir meslek olmuş, fâhiş fiyatlara satılmaya başlanmış ve satışları kara borsaya düşmüştür. Batı da da bir yüzyıl evvel başlayan ve *tulipmania* olarak adlandırılan bu *lâle çılgınlığı devri* Osmanlı'da hazin bir sonla kapanmıştır.

Lâle edebiyatımızda bilhassa kırmızı renkli ve kadifemsi olanıyla sevgilinin yüzüne, yanağına benzetilmiştir. Sevgilinin yüzünden kinaye ve istiare yapılmıştır. Rengini sevgilinin yanağından aldığı tasavvuru yaygın bir şekilde işlenmiştir. Ortasındaki karaltı sevgilinin kırmızı yanaklarından dolayı utanmasına bağlanmıştır. Ayrıca âşîğin dağlanmış yarasına da teşbih olunmuştur. Şekli itibarıyla çiçek kısmı kadehe ve âşîğin döktüğü kanlı yaşlara benzetilmektedir. Çerâğ, kanlı kefen gibi benzetmeler de yapılmıştır. Lâle bahçeleri yine renk ve şekil itibarıyla savaş meydanlarına benzetilmiştir. Sevgilinin kırmızı yanağı lâle olarak düşünüldüğünde ortasındaki karaltı da beni olarak tasavvur edilmiştir.

Lâlenin geniş tasavvur dünyası yanında gerçek manasıyla, yani bahçedeki lâle olarak geçtiği beyitler de mevcuttur. Lâlenin bu şekilde beyitlerde geçmesi umumiyetle lâleye benzer bir durumu destekleme ya da örnekleme amaçlıdır. Lâle ile ilgili tasavvurlar dünyasına geçmeden önce tarama esnasında gerçek manasıyla geçtiğini tespit ettiğimiz beyitlerden örnek olması vesilesiyle aşağıya iki beyit verilecektir:

Āferīn ol ergāvānī cāmeye üstünde kim

*Oldı renginden hacil yüz **būstānuḡ lālesi*** (G. 440/3)

***Lāleler güller açıldı** ‘ayş u ‘işret vaḡtidür*

Müjde ey āvāre gönüm geldi seyrān günleri (G. 444/3)

Lâle ile ilgili tasavvurlar aşağıda alfabetik sırayla verilecektir:

¹¹¹ Yavuz BAYRAM, *a.g.e.*, s. 336 - 339; *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*.

4.1. Lâle - Asker:

Lâlenin benzeyenleri ve benzetilenleri konusunda yukarıda lâle maddesinde bilgi vermiştik. Benzetme yönleri ve özelliklerinden yararlanılarak yapılan bu tasavvurlar lâlenin beyitlerde geniş bir yer almasına yol açmıştır. Lâle genellikle rengi ve şekli gibi özellikleriyle ele alınarak işlenmiştir. Lâlenin kırmızı çiçeğinin (taç yaprakları) rengi ve şekli dolayısıyla al bayraklara benzetilmesi bir bütün olarak gül sultanının askeri gibi tasavvur edilmiştir:

Lâleler çekdi yanınca âl bayraklar yine

Öyle benzer ki çemen mülkinde sultân oldu gül (G. 268/4)

4.2. Lâle - Çerağ:

Lâlenin çiçek kısmı şekil itibarıyla kandil ucundaki çerağa yani fitile benzetilmiştir. Çerağın yanan ateşi ile lâle çiçeğinin alttan orta kısma doğru genişlemesi ve yukarıya çıkarken daralıp ağız kısmında tekrar açılması şekil bakımından bir benzemedir. Ayrıca ateşin de kızıl olarak düşünülmesi lâlenin çerağa benzetilmesine sebep olmuştur:

Hûn-ı sirişk ü dâğ ile seyr ét Mu'îdî'yi

Şahrâ-yı gamda lâle-i terden yakar çerâğ (G. 207/7)

4.3. Lâle - Dâğ:

Âşığın sinesinde ayrılık derdinden, maşuğun cefasından açılan dâğlar lâleye benzetilmektedir. *Mu'îdî Divanı*'nda lâle ile ilgili en geniş tasavvurlar dâğ ile kurulmuştur. Lâle ile dâğ arasındaki münasebet şekil ve renk benzerliğindedir. Kızgın demirle sinede aşılın dâğlar şekil olarak lâleye benzetilmektedir. Açılan dâğ ortasında siyah bir nokta oluşur. Bu yoğun kan pıhtısıdır. Ayrıca dâğın kırmızı ve kanlı olması da kırmızı lâleye benzetilmesine sebep teşkil etmektedir. Âşığın sinesi her dâim bu lâleler ile doludur:

Gönlümde dâğ lâleleri yaz u kış turur

Hergiz hazânı yok bu niçe gülistân iki (G. 456/6)

4.4. Lâle - Derûn (Gönül, Dil, Kalp, Yürek):

Âşığın kalbi sevda (karartı) noktasının orada yer etmesinden dolayı lâleye benzetilmektedir. Kırmızı lâlenin içinde, derûnunda siyah noktası vardır. Lâle kırmızı olması dolayısıyla kalbe benzetilmektedir. Siyah noktası da kalpte pıhtılaştıran sevda

noktasıdır. Sevda kelimesiyle de böylece bir kelime oyunu yapılmaktadır. Arapça karalık, siyahlık ve karartı manasına gelen sevâd (سواد) kelimesinin daha güçlü hâli de sevdâ (سوداء)'dır. Kalpte oluşan aşırı sevgi de aşırı bir karartı olarak telakki edilir ve sevdâü'l-kalp denir:

Kalb-i pür-hūnumda yér yér noқта-i sevdā-yı ğam

Dāğdur konmuş derūn-ı lâle-i sîr-âbda (G. 399/5)

4.5. Lâle - Eşk:

Göz yaşı lâleye rengi ve şekli vesilesiyle benzetilmektedir. Lâle renk gözyaşı kanlı gözyaşından kinayedir. Âşığın akıttığı kanlı gözyaşları şekil olarak da lâleye benzemektedir:

Yüregüme dâğ uran âh-ı derūnumdur benüm

Zeyn eden ğam bâğın eşk-i lâle-gūnumdur benüm (G. 280/1)

4.6. Lâle - Göğüs (Sîne, Bağır):

Lâlenin açılma hareketiyle âşığın göğsü arasında bir münasebet kurulmuştur. Şairin göğsü lâlenin taç yapraklarını yırtarak açılması gibi parçalanmaktadır. Göğsü açılan şair kana bulanmaktadır. Lâle de kırmızı olarak tasvvur edilmektedir. Göğsünün açılmasıyla yüreğindeki kara dâğın görünmesi de lâlenin ortasındaki karartı gibi düşünülmüştür:

Lâle gibi göğsümi çāk eyleye tã kim bilesin

Yüregümde kapkara dâğ-ı nihānum var imiş (G. 182/2)

4.7. Lâle - Göz (Çesm-i Hûnîn):

Lâle ile göz arasında yapılan benzetmeler genellikle gözün kanlı yaşlar akıtmasından dolayı renk ile alakalıdır. Âşığın gözü sık sık kan akıtmaktadır. Kanlı göz yeni açmış kırmızı bir lâleye benzetilmektedir:

Dem-â-dem kanlar a ğarğ olduğıçün

Gözüm bir lâle-i sîr-âba beñzer (G. 88/6)

4.8. Lâle - Güzeller:

Güzellerden kinaye olarak genellikle lâle-ruhlar terkibi beyitlerde karşımıza çıkmaktadır. Güzellerden ya da sevgiliden kinaye veya istiare yollu lâle-ruh, lâle-had olarak bahsedilmektedir. Güzeller, lâle renkli kırmızı yüzü ya da yanakları tavsif

edilerek dile getirilmektedirler. Beyitte ayrıca karalar (siyahlar) ile karalar (toprağa karsınlar) kelimeleri ile bir cinas ve kelime oyunu yapılmıştır. Âl ederler kelimesiyle de ikinci bir anlam (hile yaparlar) çağrıştırılmaktadır:

Lâle-ruhlar donanup nâz ile giyse qaralar

Âl ederler ki döküp şanum hâke qaralar (G. 146/1)

4.9. Lâle - Hadd (Yanak):

Divan edebiyatında sevgili genelde bir taze cüvan olarak tasavvur edilmektedir. Genç, yeni yetmedir ve yanakları bundan dolayı kırmızıdır. Sevgilinin kırmızı yanaklarının diğer bir benzetilene de kırmızı lâledir. Taze açan kadifemsi kırmızı lâleler de sevgilinin yanağına benzemekte, ona öykünmektedirler. Kadifemsi olması da ayva tüyleri tasavvurunu oluşturmaktadır. Servi boylu, lâle yanaklı güzeller çoktur, ancak âşığa kendi lâle yanaklı sevdiği gerekmektedir:

Serv-şâmet lâle-had ra' nâ güzeller haş velî

Başa bir âfêt gerekdür çaş saşa benzer saşa (G. 17/3)

4.10. Lâle - Kadeh (Ayak, Câm, Tolu):

Lâle kadehe ilk önce şekil itibarıyla benzetilmektedir. Lâlenin şekil olarak kadehe benzemesi türlüdür. İlk olarak lâlenin çiçeği tek başına lal taşından kırmızı kadehe benzetilmektedir. Bilhassa Lâle Devri olarak adlandırılan dönemde lâleye olan aşırı rağbetin bir sonucu olarak kırmızı lâleye benzetilerek kadehler imâl edilmiştir. İkinci şekli benzerlik ise lâle çiçeği bir bütün olarak düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır. Lâlenin çiçek kısmı kadehin şarap doldurulan yeri, sapı ve gövdesi de ayağı olarak düşünülmektedir. Nitekim ayak kelimesiyle de bu tasavvurdan yararlanılarak kelime oyunları yapılmıştır. Ayrıca lâleyi elinde kadeh tutan birine benzetmek de yaygın bir tasavvur olarak karşımıza çıkmaktadır:

Niçe bir nûş edelüm reyhâniyi

Lâle gibi al berü la'lin kadeh (G. 52/4)

4.11. Lâle - Kul:

Kırmızı lâle kırmızı külahlı bir padişah kuluna benzetilmektedir. Padişahların hassa kulları olan ve kapıkulu olarak da adlandırılan devşirme vs. paralı askerlerinin bir kısmı kırmızı külâh giyerdi. Sarayda padişahın hizmetinde bulunan ve rütbesine göre sarı ya da kırmızı külâh taşıyan hizmetkârları vardı. Bunlar padişahın en yakınında

bulunan kul taifesiydi.¹¹² Orhan Gazi zamanında askeri zabitlerin bir kısmı, Fatih Kânunnâmesi'nde toplantı esnasında devlet erkanının bir kısmı ve Tevkiî Kânunnâmesi'nde Dîvân-ı Humâyun esnasında ağaların bir kısmı kırmızı börk, külah giyeceği belirtilmiştir.¹¹³ Kırmızı lâle bir bütün olarak düşünüldüğünde Padişâhın kırmızı külahlı hassa kapıkullarına benzetilmiştir:

Lâleyi la'îin külehle kul yazıpdur şapuna
Sen güzeller şâhını serv-i kabâ-püş eyleyen (G. 333/2)

4.12. Lâle - Mu'îdî:

Mu'îdî bir beytinde kendisini lâleye benzetmiştir. Gül-i ranâ gibi iki yüzlü bir güzeli sevmiş, çektiği cefanın derdiyle bağı dâğlanmıştır. Bağı lâle gibi dâğlandığı için onun derdini de yine lâle gibi kendisi çekmektedir. Lâlenin bağındaki karartının dâğ olarak tasavvur edilmesi bu benzetmeye aracı olmuştur:

Bir gül-i ra'nâyı Mu'îdî sevüp
Lâle gibi guşşası dâğın çeker (G. 113/5)

4.13. Lâle - Pîrâhen:

Âşığın göğsünün parçalanması yeni açılmakta olan bir lâleye benzetilmiştir. Sevgili âşığın göğsündeki dâğları görmekte, fakat ona cefa etmektedir. Âşık sevgilisinin karşısında durmadan yeni açılan bir lâle gibi gömleğini parçalamaktadır:

Sînemün dâğın görüp rahm étmedün bir dem dağı
Lâle-veş çâk oldı biñ kez kârşuña pîrâhenüm (G. 306/3)

4.14. Lâle - Ruhsâr (Ruh, Ruy, Çihre, Yüz)

Sevgilinin veyahut memdûhun yüzünün lâleye benzetilmesi yüzünün kırmızılığındandır. Yanak ile olan münasebetinde olduğu gibi yüz ile olan münasebetinde de renk ile alakalı bir tasavvurdur. Sevgilinin lâle gibi kırmızı yanakları o kadar güzeldir, o kadar kırmızıdır ki gül yaprağı bu kırmızılıktan utanmakta ve terlemektedir. Gülün üzerindeki şebnemler hüsn-i talille buraya bağlanmaktadır. Sevgilinin lâle kırmızısı yanaklarını görenler kırmızı gül yaprağından derhal vazgeçeceklerdir:

¹¹² Ömer ÖZKAN, *a.g.e.*, s 603.

¹¹³ Mehmet Zeki PAKALIN, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Basımevi, III cilt, İstanbul, 1972.

Lâle-ruhsâruñ gören gül-berg-i aħmerden geçer

Seyr eden ay alnuñı ħurşid-i ħâverden geçer

(G. 118/1)

4.15. Lâle - Sarhoş:

Lâle elinde la'lîn kadeh tutan bir sarhoş insana benzetilmiştir. Lâle bütün olarak tasavvur edilmiş ve çiçeği, elindeki la'lîn kadehe benzetilmiştir. Lâle; ömrü kısa olan ve çiçeği çabuk solan bir bitkidir. Beyitte ömrünün kısalığına değinilmiş ve *ayağı çukurda olmak* deyimiyile de beyte güzellik katmıştır. Ayrıca kadehten basedilmiş ve ayag kelimesi de verilmiştir. İlk bakışta teşhîs edilen lâlenin ayağı olarak görünse de şair kelime oyunu yapmak istemiş ve lâlenin kadeh kısmının solup çukura düştüğünü söylemiştir:

Câm-ı la'îni omaz bir laħza elden gerçi kim

Az alup 'ömri ukurdadur ayağı lâlenün

(G. 252/3)

4.16. Lâle - Sevgili:

Kinaye ya da istiare ile sevgiliden lâle-ruh, lâle-ruy, lâle-had olarak bahsedilmektedir. Sevgiliyi anlatırken onun yüzünden, yüzünün de rengi dolayısıyla benzetileninden bahsedilmektedir. Sevgili kırmızı yüzüyle, yanaklarıyla taze açmış kırmızı lâlelere benzemektedir. Onun için beyitlerde lâle-ruh(sâr), lâle-had olarak kinayeli, istiareli bir şekilde geçmektedir:

Ĥâtır-ı yâr için dün seyr-i bâğ étđüm velî

Cânuma sen lâle-ruhsuz dâğ-ı ħicrân oldı gül

(G. 268/3)

4.17. Lâle - Şarâb:

Şarab ile lâle arasındaki münasebet renk vesilesiyledir. Lâlenin kırmızı renkte olması kırmızı şarabın da lâle-reng olarak anılmasına vesile olmuştur. Ayrıca lâlenin kadehe benzetilmesi içindeki şarabın da rengini lâleden aldığı tasavvurunu oluşturmuştur. Lâle gibi kırmızı şarabı içince âşıkların gönlü rahatlamaktadır:

Vaħtidür feryâda gelsün şevħ ile meclisde eng

Gonçe gibi göñlümi ħâr-ı cefâdan tutma teng

Geldi ün devrân-ı gül nüş ét şarâb-ı lâle-reng

Bâğa gel kim ħarf-ı gülşen ħübdur mergübdur

(Mur. 2/5)

4.18. Lâle - Şem:

Mum boyu ve aleviyle lâleye benzetilmektedir. Şekil bakımından uzun boyu lâlenin gövdesine, alevi de lâlenin çiçek kısmına benzetilmektedir. Ayrıca alevi renk olarak da kırmızı lâleye teşbih edilmektedir. Mum alevi söndükten sonra ipi yandığı için ucu kararmaktadır. Bu da lâlenin bağrındaki karartıya mumun dâğı gibi tasavvur edilerek benzetilmektedir:

Sararup olmazdı ey gül nesteren ruhsâr-ı şem^ç

Lâle-veş dâğ-ı gamuñdan olmasa bîmâr şem^ç (G. 204/1)

4.19. Lâle - Tâb-ı Mey:

Tâb-ı mey; meyın yansıması yani içtikten sonra yüzün kızarması manasına gelmektedir. Şarabın kan yapıcı özelliği vardır ve yüze kan gelmesine yani yüzün kızarmasına yardımcı olur. Sevgilinin yüzündeki kırmızılık fitne gülzarında açılan kırmızı lalelere benzetilmektedir. Şarap içmenin resmiyette yasak olduğu ve içenlerin kınandığı bir toplumda birisinin şarap içtiği anlaşılınca utancından kızarır. Fitne kelimesinin kullanılmasından bu şekilde gizliden bir şarap içme olayına göndermede bulunulduğunu göstermektedir. Sevgili de gizliden şarap içmiş, ancak yüzü onu ele vermiş ve utancından daha da kızarmıştır:

Lâlelerdür fitne gülzârında yêr yêr açılır

Tâb-ı mey kim zâhir olur her dem ol ruhsârdan (G. 357/2)

4.20. Lâle - Yaka (Girîbân):

Acının ve çekilen ızdırabın ne kadar büyük olduğunu anlatmak için yaka yırtmak deyimini kullanılır. ızdırabından sağa sola saldırmak ve yaka yırtmak içinde yanan ateşin hararetinin bir tezahürüdür. Divan şiirinde genellikle acısından yaka yırtan kişi âşıktır. Sevgilisi Mu'îdî'nin çektiği nâleleri bir duysa onun haline acıyacak ve taze açılan bir lâlenin yapraklarının yırtılması gibi yakasını yırtacaktır:

Lâle-veş yırtup yakañı raħm éderdüñ ħâlûme

Eyleseñ ben bülbülün nâlişlerin güş ey şanem (G. 309/4)

4.21. Lâle - Zînet:

Lâle, gül bahçelerine taşradan daha geç bir dönemde girmiştir. İlk başlarda lâle olarak anılan gelincik çiçeği de kırmızı güllerden daha kızıl bir kırmızıyla bahçeleri süslemekteydi. Bahçelerde genellikle kenar yerlerde yetişir ve bahçenin süsü olarak

telakki edilirdi. Sevgilinin yanağının hayali âşığın kanlı yaşıyla resmedilmektedir. Renk münasebetiyle böyle bir tasavvur kurulmuştur. Şâirin kanlı yaşlar akıttığı gözleri lâlelerle süslenmiş gül bahçesine benzetilmiştir. Göz yaşının lâleye benzetilmesinin renk ve şekil itibarıyla olduğundan Lâle - Eşk maddesinde de bahsetmiştik:

Resm olalı kanlu yaşumla hayâl-i hadd-i yâr
Lâleler güllerle zeyn olmuş gülistândur gözüm (G. 293/5)

5. Nerges

Nerges (نرگس) ya da nergis adı dilimize Farsçadan geçmiştir. Bugün de nergis olarak adlandırdığımız maruf çiçektir. Nergisgillerden baharda ilk açan çiçeklerdendir. Taç yaprakları şemsiye biçiminde olup üzerinde şekil itibarıyla kadehe benzeyen kısmı mevcuttur. Sarı ve beyaz renkte açan bahçelerin süs çiçeğidir. Muarrebî olarak bizim de edebiyatımızda *nercis* kullanılmıştır. Ayrıca *abher*¹¹⁴ de denmektedir.

Nergis çiçeğinin adının nereden geldiği, nasıl oluştuğu ve ne gibi bir etkisi olduğu konusunda çeşitli efsaneler mevcuttur. Muhtemelen 8. ve 9. yüzyılda İslam dünyasındaki tercüme faaliyetleri aracılığıyla İslamî literatüre geçen Narcissus miti en yaygın efsanelerden biri olmuştur. Grek mitolojisine göre Narsisos (Narcissus) adında çok yakışıklı ve aşktan anlamaz bir delikanlı varmış. Son derece yakışıklı imiş. Görenler aşkı ile kavrulur, ölmüş; fakat o kimseye aşık olmaz bencil biriymiş. Âşıkları onun bu aymazlığında dolayı onu Tanrılara şikayet etmişler. Tanrılar da Narsisos'u cezalandırmaya karar vermişler. Bir gün ormanda bir suda kendi aksini görüp kendi kendine aşık olur ve kendisini kucklamaya çalışırken suda boğularak ölür. Daha sonra ruhu mahmur bakışlı ve başı eğik bir çiçek şeklinde burada tezâhür eder. Diğer bir efsaneye göre de Narsisos bir ırmak ile bir perinin oğludur. Ormanların perisi Echo bile Narsisos'a âşık olmuş ve aşkından ölmüştür. Şark efsanelerinde de *Gül ü Nerges* birbirlerine âşık olmuşlar, nergis göz şeklinde bir çiçeğe dönüştürülerek kıyamete kadar güle hicrân ve intizâr çekmeye mahkum edilmiştir.¹¹⁵

Bütün bu bilgilerden ve taranan şiirlerden nergisin Divan şiirinde göz, kadeh ve içkiyle alakalı tasavvurlara konu olduğunu anlıyoruz. Mu'îdî Divanı'nda yapılan taramada nergis çiçeğiyle ilgili tasavvurları tespit etmeye çalıştık. Memdûhun benzetileni ve bazen benzeyeni olmuştur. Kinaye ve istiare aracılığıyla sevgilinin gözü

¹¹⁴ *Burhân-ı Katı; Ahterî-i Kebîr; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat; XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı.*

¹¹⁵ Ahmet Talât ONAY, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı - Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, hzl. Cemal KURNAZ, H Yayınları, İstanbul, 2009, s. 335; *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.*

olmuştur. Ayrıca gerçek manasıyla yani bir çiçek olarak geçtiği beyitler de mevcuttur. Tasavvurlara geçmeden önce gerçek manasıyla bir çiçek olarak geçtiği beyitlerden bir örnek verilecektir:

Boyunı beñzedürmiş serve nerges
Nazarsuzdur gözinde 'illeti var (G. 70/2)

Nerges ile ilgili Mu'îdî Divanı'nda yapılan tasavvurlar aşağıda alfabetik sırayla verilecektir:

5.1. Nerges - Göz (Çeşm):

Nergis, Divan edebiyatının genelinde çeşitli sanatlardan yararlanılarak en çok göz ile ilişkilendirilmiştir. Mu'îdî Divanı'nda da yapılan tasavvurların çoğu göz ile alakalı tasavvurlardır. Sevgilinin gözleri nergisin baygın, mahmur gözlerine benzetilmektedir. Benzetme edatları ya da doğrudan istiare ve kinaye aracılığıyla nergis sevgilinin, memdûhun gözü olmuştur. Sevgilinin bakışının baygın, âşığına etkisiz hale getirici olması yukarıda nergis efsanesinde bahsedilen özelliklerden dolayı gözünün nergise benzetilmesine sebep teşkil etmiştir. Gözlerinin mahmur, mestâne ve fettân olması uyuşturucu etkisi olan nergise benzetilmesinin başka bir sebebidir. Aşağıda göz ile ilgili tasavvurlara örnek olması hasebiyle iki örnek beyit verilecektir:

Tā ki çekdi nergesün tiğ-i cefālar başuma
Zeyn olupdur gül gibi kanlu yaralar başuma (G. 407/1)

Gül gibi gerçi güler oynardı yārüm her taraf
Uykusuzluğdan veli nergesleri bīmār idi (G. 470/4)

5.2. Nerges - Gözcü:

Nergesin göze benzetildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Çeşitli özelliklerinden dolayı yapılan bu tasavvurlar aracılığıyla nerges birilerini bekleyen, intizarda olan ve gözcü biri gibi de tasavvur edilmiştir. Şarap ile birlikte anılması gözlerinin baygınlığı, şehla olmasıyla da bir bağlantı kurulmuştur:

Gül gibi nüş ét şarāb-ı ergāvānī kim yine
Göz eder her küşeden yüz nerges-i şehlā saña (G. 23/3)

5.3. Nerges - Mest (Mahmûr, Pür-humâr):

Nergis; mahmur, hafif aşağıya bakan bakışları ve rüzgarda hafiften sallanmasından dolayı sarhoş olarak tasavvur edilmektedir. Taç yapraklarının üst

kısımının kadehe benzemesi de bu tasavvura neden olmaktadır. Sabah vaktinde yaban gülü ile birlikte açılmaları hüsn-i talille yaban gülü tarafından eline kadeh tutuşturulmasına benzetilmiştir. Taç yapraklarının üst kısmının kadehe benzetilmesi bu tasavvuru oluşturmaya neden olmuştur. Çiçeklerin sabah vaktinde esen hafif rüzgarla açıldığı düşünülmektedir. Bu hafif rüzgarın etkisiyle sallanmakta olan nergis sabaha kadar kadeh elde dolaşan sarhoş birine benzetilmiştir. Ayrıca bir nergis türü olan zerrin kadeh de burada kullanılarak mest manası pekiştirilmiştir:

Subh-dem alup ele nesrîn kadeh

Nerges-i meste sunar zerrîn kadeh (G. 52/1)

5.4. Nerges - Sevgilinin Kanlı Gözleri:

Sevgili gözleri kan dökücü bir zâlime benzetilmektedir. Bu kan dökücü gözlerden bahsedilirken istiare aracılığıyla hûnî ya da hûnhâr nerges(ler) olarak anılmaktadır. Sevgilinin aşığı öldürücü nazarı ve emirlerin kullarını katl için gamzeli bakışları düşünüldüğünde gözlerin neden kanlı nergise benzetildiği daha iyi anlaşılacaktır:

Dökelden kanımı kurbân gibi ol nerges-i hûnî

Kızıl güllerle zeyn êtdüm senüñ 'ışkuñ gülistânın (G. 352/2)

5.5. Nerges - Tâc:

Nergisin tâc ile olan münasebeti renk ve şekil bakımındandır. Altın ile süslü sultan tacları sarı renki nergise benzetilmektedir. Nergisin kadehe benzer kısmının da yukarıya doğru ve uçları girintili - çıkıntılı olmasından dolayı taca benzetilmesinin diğer bir nedenidir. Mu'îdî'nin bir beytinde nerges tâcını sabah rüzgarına kaptırmıştır. Nergesin sabah rüzgarıyla açılması bu şekilde bir tasavvura malzeme olmuştur. Nergis sabaha kadar içki meclislerinde eylenen ve bu yüzden tâcını rüzgara kaptıran bir sultana benzetilmiştir:

Bād-ı şubha tâcını kapdursa nerges tañ degül

Eksük ise gâh mest gâh maḥmûr olmasun (G. 344/6)

5.6. Nerges - Zerrîn Kadeh:

Zerrin kadeh nergisgillerin bir türüdür. Süs bitkisi olarak yetiştirilen çiçeklerden olan nergisin bir çeşididir. Taç yapraklarının kadeh benzerliğinden dolayı bu şekilde bir

isim verilmiştir. İçki, şehla bakış, sarhoşluk gibi mefhumlarla birlikte geçmektedir. Gül devrinde gül yanaklı güzellere zerrin kadehler gözleriyle içki içmeyi hatırlatmaktadırlar:

Devr-i güldür iç deyü gül-ruhlara
Göz eder ibrām edüp zerrin kadeh (G. 52/6)

6. Nesrîn - Nesteren:

Nesrin (نسرین) ve nestereni (نسترن) bir başlık altında almamızın sebebi sözlüklerin neredeyse çoğunda aynı gül çeşidi olarak bahsedilmesindedir.¹¹⁶ Mertol Tulum'un hazırladığı 17. yüzyıl sözlüğünde ise nesrin nercis ve zerrin kadeh ile aynı çiçek olarak gösterilmekte ve dolayısıyla sarı rengine vurgu yapılmaktadır.¹¹⁷ Gül başlığı altında gül çeşitleri olarak ele almamızın nedeni de beyitlerde gülden bağımsız, müstakil olarak işlenmesidir. Gül genellikle kırmızı olması ile tasavvurlara konu olmuştur. Nesrin ve nesteren ise bir gül çeşidi (yaban gülü, van gülü, mısır gülü) olarak Divan edebiyatı genelinde¹¹⁸ ve Mu'îdî Divanı'nda da sarı ve beyaz olma özelliğiyle ele alınmıştır.

Mu'îdî Divanı'nda bu gül çeşitlerine az miktarda rastlanılmıştır. Nesrin ve nesteren güllerinin yukarıda bahsedilen özelliklerine örnek olması amacıyla tasavvurlarıyla birlikte aşağıda verilecektir.

Sevgili sarı elbise giydiğinde nesrin güllerle sarılmış naz servisine dönmektedir. Yaban gülü sarı olarak ele alınmış ve tasavvuru da ona göre sarı renk ile alakalı yapılmıştır. İkinci beyitte de nesrin âşışın rûy-i zerdine denk gelmektedir:

Serv-i nâzum gül-i nesrîne döner özge degül
Giyinünce tonanup câme-i zer leb-ber-leb (G. 32/3)

Gül yüzüñsüz mürğ-i dil nesrîn ü lāle istemez
Hâr-ı gamda rûy-ı zerd ü eşk-i âlüm var iken (G. 365/3)

Nesteren de sarı rengiyle tasavvur edildiği bir beyitte sararmak fiili ile birlikte kullanılmıştır. Bu nedenle rengi mumun yüzüne teşbih edilmiştir:

Sararup olmazdı ey gül nesteren ruhsâr-ı şem^c
Lāle-veş dâğ-ı gamuñdan olmasa bîmār şem^c (G. 204/1)

¹¹⁶ *Burhân-ı Kattî; Kâmûs-ı Türkî; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat; Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük;*

¹¹⁷ *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı.*

¹¹⁸ Yavuz BAYRAM, a.g.e., s. 124 - 130.

7. Nilüfer

Nil (نیل) Farsçada bir renk adıdır ve gök mavisi demektir. Nilüfer (نیلوفر نیلوپر) kelimesi de nil renkli manasında türetilmiş ve dilimize Farsçadan geçmiş bir çiçek ismidir. Nilüfergiller familyasından durgun suda ve havuzda yetişen bir çiçek türüdür. Durgun su yüzeyinde çanak yapraklı ve yuvarlak geniş olarak açan çiçektir. Ayın tulûunda suda zuhur edip gurûbunda suya çekilen çiçektir.¹¹⁹ Genellikle beyaz ve içi sarı bir su çiçeği¹²⁰ olarak bilinmesi ve kullanılması yanında gök rengi mavisiyle, sarısıyla, pembe ve kırmızısıyla¹²¹ da edebiyatımızda işlenmiştir. Ş. Sâmî farklı olarak *çadır çiçeği* ibaresini de eklemiştir.¹²²

Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız taramada nilüfere sadece bir beyitte rastladık. Mavi nilüfer düşünülerek benzetmede bulunulmuş bir beyittir. Şair göğsünü taşıyarak kanatmıştır. Bundan dolayı göğsünü gül bahçesine benzetmiştir. Göğsünde yüz yerde gök dâğ eyledim diyerek sinesindeki dâğları da mavi nilüferlere benzetmiştir. Dâğlamak için kızdırılan demirin ucu aşırı derecede kızdırıldığında gök mavisi rengini almaktadır. Şair muhtemelen metal çubuk ucunu düşünerek böyle bir renk benzetmesinden yola çıkarak bu tasavvuru kurmuştur:

*Taş ile göğsüm döğüp yüz yerde **gök-dâğ** eyledüm*

*Sîne gam gülzârı anlar **nilüferler** her taraf*

(G. 209/5)

8. Reyhân

Reyhân (ريحان) kelime olarak Arapça'dır. Dilimize buradan geçmiştir. Arapça'da ayrıca genel olarak güzel kokulu nebatat için ve rızık, azık manasında da kullanılan bir tabirdir.¹²³ Rahman sûresinde reyhân şekliyle güzel kokulu bitkiler olarak geçmektedir.¹²⁴ Edebiyatımızda daha çok bu isimle işlenen ballıbabagillerden kokulu, beyaz, sarı,¹²⁵ pembe ve yeşil çiçekleri¹²⁶ olan bir akdeniz bitkisidir. Bugün fesleğen kullanımı daha yaygındır.

Divan edebiyatında bilhassa aşırı kokulu olması, sarı ile beyaz renkli çiçekleriyle ve şekli itibarıyla tasavvurlara konu olmuştur. Sevgilinin zülfü yahut kâkülü deste

¹¹⁹ *Burhân-ı Katı.*

¹²⁰ *Ahterî-i Keîr.*

¹²¹ *Ötüken Türkçe Sözlük.*

¹²² *Kâmûs-ı Türki.*

¹²³ *Ahterî-i Kebîr.*

¹²⁴ *Kur'ân, 55 (Kâf) 12.*

¹²⁵ *Ötüken Türkçe Sözlük.*

¹²⁶ *Dil Derneği Türkçe Sözlük.*

halinde ve kokulu olması benzetme yönlerinden biridir. Diğer benzetme yönü de hattır. Reyhan denilince akla sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüyleridir.¹²⁷ Bunun da sebebi küçük reyhan çiçeklerinin demedi içinde sevgilinin yüzündeki hatta benzetilmesindedir. Ayrıca reyhânî hattına da kelime oyunları ile göndermeler yapılmaktadır. Reyhânî hattı Muhakkak'ın küçük hâlidir. Kitap yazımında kullanılır. Nesihe benzer, fakat daha yayık, genişçe yazılan ve rağbet görmüş güzel bir yazı türüdür. En son hâli ve kuralları Abbâsî saray hattatı Türk asıllı Yâkût-ı Musta'sımî tarafından tahsis edilmiştir. Bu bilgiyi burada vermemizin sebebi sevgilinin yahut nev-cüvanın yanağında çıkan ayva tüyü manasındaki hatt (حَطَّ) ile yazı manasındaki hatt (حَطَّ)'ın yazılışının aynı olması ve bundan dolayı hatt-ı reyhân ve hatt-ı reyhânî gibi terkiplerle kelime oyunu yapılmasındandır.

Mu'îdî Divanı'nda reyhan, yapılan benzetmeler yanında bir bahçe ya da süs çiçeği gibi de ele alınmıştır. Reyhan ile aynı beyitlerde hayran kelimesi de kullanılarak cinâs-ı nâkıs yapılmaktadır. Aşağıya örnek olarak vereceğimiz beyitte de bu şekilde bir cinas yapılmıştır:

*Dil ne meyl etsün çemende sünbül ü **reyhâne** kim*
*Bir gül-endâmuş ser-i zülfünde **hayrândur** henüz* (G. 154/4)

Reyhan adından yararlanılarak bir meslek ismi de oluşmuştur. Reyhan satan çiçekçi manasına ya da yapma süs ağaçlara çiçek asan süsçü manasına *reyhâncı* denmiştir. Mu'îdî Divanı'nda da iki beyitte reyhâncı geçmektedir. Reyhancı şahısları olduğu için dolaylı yoldan birine işâret etmektedir. Bu kişi sevgili ya da herhangi bir memdûh olabilir:

*Bir nihâle gönçe zeyn eyler gibi **reyhâncılar***
*Tîr-i müjgân üzre sancırsın **cigerler** her taraf* (G. 209/4)

Reyhan ile ilgili Mu'îdî Divanı'nda yapılan tasavvurlar alfabetik sırayla aşağıda verilecektir:

8.1. Reyhân - Âh:

Reyhanın taç yaprak kısmı yukarıya doğru sivirlerek açmaktadır. Çiçeğinin bu şekilde göğe âhın ağması gibi olması âşîğın âhının benzetilene olmasına sebep olmuştur:

¹²⁷ *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.*

Bülbül-i şûrîdedür gönüm belâ bâğında kim

Sûz-ı sînem dūd āhumdur gül ü reyhân aña

(G. 5/3)

8.2. Reyhân - Gîsû:

Reyhan ile saç arasındaki münasebet şekli benzerliktendir. Reyhanın saç gibi uzun olması, güzel kokması ve muhtemelen koyu kırmızısının siyah renge yakın olarak düşünülmesi dolayısıyla bir münasebet kurulmasına sebebiyet vermektedir. Reyhan, şeklinin dağınıklığından yararlanılarak da saça benzetilmiştir. Reyhan ile saç leff ü neşr ile aşağıdaki beyitte birbirine özdeşleştirilmiştir:

Āferîn ol ruḥ u gîsûya ki ‘aksi düşicek

Dil ü cān bağçesini pür-gül ü reyhân eyler

(G. 84/3)

8.3. Reyhân - Hatt:

Hatt kelimesi yazılışı aynı fakat farklı birkaç manaya gelmektedir. Ancak bu manalar birbirinden çok da uzak manalar değildir. Reyhan ile yapılan tasavvurlarda bizi ilgilendiren iki manası memdûhun yüzünde çıkan ayva tüyleri ve yukarıda reyhan maddesinde verdiğimiz bilgi kısmındaki reyhânî yazı çeşididir (bkz; Reyhân). Memdûhun yüzündeki ayva tüyleri reyhana benzetilmektedir. Ayva tüyleri bir bütün olarak reyhanın gövdesinde küçük küçük açan çiçeklerine benzetilmektedir. Reyhan hattı da Muhakkak hattın küçük halidir ve kitap yazımında kullanılır. Sayfaları güzelce dolduran sık noktalı bir yazıdır. Bu bakımdan memdûhun ayva tüyleriyle reyhânî hat arasında bir münasebet kurulmaktadır. Memdûhun yüzü evrâk, ayva tüyleri de reyhânî yazı olarak tasavvur edilmektedir. Hatt kelimesiyle bu şekilde bir kelime oyunu da yapılmaktadır. Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız taramada reyhan ile ilgili yapılan tasavvurların çoğunun hatt ile olduğunu tespit ettik. Bu meyanda reyhan-hatt (ayva tüyü) ve reyhan-hatt (Reyhânî yazı) üzerinden kurulan tasavvurlara örnek olması amacıyla aşağıda iki beyit verilecektir. Örnek beyitlerin ilkinde yüz unsuru olarak hatt ve yazı unsuru olarak hatt iki defa geçmektedir. Yâkût-ı vakt terkibi ustaca kullanılarak Yâkût-ı Mustasîmî'ye de göndermede bulunulmuştur. Hatt, la'l ve Yâkût ile bir tenasüp, hatt, Yâkût ve evrâk ile de ikinci bir tenasüp kurulmuştur:

Hatt ü la‘lün görelî Yâkût-ı vakt olup gönül

Yazar evrâk-ı hayâle hatt-ı reyhânî dürüst

(G. 39/5)

İkinci örnekte de sevgilinin zülfünün ve kırmızı yüzünün beyânını şâir reyhânî hatla kızıl gül yaprağına yazmıştır. Kızıl gül yaprağı aynı zamanda sevgilinin yüzüne

benzetilmektedir. Makbul olan bu kıvıl gül de kadifemsidir ve yapraklarının kadife tüyleri ayva tüyelerine benzetilmektedir. Aynı zamanda reyhânî yazı ile de münasebetlidir:

Bu ca' d-ı zülf ü lāle- 'izāruş beyānın

Reyhān ile kıvıl gül-i ḥandāne yazmışam (G. 296/2)

8.4. Reyhān - şarap:

Reyhandan şarap ya da herhangi bir keyif verici ieeğın yapılıp yapılmadığı konusunda kaynaklarda bir örneğe rastlamadık. Reyhānî diye istiare yollu anılan ieeğın de aslında şarap mı yoksa alkolsüz bir içecek mi olduğu konusunda bir kanıya varılamamıştır. Ancak muhtemelen kırmızı reyhan göz önünde bulundurularak kırmızı şarabın kastedildiği düşüncesindeyiz. Reyhanın kokusu da bu tasavvurda bir benzetme yönüdür. Ayrıca eskiden bir de kadehin ağız kısmına daire şeklinde tüm ağız kısmını kaplayacak yere süslü yazılarla şarap ile ilgili güzel beyitler yazma geleneği vardı. Bu geleneğin de bu tasavvurda etkili olabilme ihtimali vardır. Mu'ıdî Divanı'nda iki beyitte reyhānî içecek örneğine rastladık. Aşağıda iki beyit de verilecektir:

Nice bir nüş edelüm reyhāniyi

Lāle gibi al berü la' lın kadeḥ (G. 52/4)

Sākıyā sünbül řauḥa dil véren āřüfteler

Cām-ı gül-gündan geüpdür idüği reyhānidür (G. 127/6)

9. Semen, Yâsemen, Yâsemîn

Divan edebiyatında semen, yâsemen ve yahut yâsemîn yazılışlarıyla kullanılmıştır. Dilimize Farsçadan geçmiştir. Burhān-ı Katı'da semen (سمن) ve yâsemen (ياسمن) maddeleri ayrı ayrı verilmiştir. Semen üç yapraklı Van gülü dedikleri yaban gülü olarak tarif edilmiştir. Ayrıca beş yapraklı ve peygamber gülü olarak tabir edilen çiçektir. Sakız gülü olarak da adlandırılan güldür. Yâsemin ise bu isimle maruf, kırmızı, beyaz, sarı ve benfsec rengine olan iek olarak tabir olunmuştur. Beyazı efdal olan ve rağbet görenidir.¹²⁸ Zeytingiller familyasından iek açan bir ağaçtır.¹²⁹ Kendi başına yetişmeyen, ziyade yeşil, ince ve uzun yapraklı, kokulu bir bitkidir.¹³⁰

¹²⁸ *Burhān-ı Katı.*

¹²⁹ *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.*

¹³⁰ *Aḥter-i Kebir.*

Burhân-ı katı'da denildiği gibi edebiyatımızda da beyaz çiçeklisi makbul olanıdır. Teşbihlerde ve sair tasavvurlarda beyaz renkli çiçeğinden ve uzun yeşil yapraklarından yararlanılmıştır. Ayrıca pembe ve kırmızı olanı da yüz benzetmelerinde kullanılmıştır.

Mu'îdî Divanı'nda beyitlerde yasemin ile yapılan tasavvurlar yanında yasemin bir süs ya da bahçe çiçeği olarak da geçmektedir. Aşağıda örnek olarak bir beyit verilecektir:

‘*Âşıkam serv ü **semen** seyrine mâ’il degülem*
Dâğ-ı şevkünle benem lâlesitândan fâriğ (G. 206/5)

Yasemin ile ilgili kurulmuş tasavvurlar aşağıda alfabetik olarak sırayla verilecektir:

9.1. Semen - Beyâz:

Renk aracılığıyla yapılan benzetmelerden biri beyaz yani temiz, yazısız kağıt benzetmesizdir. Beyaz yasemin rağbet gören türüdür ve edebiyatımızda da tasavvurlarda beyaz olanı daha çok kullanılmıştır. Beyaz yapraklı yaseminin yaprakları da yazı kağıdına benzetilmiştir. Âşık ağlamak için geceyi gündüzüne katmıştır. Gece burada siyah murekkepli yazı, gündüz beyaz kağıt olarak düşünülerek bu şekilde de mısralar arasında bir münasebet kurulabilir. Geceyi gündüze katmak deyimi ustaca kullanılmıştır:

*Ben ağlamağ için **geceyi gündüze katup***
*Yazdum **semen beyâzına** ey gül-‘izâr **hatt*** (G. 197/5)

9.2. Semen - Semen-ber:

Sevgili genellikle gümüş gibi beyaz göğüslü olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin nazik, narin ve gün görmemiş olması bu tasavvurda etkili olan düşüncedir. Âşığın beyaz göğüslü sevgilisi var iken bahçeye ve beyaz yasemin bezmine temâyülü yoktur. Sevgilinin beyaz göğsü beyaz yaseminlere renk bakımından benzetilmektedir:

*Sebzedede serv ü **semen** seyrine meylüm yok benüm*
*Serv-**kadler ser-firâzı sen semen-ber** var iken* (G. 355/2)

9.3. Semen - Semen-bû:

Yasemin güzel kokulu bir süs bitkisidir. Çiçeklerinden yasemin esansı elde edilmektedir. Bu esan rağbet gören değerli bir kokudur. Şâir bir beytinde sevgilinin

hattını yasemin kokulu reyhan gibi ve hatta Hitâ müşğüne benzetmektedir. Hatt ile reyhan arasındaki münasebetten (bkz; 8.3. Reyhan - Hatt) yararlanılarak kurulan bir tasavvurdur. Sevgilinin hattı reyhana, hattının kokusu da mergûb olan yasemin kokusuna benzetilmektedir:

*Ol gözleri âhûnuñ seyr ét **hâf-ı ser-sebzîn***

***Reyhân-ı semen-bûdur ya mişg-i Hîfâdur bu** (G. 375/2)*

9.4. Semen - Çihre (Ruhsâr):

Kırmızı yasemin ile yapılan benzetmelerden biri yüz benzetmesidir. Sevgilinin gül gibi açmış kırmızı yüzü kırmızı yasemin yaprağına benzetilmektedir. Yaseminin kokulu olması da bu benzetmede göz önünde bulundurulmalıdır:

*Tâ **çihre-i handânuñ berg-i semen olmuşdur***

***Gülzâr-ı cemâlünđe hâttuñ çemen olmuşdur** (G. 87/1)*

9.5. Semen - Hadd:

Renk münasebetiyle yapılan teşbihlerden biri de yasemin ile sevgilinin yanağı benzetmesidir. Fakat buradaki renk kırmızı renktir. Sevgilinin yanağı gelenek içinde daima kırmızı olarak tasavvur edilmiştir. Çok olmamasına rağmen kırmızı ya da pembe yaseminler yanak ve yüz benzetmelerinde kullanılmaktadır. Sevgilinin yüzüne esanslar sürmesi ikinci bir benzetme yönüdür. Mu'îdî sevgilisinin boyu ile yanaklarını görünce serv ile yasemin seyrinden geçmiştir:

*Ḳadd ü **haddün** görelî oldı Mu'îdî şanemâ*

***Seyr-i serv étmeden âzâd ü semenden fâriğ** (G. 205/7)*

9.6. Semen - Kefen:

Kefen ile yasemin arasında kurulan tasavvur renk benzetmesinden kaynaklanmaktadır. Kefenin beyaz olması ve günlük kokusuyla güzelce kokutulması mergûb güzel kokulu beyaz yasemin yaprağına benzetilmesine sebep olmuştur. Bahar mevsiminde gül yüzlü sevgilisinin yanında olmamasından dolayı şair kendini ölmüş saymaktadır. Bahçenin çiçeklerinden olan yaseminin renk olarak kefen benzemesinden dolayı beyitte kefenle birlikte kullanılmıştır. Bu manzarada şair yaseminin kefen yerine kendisine yeterli olacağını söylemektedir:

Ben öldüm ol yüzi gülsüz bahârı n'eyleyeyin

***Kefen yeter baña çün berg-i yâsemen yérine** (G. 398/2)*

9.7. Semen - Sevgili:

Sevgiliden bahsederken onun vasıfları yasemin çiçeği kullanılarak verilmektedir. Çoğu zaman gül ve lâle gibi sahip olduğu vasıflardan ve benzerliklerden dolayı yasemin kapalı istiare ya da kinaye aracılığıyla sevgili yerine geçmektedir. Yasemin simalı, yasemin kokulu ya da yasemin göğüslü terkipleri sevgiliden kinayedir:

Ey Mu'îdî sev seversen ol semen-sîmâyı kim

Gülse güller açılır 'âlem bahâristân olur (G. 76/7)

9.8. Semen - Zülf:

Sevilinin zülfleri yaseminin ziyadesiyle uzun kıvrımlı yapraklarına benzetilmektedir. Beyitlerde rastladığımız terkiplerde tümü zülf-i semensâ olarak geçmektedir. Yasemin gibi zülf manasında kullanılan bir terkiptir. Sevgilinin zülflerinin siyahlığı da semen yapraklarının koyu yeşilliğinin siyah olarak düşünülmesi ile benzetilmektedir. Sevgilinin semensâ zülfü beyitlerde genellikle ip, bağ, bend, kemend ve bağlanmak mefhumlarıyla geçmektedir. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz beyitte aynı zamanda zülf-i semensâ terkibi güzellere yahut sevgiliden kinayedir:

Gitmege 'azm eyledükçe yollarımız bağlar

Gör ne bend etti yine zülf-i semensâlar bize (G. 415/4)

10. Sûsen

Bugün dilimizde susam çiçeği olarak bilinmektedir. Farsça'da sûsen (سوسن) ya da sevsen (سوسن) olarak geçmektedir. Bahçelerde ve bilhassa mezarlıklarda süs çiçeği olarak yetiştirilmektedir. Beyaz, sarı, gök ve bu renkleri hâvi elvan olarak adlandırılan renkli çiçeklerdir.¹³¹ Beyazı en meşhurdur ve sûsen-i âzad olarak adlandırılan on yapraklı türüdür. Sûsenin bu cinsi edebiyatımızda en çok kullanılanıdır. Mor, eflâtun ve gök rengi de rağbet gören cinsleridir. Yaprakları uzun, ince ve sivridir.

Edebiyatımızda çiçeğinin rengi ve özellikle yapraklarının sivri ve keskin olmasıyla konu edinmiştir. Yaprakları bu özellikleriyle kılıca ve hançere benzetilmektedir. Öldürme, kan akıtma gibi mefhumlarla birlikte geçmektedir.

Sûsen ile ilgili tasavvurlara geçmeden evvel sûsenin bir bahçe ya da süs çiçeği olarak geçtiği beyitlerden bir örnek verilecektir. Beyitte sûsenin bir çeşidi olan çînî sûsen yani gök renk sûsen ele alınmıştır. Aynı zamanda vatan değiştirmek tabiri

¹³¹ *Burhân-ı Katı.*

kullanıldığından bu sūsenin vatanının Çin ülkesi olduğu ve vatan değiştirip gülistana geldiğini anlamaktayız:

*Acep mi sūsen-i çînî dērūp degüşürse vaṭanın
Olupdur aḥker-i gülden ser-ā-ser gülistān ateş* (G. 191/6)

Sūsenin çeşitleri düşünülerek yapılan tasavvurlar aşağıda alfabetik sırayla verilecektir:

10.1. Sūsen - Ev Sahibi:

Sūsen bir beytte kişileştirilerek ev sahibi konumuna girmiştir. Gül çemen bezmine yiyip içmeye davet edilmektedir. Çemende sūsen misafirlerini çînî sūrahilerle karşılamaktadır. Çînî sūrahilerle gelenleri karşılama gelengine telmihte bulunulmuştur. Gök rengindeki sūsenler ellerinde gelen misafirleri çînî sūrahilerle karşılayan mihmandarlara benzetilmiştir. Sūsenin çiçeğinin şekil olarak da yukarıya doğru uzayarak büyümüş olması sūrahiye benzetilmesine sebep olmuştur:

*‘Ayş u nūş ét gel çemen bezmine ey gül şimdi kim
Karşular çînî sūrahilerle sūsenler yine* (G. 395/2)

10.2. Sūsen - Libâs (Kabâ):

Sūsen elbise münasebetinde renk temel öğedir. Elbiselerin rengini tarif ederken sūsene nisbet i'si eklenerek sūsenin renklerinden birine benzeyen renk anlatılmaktadır. Sevgili nil yahut lacivert renginde elbise giymiş, bunu gören âşık âh çekmiş ve feleğin eteği bu âhdan etkilenecek laciverde dönmüştür. Gökyüzünün rengi de hüsn-i talille bu olaya bağlanmıştır:

*Serv-i gül-rüyum libâsın eyleyelden sūsenî
Nîl-reng olmuşdur āhumdan sipihrüñ dāmeni* (G. 454/1)

10.3. Sūsen - Rind:

Sūsenin sūsen-i âzâde adında beyaz olan bir cinsi vardır. Âzâde kelimesinden yararlanılarak rind ile bir bağlantı kurulmuştur. Rindlerin bil-umum dünya derdinden ve tatasından âzâde olmaları âzâde sūsen ile bir bağlantı kurulmasına sebep olmuştur. Sūsenin hafif rüzgarda sallanması da esrarkeş birinin salınmasına benzetilmektedir. Beyitte *kabağı çekmek* deyimine de yer verilmiştir. Esrar-keşlerin esrar çektikleri bir nevi nargileye kabak dendiğinden dolayı kabağı çekmek deyimini oluşturmuştur:

Bendeyem ol rinde ki sūsen gibi

Oturup āzāde kabāgun çeker

(G. 113/2)

10.4. Sūsen - Sevgili:

İstiare ya da kinaye aracılığıyla diğer ağaçlar ve çiçeklerle olduğu gibi sūsen ile de sevgili kastedilmektedir. Şair; a sūsenüm diye seslendiğinde sevgilisinin sūsen gibi olan vasıflarını düşünmektedir. Dolayısıyla kapalı ya da açık istiare ve kinaye aracılığıyla sūsen sevgilinin yerine geçmektedir. Aşağıda vereceğimiz beyitte de āzāde kelimesi hem serv için hem de sūsen için kullanılmıştır. Sevgilisini serv gibi uzun boylu olarak vasıflandırırken āzāde sūsen gibi de güzel ve beyaz olarak düşünmektedir:

Ey gönül eglencesi tāze bahār ü gülşenüm

Şīve-i reftār ile āzāde serv ü sūsenüm

(G. 306/1)

10.5. Sūsen - Şemşir (Tig):

Sūsen maddesinde sūsen hakkında bilgi verirken yapraklarının uzun, ince ve kılıç gibi olduğunu yani kılıca benzediğini söylemiştik. Kılıç ile sūsen arasındaki benzetme bu şekli benzerlikten kaynaklanmaktadır. Şairlerimizin tasavvurlarında sūsenin yaprakları kılıca benzetilmiştir:

Tāze açılmış gül üzre sāye-i sūsen midür

Ya ciger zahmında mesken tutdı şemşirün senün

(G. 238/3)

10.6. Sūsen - Tır:

Sūsenin çiçek sapı ya da çiçeğinin açtığı dalı şekil itibarıyla ince ve uzun olmasından dolayı oka benzetilmektedir. Dalın ucundaki kırmızı çiçeği de okun demreninden akan kana benzetilmektedir. Aşağıda vereceğimiz beyitte böyle bir benzetme kurulmuştur. Burada bahsedilen ok da sevgilinin gamze okudur ve dolayısıyla sūsene benzetilen o sevgilinin gamze oku, sūsenin çiçeği de akan kandır:

Şāh-ı sūsenden açılır bir gül-i terdür baña

Ķan ki gamzen dökdügi [ol tır-i peykāndan] tamar

(G. 145/5)

10.7. Sūsen - Yağı:

Sūsenin düşman olarak tasavvur edilmesi gül ile düşman arasındaki tasavvurla aynıdır. Bu münasebet gül - yağı maddesinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Gül ile sūsenin kanlı bıçaklı düşman oldukları tasavvuru aynı beyitte geçtiği için konuya

girilmeyecek ve örnek beyit de yine adı geçen maddede verildiği için burada verilmeyecektir (bkz; 3.2.55 Gül - Yağı).

11. Sünbül

Sünbül Divan edebiyatı benzetme ve tasavvur dünyasında en çok kullanılan çiçeklerden biridir. Kelime olarak dilimize Farsça'dan geçmiş fakat Burhân-ı Katı'da mim (م) şekliyle (سمیل) ele alınmıştır.¹³² Bizim edebiyatımızda nun (ن) şekliyle (سنبل) meşhurdur. Baharda erken açan, farklı renkleri ve güzel kokusu olan, salkım şeklinde soğandan tek bir sap üzerinde biten maruf çiçektir. Rûmî, Hindî ve cebelî türleri vardır. Bahçelerde açık havada ve evlerde saksıda yetişen oldukça hoş kokulu bir çiçektir.

Edebiyatımızda bilhassa mor olanı ele alınıp işlenmiştir. Salkım çiçek kısmının dalgalı ve dağınık olmasından dolayı sevgilinin zülfüne ve saçına benzetilmiştir. Bu benzetme koyu mor çiçekli olanından yararlanılarak yapılmaktadır. Bu renktekinin siyaha yakın olması siyah zülf ve saça benzetilmesine sebep olmuştur. Ayrıca diğer bir benzetme yönü de kokusudur. Kokusu sevgilinin saçının kokusuna benzemekte, onun siyah saçını hatırlatmaktadır.

Sünbül beyitlerde benzetme ya da herhangi bir tasavvura konu olmadan da geçmektedir. Güzel kokulu ve alımlı bir çiçek olarak da beyitlerde karşımıza çıkmaktadır:

*Dil ne meyl etsün **çemende sünbül** ü reyhâne kim*
Bir gül-endâmuş ser-i zülfünde hayrândur henüz (G. 154/4)

Sünbül ile ilgili beyitlerde yapılan tasavvurlar aşağıda alfabetik olarak verilecektir:

11.1. Sünbül - Dûd:

Sünbül, salkımının karmaşık olmasından dolayı dumana benzetilmektedir. Yetiştirmesi esnasında yukarıya doğru büyümesinden dolayı da bu benzetme yapılmaktadır. Duman da göğe doğru ağmaktadır. Duman gri renktedir. Sünbülün bu renge yakın olması da benzetmede etkili unsurdur:

Açılmaz bülbül-i tab'um ayak seyriyle kim sensüz
*Gözüme **dûd olur sünbül** çemende ergavân âteş* (G. 190/6)

¹³² Burhân-ı Katı.

11.2. Sünbül - Kâkül:

Sünbül karmaşıklığı, kıvrımlı oluşu, kokusu ve koyu renginden dolayı en çok sevgilinin saçına, zülfüne ve kâkülüne benzetilmektedir. Bunlar hepsi sevgilinin saçıyla ilgili benzetmelerdir. Kâkülün alından yüze doğru kıvrımla inen saç olması ve sünbüle benzetilmesi beyitlerde sık geçen bir tasavvurdur. Sevgilinin alnından yüzüne düşen kâkülü sünbüle benzetilmektedir. Kıvrımlı kâkülün sevgilinin yüzünü gölgelemesi sünbülün gölgesi olarak algılanır. Beyitte ikinci bir fikre geçilir ve aslında bu ne kâkül ne de sünbül gölgesidir, bu talih kuşu hümânın gölgesidir denmektedir. İkinci bir benzetme olarak da kâkülün gölgesi devlet kuşunun gölgesine benzetilmektedir. Sünbülün yapraklarını açmış şekliyle gölgesinin bir kuşa benzemesinden yola çıkılarak yapılmış bir benzetme olması muhtemeldir. Devlet kuşu, hümâ kuşu inancına da beyitte yer verilmiştir:

Kâkül degül bu sünbül-i hoş-bū şalup durur

Devlet hümâsı gölgesin ol yârüm üstüne

(G. 402/8)

11.3. Sünbül - Miskîn:

Sünbül salkımı küçük çiçeklerinin dağınık bir şekilde olmasından dolayı perişan bir vaziyette olduğu düşünülür. Bundan dolayı kişileştirildiğinde miskîn bir kişiye benzetilmektedir. Mu'îdî bir tahmiste kendisinin perişanlık hâlinde sünbül gibi miskîn birine döndüğünü söylemektedir:

Tāze tāze dāğ urup gögsüme berg-i gül gibi

Acıyu kan ağlaram bezm-i belāda mül gibi

Bu perişânlıkda miskîn olmuşam sünbül gibi

Gül yüzün çün nāle vü feryād édüp bülbül gibi

Merğzār içre seher ki mürğzār étse gerek

(Tah.3/6)

11.4. Sünbül - Saç:

Sünbül çiçeğiyle yapılan tasavvurların bir çoğu saç ile alakalıdır. Saçın kıvrımlı, kokulu olması, koyu mor sünbülün siyah olarak düşünülüp saçın sünbüle benzetilmesi yapılan bu tasavvurlardandır. Saba rüzgarının misk kokması şaire sevgilisinin sabah sabah saçlarını taradığını düşündürmüştür:

Her yaña müşgîn eser bād-ı şabā beşzer yine

Şubh-dem ol meh turup sünbül saçını şāneler

(G. 93/2)

11.5. Sünbül - Şal (Kara şal):

Şair sünbül ile kara şal arasında muhtemelen renk açısından bir benzetme kurmuştur. Yukarıda bir önceki maddede de bahsettiğimiz gibi koyu mor sünbül siyah sünbül olarak düşünülüp siyah saça ya da zülf-i siyaha benzetilmektedir. Koyu renkteki bu sünbül kara şal takmış olarak tasavvur edilmektedir. Bülbüller sevdâ-zede (sevdâ'nın siyah renk manası) oldukları için boyunlarına yas tutar gibi siyah şallar takmaktadırlar. Şair de bülbülün durumundadır ve sünbüller gibi kara şal giymek arzusundadır:

Olduğ aşüfte vü sevdâ-zede bülbül gibi bir

*Giyelüm bir **şara şalı** yine **sünbül** gibi bir*

Bâde bâde içelüm cāmumızı gül gibi bir

Mest-i lâ-ya' kıl olalum yağalar çāk edelüm

(Mur. 4/4)

11.6. Sünbül - Zülf:

Divan edebiyatı geleneğinde sünbül ile yapılan benzetmeler ve çeşitli tasavvurların başınd zülf gelmektedir. Sevgilinin zülfü siyahtır ve koyu mor sünbüle renginden dolayı benzetilir. Sevgilinin zülfü anber kokuludur ve en hoş ve yoğun kokulu olan sünbüle kokusundan dolayı benzetilmektedir. Sevgilinin zülüfleri dağınıktır, âşıkları arasında kargaşaya neden olur, bundan dolayı salkım çiçekli ve dalgalı olarak tasavvur edilen sünbüle benzetilmektedir. Bütün bu özellikler ve benzetme yönlerinden dolayı zülf ve sünbül beyitlerde sık sık yanyana geçmiş yahut birinden bahsedilirken mutlaka diğeri de kastedilmiştir. Zülfün; âşıkların gönüllerinin aslıdığı yer olması, âşıkların idam ipi olarak düşünülmesi ve kemend ben gibi algılanmasından dolayı sık sık bu mefhumlarla da birlikte geçmesine neden olmuştur. İstiare çeşitleri ya da kinaye aracılığıyla sünbül denilerek sevgilinin zülfünden bahsetmeden bir çok tasavvurla da karşılaşılmaktadır. Bu manada bir beyit ve zülf - sünbül benzetmesinin geçtiği bir beyit aşağıya örnek olması açısından verilecektir.

Sünbül-i zülf tamlamasından yararlanılarak yapılan bir tasavvurda sevgilinin reyhan hattı zemzem kenarında yani ağzının kenarında nebat dikmiştir. Sevgilinin hattı bitki olarak tasavvur edilmiş ve zemzem kenarına, yani sevgilinin tatlı ağzının yanına tatlı bir şeker kamışı çıkmış gibi düşünülmüştür. Zemzem kuyusuna göndermede bulunulmuştur. İkinci mısraında da sevgilinin zülf sünbülü muanber Ka'be'ye perde asmıştır. Sevgilin yüzü anber kokulu Ka'be olarak düşünülmüş, yüzünü örten siyah zülf sünbülleri de renk aracılığıyla Ka'be örtüsüne benzetilmiştir:

Hatt-ı reyhānuḡ kenār-ı zemzeme dikdi nebāt

Perde asdı sūnbül-i zūlfūḡ mu' anber Ka' beye

(G. 411/4)

Zülften, kinayeli olarak sūnbül den bahseden bir beyitte de dolaşmak ve perişanlık mefhumları bir arada geçmektedir. Sevgilinin zūlfü yukarıda da bahsedildiği gibi âşıkların gönüllerinin dolaştığı ve perişanlığa neden olduğu unsurudur. Zūlf siyahtır. Siyah Arapça'da sevâddır ve kalpte aşırı sevgiden oluşan noktacık da sevâd olarak aynı kökten bir kelimeyle adlandırılır. Şair gönlümün karası gitmez derken sevâd - sevâd bağlantısını düşünmekte ve böylece kelimeler arasında anlam oyunları yapmaktadır:

Ṭolaşaldan berü sen lāle-ruḡuḡ sūnbülüne

Gönlümün karası gitmez ne perişān oldum

(G. 294/3)

12. Şebbû:

Bugün dilimizde şebboy olarak bilinen çiçektir. Farsça asıllı birleşik bir kelimedir. Şeb (شب) gece + bû(y) [(بو(ی))] koku isimlerinin birleşmesiyle oluşmuş bir çiçek [شبیبو(ی)] ismidir. Turpgiller familyasından; yaprakları dar, uzun, ince ve mızrak biçiminde, düz kenarlı, hafif tüylü ve kadifemsidir. Dört taç yapraklı, katmersiz sarı, kırmızı, kahve ve mor renkte salkım çiçekleri vardır.¹³³ Güzel kokusu ve katmerli, katmersiz çiçekleriyle bilinen çiçektir. Bilhassa gece açtığı ve güzel kokusu geceleyin etrafı kapladığı için¹³⁴ bu adla anılmaktadır.

Divan edebiyatında özellikle şekli itibarıyla ve kokusuyla benzetmelere aracı olmuştur. Bahçelerde duvarlara tırmanarak yukarıya doğru büyümesi şekil itibarıyla sevgilinin saçına ve zūlfüne benzetilmektedir. Hoş kokusu da sevgilinin saç ve zūlfünün kokusunu hatırlatmaktadır. Divanlarda pek sık benzetmeye konu olan bir çiçek değildir. Mu'îdî Divanı'nda da tarama esnasında sadece bir beyitte rastlanılmıştır.

Sevgilinin yüzü can gülşenine, siyah zūlfü de gülşeni süsleyen şebbûlara benzetilmiştir. Yukarıda anlatılan özellikleri vesilesiyle şebbû sevgilinin kokulu zūlfüne benzetilmiştir:

Yüzüne tağılıcak sūnbül-i zūlf-i siyehūḡ

Bezenür gülşen-i cān her yaḡa şebbūlar ile

(G. 393/3)

¹³³ "Şebboy", Türk Ansiklopedisi, XXX, s. 225.

¹³⁴ *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*.

4. HUBÛBAT

A. Umumî Olarak Hubûbât

Hubûbât (حبوبات) Arapça bir kelimedir. Habbe (حبه)'nin çoğuludur. Türkçede tahıl ya da yine Arapça olan bakliyat kelimesiyle bilinen baklagiller ailesidir. Bugün dilimizde tahıllar, baklagiller, tohum ve dane gibi adlandırmalar mevcuttur. Biz bu bölüme hepsini kapsayacak şekilde Arapça harşılığı olan hubûbât kelimesini kullanmayı tercih ettik. Bitkilerin ana maddesi tohum ya da danedir. Toprağa ekilen tohumlar çoğalarak fideler halinde boy gösterirler. Bitkilerin ana maddesi olmasından dolayı tahılları da incelememize almayı uygun gördük. Fakat aynı zamanda bir gıda maddesi de olan daneler divanlarda bu şekilleriyle de geçmektedirler.

Eski şiirimizde geçen huhubat çeşitleri gerçek manalarıyla kullanılmalarının yanında benzetme ve tasavvurlara konu olmuşlardır. Mu'îdî Divanı'nda yapılan taramada hububata ve hububatla alakalı tasavvurlara çok fazla rağbet edilmediği görülmüştür.

Genel adları olan habbe, dane ya da tohum şeklinde beyitlerde özele indirgenmeden de geçmektedirler. Habbe, dane ya da tohum sevgilinin benine benzetildiği gibi çeşitli soyut ve somut benzetmelerde de kullanılmıştır. Mu'îdî Divanı'nda da habbe, dane ve tohum bir kaç beyitte tespit edilmiştir. Gerçek manalarıyla kullanılmış oldukları beyitlerden ve tasavvurlardan aşağıda örnekler verilecektir:

*El érmez ise **dâne-i hâlüne** gam degül*

*Bir **habbe** ile kişi ne yoksul ne bay olur* (G. 119/3)

Beyitlerde habbe, dane ya da tohum genellikle sevgilinin benine benzetilmektedir. Sevgilinin yüzünde mevcut beni âşıkları ve âşıkların gönül kuşlarını tuzağa çeken bakla tanesi gibi tasavvur edilmektedir. Kuşları yakalamak için tuzağa bakla taneleri koymak ve onları hile ile yakalamaya göndermeler yapılmaktadır. Habbe, dane ve tohumun geçtiği tespit edilen beyitlerin neredeyse hepsinde sevgilinin beninin benzetilene olarak geçmektedir. Dane genellikle bu benzetmelerde dâm yani tuzak ve kuş ile birlikte geçmektedir. Sevgilinin yüzündeki tuzağı da genellikle zülfüdür. Aşağıda bu tasavvura örnek olması hasebiyle iki beyit verilecektir:

***Hâlünüz dâne kemend-i zülfünüz dâm** eyleñüz*

***Dâne** vü **dâm** ile **diller mürğünü** râm eyleñüz* (G. 158/1)

Çün murāduñ mürğ-i dil şayd eylemekdür ey perî

Dâne vü dāmı n'édersün zülf ü hālūñ var iken (G. 331/2)

Âşğın gözleri sevgilinin mahallesinde bir çok vefa tohumu yani göz yaşı ekmiştir. Fakat vefasız olan sevgilinin mahallesinin toprağı da kendisi gibi vefasız çıkmıştır. Ektiğı vefa tohumlarından hiç bir tanesi gamdan başka bir şey hasil etmemiştir:

Gerçi kim kūyunda çeşmüm ekdi yüz tohm-ı vefā

Gamdan özge vèrmedi bir hāşıl velî bir dānesi (G. 468/2)

B. Hirmen ve İlgili Tasavvurlar

Harman hububatın olgunlaşmasından sonra tanesi ile sapının ayrıldığı yerdir. Kelime orijinali Farsça hirmen (خرمن) olup bugün dilimizde harman şekliyle kullanılmaktadır. Mecazen yığılan her şeye ve ayın halelerine de hirmen denmektedir.¹³⁵ Edebiyatımızda şekli ve rengi itibarıyla çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Gök, gömlek yakası¹³⁶ mehtap ve çeşitli soyut, somut benzetmelerde kullanılmıştır.

Mu'îdî Divanı'nda harmana iki beyitte rastlanılmıştır. İlk beyitte şair soyut bir kavram olan sabrını harman olarak tasavvur etmiştir. Sevgilinin yüzünün şulesini arzu eden gönül pervanesinin sabır harmanına sevgilinin yüzünden ateş düşmüştür. Beyitte *harmana ateş düşme* deyimini kullanılmıştır. Harmana ateş düşmesi haramanın, dolayısıyla tüm hasılatın yanması demektir. Şair sevgilinin yüzünden sabır harmanının yandığını, sabrının kalmadığını vurgulamaktadır:

Dil-i pervāne ruḥuñ şu'lesin isterdi velî

Hirmen-i şabruma ol şu'leden āteş düşdi (G. 417/3)

İkinci beyitte harman mehtap olarak, yani ayın en dolgun hâli olarak tasavvur edilmiştir. Yukarıda da harmanın mecazen ay hâlesi manasında kullanıldığını bahsetmiştik. Ayın mehtap hâlini, yani dolgunluğunu ve parlaklığını şair hüsn-i talille kendine bağlamıştır. Buna göre ayın bu kadar parlak olması şairin âhının aya çıkması ve onu yakmasıdır. Burada da harmana ateş düşme olgusu işlenmiştir. Harmanın yanması esnasında sağa sola kıvılcımlar sıçrar. Mehtap harmanının yanmasından dolayı yere

¹³⁵ *Burhân-ı Kattı.*

¹³⁶ Nihat ÖZTOPRAK, *a.g.e.*, s. 100 - 101.

kıvılcımlar sıçramaktadır. Mehtabın ışığı yanan harmandan sıçrayan kıvılcımlara benzetilmiştir:

Mehtâb hırmenine od urduğı çün âhum

Bu yedi kat zemîne yér yér tırağa düşdi

(G. 472/2)

C. Hubûbât Çeşitleri ve İlgili Tasavvurlar

Mu'îdî Divanı'nda yaptığımız taramada hububattan sadece fülüle bir beyitte rastladık. Kelime lugatlerde Arapça asıllı gösterilmektedir.¹³⁷ Ancak Burhân-ı Katı'da kelimenin aslının Farsça pulpul olduğunun ve fulful olarak Arapçalaştığını yazmaktadır.¹³⁸ Türkçede kara biber olarak bilinmektedir. Acı olarak bilinen habbedir. Ateşe deva olduğuna inanılmaktadır. Bu habbeden yapılan şarap da mevcuttur. Ağzı acı ot gibi yakmakta ve acıtmaktadır.¹³⁹ Edebiyatımızda genellikle sevgilinin beni yerine kullanılmaktadır. Yıldıza da benzetildiği beyitler mevcuttur.¹⁴⁰ Edebiyatımızda acı şarap olarak geçtiği beyitlere de rastlanmaktadır.

Mu'îdî Divanı'nda bir beyitte sevgilinin yüzü kâfûr¹⁴¹ maddesine, siyah beni de fülful tanesine renk ve şekil bakımından benzetilmiştir:

Hüb düşmüşdür yüzünde yér yér ol hâl-i siyeh

Kurşa-i kâfûr içinde dâne-i fülful gibi

(G. 452/4)

¹³⁷ Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat; Ahterî-i Kebîr.

¹³⁸ Burhân-ı Katı.

¹³⁹ Ahterî-i Kebîr; Burhân-ı Katı.

¹⁴⁰ Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü.

¹⁴¹ Kâfûr; Hindistanda yetişen bir bitki ve onun ağacından elde edilen beyaz ve yarı saydam, tedavide kullanılan bir maddedir. Soğuk ve katı bir halde kullanılmakta imiş. Mum imalatında dahi ondan istifade edilirmiş. (Ahmet Talât ONAY, a.g.e., s. 264 - 265; Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü; Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat.)

III. SONUÇ

Yapmış olduğumuz bu çalışma ile Mu'îdî Divanı'ndaki bitkileri ve bitkiler etrafında teşekkül eden çeşitli tasavvurları tespit ettik. Mu'îdî Divanı'nda geçen bitkiler ile ilgili mevcut bilgiler ışığında şairin ve dönemin zihnindeki bitki dünyasını çözümlenmeye çalıştık.

Mu'îdî'nin Divanı'nda nebat, bitki manasında genel olarak geçmesiyle birlikte çok fazla kullanılan bir kelime değildir. Şairlerin tümünde olduğu gibi Mu'îdî'de de bitkilerin bitkisel özellikleri bilgisinin varlığı fark edilmiş ve bu bağlamda oluşturulan tasavvurların bitkisel özelliklere dayanılarak yapıldığı görülmüştür. En sembolik ya da en soyut tasavvurlarda bile bir şekilde konu edinilen bitkinin herhangi bir özelliğinden yararlanılmış, o özelliğe isnaden bir benzetme yapılmıştır. Örnek olarak gülün bahar mevsiminde yağmur tevbesi ile kanlı bıçaklı düşman olması tasavvurunda gül kişileştirilerek kış mevsimi içki tevbesini baharda bozmaya çalışan bir sarhoşa benzetilmektedir. Burada gülün bahar mevsiminde bolca sulanması ve şarabın anılmasıyla kırmızı gülün çağrıştırılması bitkisel özelliğine bir işarettir. Aynı şekilde mücerret bir benzetme olan gül-vefa tasavvurunda da bitkisel özelliğinden yararlanılmıştır. Sevgilinin hattından vefa beklemek boşuna değildir, zira gül de dikenden çıkmaktadır. Sevgilinin hattı dikene, vefası da güle benzetilmektedir. Gülün kırmızı olması ile sevgilinin hattının çıktığı kırmızı yanakları düşünülerek bu şekilde bir benzetme kurulmuştur.

Divan'da yaptığımız tahlil esnasında bitkilerden en çok çiçeklerin benzetme ve çeşitli tasavvurlara konu olduğunu tespit ettik. Çiçekler içerisinde hem sayısal manada, hem de tasavvur manasında en çok kullanılan çiçek gül olmuştur. Gül bütün bitkisel özellikleri ile alakalı klasik ve özgün çizgide en çok söz edilen çiçek olmuştur. Gülü bu konuda ağaçlardan servi ve çiçeklerden lâle takip etmiştir. Yasemin, sümbül ve sûsen'in de hatırı sayılır bir malzeme olarak kullanıldığını görmekteyiz. Gülün unsurları olan gül fidanı, diken ve goncası da geniş bir tasavvur yelpazesine sahiptir.

Ağaçlarda serviden başka nârven, tûbâ ve sidre bitkisel özellikleriyle sevgilinin benzetilene ve bazen de benzeyeni olarak Divan'da konu edinmişlerdir. Yaprak ve dal ile alakalı yapılan benzetmeler bu bölümde incelenmiş ve yaprak ile dalın da ağaçlar gibi hatırı sayılır bir bezetme unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür.

Meyveler bahsinde meyvelerin çiçekler ve ağaçlar kadar tasavvurlara konu edilmediklerini tespit ettik. Dokuz farklı meyve çeşidinin geçtiği Divan'da diğerlerine kıyasen unnâb daha fazla tasavvura konu edilmiştir.

Hububat başlığı altında incelediğimiz harman ve tahıllar ile alakalı tasavvur dünyasında en az malzemeye rastladık. Sadece fülül bir beyitte klasik benzetme ekseninde sevgilinin benine benzetilmiştir.

Bitkiler ile yapılan tasavvurlarda yer alan unsurlar büyük bir çoğunlukla şairin Divanı'nın insan kadrosunun emrindedir. Bitkiler bu şahıs kadrolarının çeşitli benzetme ve tasavvurlarla anlatılma aşamasında benzetilene ve bazen de benzeyeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık, ma'suk, rakip, memdûh vs. gibi şahısları bu şekilde güzel tablolarla tasvir edilmişlerdir. Bunun yanında Divan'da bitkiler çeşitli eşya, maddî ve mücerret kavramlar, kozmik unsurlar, tabiat olayları ve hayvanat ile de ilişkilendirilmişlerdir. Bitkilerin şahıs kadroları ve saydığımız diğer unsurlar ile olan benzetme ve tasavvur münasebetleri çalışmamız içinde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Bitkilerin, bitkisel özellikleri yanında fayda ve zararları, günlük hayattaki kullanımları da Divan'da şiirler içinde yer yer verilmiştir. Rengi, şekli, görünümü ve faydası bakımından insanların günlük hayatta kullandıkları çeşitli eşya ve unsurlara benzetilmiştir. Gül yaprağının ve yaprağın kitap sayfasına, gülün yatağa, fidanın ok ve mızrağa, dalın ve sûsenin kılıca, goncanın değerli taşlara, ve lâlenin kadehe benzetilmesi gibi bir çok örnek vermek mümkündür.

Bitkiler aracılığıyla çeşitli geleneklere, âdetlere ve olaylara Divan'da yer verilmiştir. Örneğin sevgilinin yüzünde çıkan ayva tüleri tatlı birer bitkiye benzetilirken "Rumeli'de ayaklanmaların çok olduğu" olayına gönderme yapılmaktadır. Âşığın göz yaşının sevgilinin mahallesinden geçmesi "mesire yerlerine inşaa edilen su kanallarından geçen su"yu andırmaktadır. Meyve veren ağacın taşlanması, çınar ağacı gibi elini arkaya atması, başında kavak yelleri esmesi ve sevgilinin serviye harf atması gibi deyimlere de bitkiler aracılığıyla Divan'da yer verilmiştir.

Hız. İbrahim'in Nemrûd tarafından ateşe atılması ve ateşin gülistâna dönmesi hadisesine bağ, bahçeler ile alakalı bölümde ve gül ile yapılan benzetmelerde telmihen göndermelerde bulunulmuştur. Sabah vaktinde goncanın sabâ rüzgarıyla yırtılarak açılması çeşitli sanatlarla Hız. Yûsuf hadisesini telmih yoluyla hatırlatılması için kullanılmıştır.

Son söz olarak Mu'îdî'nin Divan'ında bitkilerin geniş manada ve önemli bir yer aldığını söyleyebiliriz. Divan'ın bu yönüyle yaptığımız incelemesinde genel olarak dönemin bitkilerini ve şairlerce ne kadar ve hangi yönleriyle bilinip işlendiğini tespit etmeye çalıştık. Bu tespitte 16. yy. şairlerinde olduğu gibi Mu'îdî'de de geniş bir tabiat bilgisi mevcudiyetinin ve bu bilginin bitkilerde tüm özellikleriyle geniş bir şekilde idrak edilerek işlendiğinin sonucuna vardık. Fakat şairlerin tabiata ve doğaya bakışaçılarının - bugün de olduğu gibi- normal bir insandan farklı olduğunu unutmamalıyız.

Bitkiler ve yetişme alanları açısından inceleme yaptığımız Divan'da şairin dünya görüşü ve hayat çizgisi hakkında genel bir kanaate varmamız konumuzun özele indirgenmiş olmasından dolayı mümkün değildir. Şair hakkında belirtilecek genel kanaat diğer konularda yapılacak tahliller neticesinde olacaktır.

DİZİN

BİTKİLERİN

YETİŞME

ALANLARI:

‘arşa

G50/5.

bāğ

G1/2, G5/3, G8/4, G12/1, G51/2,
G58/1, G84/3, G97/3, G98/1,
G104/3, G126/1, G128/1, G136/2,
G144/2, G156/4, G164/6, G187/1,
G187/3, G194/4, G196/2, G199/2,
G205/6, G206/2, G208/1, G254/1,
G258/3, G261/3, G268/3, G271/6,
G273/1, G286/4, G288/7, G294/1,
G295/3, G299/2, G369/2, G412/1,
G417/4, G429/2, G443/1, G448/6,
G449/1, G455/1, G455/6, G456/7,
G465/4, Mur.2/1, Mur.2/7, Tah.3/2.

būstān

G12/1, G98/3, G157/2, G199/2,
G394/5, G440/3.

çemen

G41/5, G50/5, G51/4, G86/3, G87/1,
G92/7, G136/2, G154/4, G190/6,
G205/6, G219/2, G223/6, G230/3,
G268/4, G270/3, G333/5, G355/6,
G358/5, G395/2, G420/3, G435/2,
Tah2/4.

gūlistān

G1/2, G2/1, G24/3, G38/5, G48/3,
G54/5, G58/5, G73/5, G75/4,

G129/5, G185/2, G191/6, G212/5,
G241/2, G262/2, G293/5, G296/1,
G297/2, G300/4, G307/1, G325/2,
G352/6, G376/3, G377/1, G378/3,
G385/2, G409/3, G456/6, G461/3,
G478/5.

gūlşen

G4/1, G36/6, G38/4, G58/2, G82/3,
G98/4, G126/5, G128/4, G148/2,
G160/6, G171/5, G179/7, G194/3,
G195/3, G243/4, G256/4, G268/1,
G290/6, G305/1, G353/1, G368/5,
G393/3, G395/1, G438/1, G440/2,
G454/3, G476/4, Mur2/1, Tah1/5.

gūlzār

G12/4, G13/4, G81/4, G86/5, G87/1,
G88/1, G115/1, G133/3, G136/2,
G138/6, G145/2, G163/1, G165/3,
G166/5, G200/2, G204/5, G209/5,
G231/4, G234/3, G256/2, G282/6,
G319/2, G332/7, G338/2, G339/2,
G340/5, G346/5, G357/1, G357/2,
G359/2, G370/2, G373/5, G378/4,
G435/3, G436/6, G439/2, G452/2,
G454/5, G470/5, Mur2/4, Tah3/2.

hāristān

G53/2.

lālesitān

G200/1, G206/5.

lālezār

G225/6, G426/3.

mergżār

Tah3/6.

neyistān

G142/1, G235/3, G365/5.

şahrā

G26/4, G115/1, G128/2, G207/7,
G341/1, G341/6, G393/4, G435/6,
G440/1.

sebze

G58/4, G91/4, G126/2, G154/3,
G163/2, G180/5, G189/6, G197/1,
G214/3, G243/4, G252/2, G268/7,
G328/3, G336/6, G355/2, G375/2,
G377/6, G399/1, G458/4, G471/2,
G473/3, Mur2/4.

BİTKİLER:

nebāt

G67/6, G411/4.

ağaç, şecer, nihāl

G209/4, G222/1, G236/2, G267/2,
G269/5, G284/6, G302/3, G342/4,
G441/2, G461/3, Mur2/2, Taş1/4.

dal, şāḥ

G58/1, G58/2, G58/3, G58/4, G58/5,
G115/5, G189/2, G195/3, G268/8.

berg, evrāk, varak, yaprak

G4/1, G44/5, G82/3, G87/1, G97/3,
G118/1, G126/5, G128/1, G171/2,

G173/3, G187/1, G188/5, G189/2,
G195/5, G209/7, G231/7, G241/3,
G242/5, G258/3, G268/9, G273/7,
G288/7, G296/1, G352/6, G361/6,
G369/2, G369/3, G396/5, G398/2,
G443/1, Mur2/2, Mur3/2, Müst1/2,
Tah3/6.

ābnūs

G9/4.

‘ar‘ ar

G58/3, G58/4, 282/6.

bīd

G59/3.

çenār

G433/4.

nārven

G268/6, G271/5, G342/7.

naḥl

G284/6.

nāy, ney

G7/7, G46/6, G54/7, G65/3, G119/7,
G139/5, G176/7, G179/1, G180/1,
G200/5, G201/4, G211/4, G212/4,
G230/2, G250/7, G296/7, G300/5,
G335/9, G346/1, G362/7, G409/5,
G410/7, G422/3, Mur1/7, Mur2/7,
Mur4/3.

şanavber

G417/6.

serv

G9/2, G17/3, G24/3, G25/2, G28/6,
G27/2, G32/3, G35/7, G40/6, G43/1,
G46/4, G51/2, G52/5, G58/3, G60/1,
G66/2, G70/2, G71/1, G98/3,
G104/3, G107/2, G122/2, G133/7,
G139/1, G139/3, G142/2, G154/5,
G160/6, G163/2, G170/2, G184/4,
G184/5, G189/4, G189/6, G195/3,
G199/6, G205/7, G206/5, G211/7,
G215/5, G216/1, G224/1, G244/3,
G254/1, G259/3, G267/6, G268/2,
G268/6, G274/4, G277/1, G282/6,
G283/2, G284/6, G286/4, G287/2,
G288/3, G290/6, G306/1, G315/2,
G317/5, G324/2, G326/3, G333/2,
G334/1, G335/2, G336/3, G338/1,
G340/4, G355/2, G358/5, G362/3,
G369/2, G373/5, G375/2, G375/3,
G382/3, G390/4, G396/5, G396/6,
G400/4, G428/2, G429/5, G435/1,
G435/2, G442/6, G443/1, G447/3,
G450/2, G452/1, G454/1, G454/5,
G455/7, G470/5, G473/2, G475/3,
G478/5, Müst1/2, Tah1/4, Tah2/1.

sidre

G125/5, G176/1, G176/2, G317/4,
G336/3, G417/4, Tah1/4.

şimşād

G65/5, G326/3, G327/4.

tübā

G46/4, G82/6, G417/4.

MEYVELER:**nevā, yemiş**

G352/6, G443/1, G448/6.

bādām

G380/2.

hurmā

G156/3.

nār

G183/6, G372/6.

nārencī

G249/2.

pīste

G29/6.

sīb

G8/5, G34/5, G120/5, G160/6,
G336/2, G342/4, G448/6.

şeftālū

G196/2.

‘unnāb

G30/1, G88/2, G156/3.

ķabāk

G113/2, G405/3.

ÇİÇEKLER:**çiçek, ezhār**

G58/5, G267/6.

benefşe

G197/4.

erġavān

G9/2, G3/4, G23/3, G133/7, G185/2,
G189/4, G190/6, G226/1, G284/6,
G285/1, G374/4, G378/4, G440/3,
G462/4, Taş1/1.

göl

G4/3, G5/3, G5/5, G10/1, G11/2,
G12/1, G12/4, G12/6, G14/3, G16/4,
G18/5, G23/3, G28/6, G32/3, G36/4,
G40/6, G41/1, G42/1, G43/1, G51/6,
G52/5, G52/6, G53/2, G54/2, G54/5,
G56/4, G58/2, G58/4, G59/3, G64/4,
G66/4, G69/2, G70/1, G70/5, G76/7,
G82/3, G82/9, G84/3, G86/3, G86/4,
G90/4, G97/3, G98/1, G98/2, G98/3,
G107/2, G111/3, G112/1, G112/6,
G113/5, G114/1, G114/2, G114/3,
G114/4, G114/5, G114/6, G114/7,
G115/1, G115/2, G115/3, G115/4,
G115/5, G116/2, G118/1, G118/2,
G120/1, G121/7, G122/2, G125/5,
G125/6, G126/1, G126/4, G127/6,
G128/1, G131/2, G133/2, G133/5,
G133/6, G136/2, G139/1, G144/2,
G145/5, G148/2, G154/1, G154/2,
G154/4, G154/5, G154/6, G158/2,
G163/1, G163/2, G165/6, G170/2,
G171/2, G171/5, G173/3, G174/2,
G175/2, G177/4, G178/1, G179/7,
G180/2, G183/3, G184/4, G187/1,
G188/5, G188/7, G189/2, G189/4,
G189/5, G189/6, G190/5, G190/7,
G191/6, G195/2, G195/5, G197/4,
G197/5, G198/1, G198/3, G199/2,

G200/2, G201/6, G202/7, G203/5,
G204/1, G204/5, G205/6, G206/2,
G209/7, G215/5, G216/1, G217/5,
G219/2, G220/3, G223/5, G224/4,
G225/6, G231/3, G231/7, G232/5,
G233/3, G234/7, G238/3, G239/5,
G241/3, G242/5, G244/4, G248/5,
G249/1, G249/2, G252/2, G254/1,
G254/2, G255/5, G256/4, G258/3,
G259/4, G263/1, G263/2, G264/2,
G266/2, G267/1, G267/2, G267/3,
G267/4, G267/5, G267/6, G267/7,
G267/8, G267/9, G268/1, G268/2,
G268/3, G268/4, G268/5, G268/6,
G268/7, G268/8, G268/9, G269/1,
G269/2, G269/3, G269/4, G269/5,
G269/6, G271/6, G273/1, G273/7,
G274/2, G274/4, G275/2, G275/4,
G277/4, G281/2, G282/6, G283/2,
G284/6, G286/4, G287/2, G288/6,
G288/7, G290/2, G293/5, G294/1,
G298/3, G299/2, G307/1, G307/7,
G308/4, G309/6, G317/5, G318/5,
G325/2, G325/5, G325/7, G327/6,
G329/4, G332/1, G335/5, G336/6,
G338/1, G339/4, G343/2, G344/5,
G349/6, G351/2, G355/3, G356/1,
G359/6, G359/7, G361/6, G364/1,
G365/3, G368/5, G369/2, G369/3,
G370/2, G372/4, G372/6, G374/2,
G374/6, G376/3, G377/6, G380/2,
G381/1, G381/2, G382/1, G389/3,
G390/6, G395/1, G395/2, G396/5,
G398/2, G399/7, G400/3, G402/7,

G403/1, G404/2, G404/4, G406/1,
G407/1, G408/5, G409/3, G413/2,
G414/7, G420/3, G423/2, G427/5,
G428/2, G429/2, G429/5, G430/2,
G430/4, G433/7, G434/3, G435/1,
G438/1, G441/2, G443/1, G444/2,
G444/3, G449/1, G451/1, G451/2,
G451/7, G452/2, G452/5, G453/2,
G454/1, G455/2, G455/3, G455/7,
G458/4, G459/1, G461/5,
G464/7, G465/4, G466/1, G466/3,
G466/5, G470/3, G470/4, G473/2,
G475/3, Mur1/4, Mur2/2, Mur2/5,
Mur2/6, Mur3/2, Mur4/4, Müst1/2,
Tah1/4, Tah2/4, Tah3/3, Tah3/6,
Tah3/7.

gülün, gül budacı

G394/5, G405/4.

hār

G37/5, G60/6, G69/2, G86/4,
G123/2, G165/3, G180/2, G183/3,
G191/7, G208/1, G239/5, G267/9,
G268/2, G268/8, G269/4, G282/2,
G325/7, G334/5, G361/6, G365/3,
G368/5, G374/6, G381/2, G409/3,
G413/2, G414/7, G428/2, G429/2,
G429/5, G436/6, G438/1, G455/9,
G478/5, Mur1/4, Mur2/5.

gonçe

G3/4, G34/6, G38/4, G44/4, G45/4,
G53/2, G54/2, G56/4, G69/2, G73/5,
G121/7, G123/4, G133/3, G154/7,
G158/2, G160/6, G171/5, G195/1,

G205/3, G209/4, G223/6, G234/3,
G236/2, G244/3, G246/1, G248/5,
G259/3, G267/1, G268/6, G269/5,
G271/6, G272/6, G296/1, G299/2,
G307/2, G319/2, G323/6, G327/6,
G328/5, G333/5, G334/5, G359/3,
G394/5, G400/3, G412/6, G420/1,
G420/5, G451/3, G454/5, G475/3,
Mur1/4, Mur2/4, Mur2/5, Mur2/6,
Mur4/2, Müst1/6, Tah3/5.

lāle

G3/4, G4/2, G17/3, G34/6, G41/5,
G51/2, G52/4, G58/2, G60/1, G70/5,
G86/2, G88/5, G91/3, G98/4,
G113/5, G118/1, G125/1, G128/2,
G128/4, G133/2, G144/4, G145/2,
G146/1, G154/3, G164/4, G184/5,
G185/5, G189/6, G194/3, G204/1,
G207/7, G208/1, G223/6, G226/2,
G252/1, G252/2, G252/3, G252/4,
G252/5, G252/6, G252/7, G254/2,
G256/3, G259/4, G263/1, G268/3,
G268/4, G273/1, G277/1, G280/1,
G281/5, G282/6, G293/5, G294/3,
G296/2, G306/3, G308/4, G309/4,
G328/5, G333/2, G335/5, G338/1,
G339/2, G341/1, G356/1, G357/2,
G359/3, G365/3, G372/4, G376/3,
G378/3, G385/3, G398/4, G399/5,
G404/4, G412/1, G413/2, G423/2,
G435/6, G438/1, G439/2, G440/1,
G440/3, G444/3, G447/3, G450/2,
G451/7, G455/1, G456/6, G461/5,

G462/4, Mur1/4, Mur2/3, Mur2/5,
Mur4/3, Tah2/2, Tah3/5.

nerges

G23/3, G25/2, G41/5, G52/1, G52/6,
G54/5, G70/2, G91/4, G98/1,
G114/6, G175/2, G199/6, G223/5,
G231/3, G246/1, G273/4, G274/4,
G325/2, G338/3, G344/6, G369/2,
G407/1, G435/3, G438/6, G451/1,
G466/1, G470/4, Mur2/2, Mur2/6,
Mur4/2, Tah1/4.

nesrīn

G32/3, G52/1, G365/3, G440/2.

nesteren

G117/2, G204/1, Tah2/4.

nilüfer

G209/5.

reyhān

G5/3, G39/5, G52/4, G56/6, G84/3,
G95/2, G127/6, G154/4, G188/5,
G209/4, G232/5, G241/1, G242/3,
G243/4, G273/1, G296/2, G375/2,
G411/4.

semen, yāsemen

G195/2, G197/5, G205/7, G206/5,
G254/2, G271/6, G355/2, G361/1,
G375/2, G398/2, G415/4, G434/3,
G51/2, G76/7, G87/1, Tah2/1.

sūsen

G24/3, G118/2, G126/4, G138/6,
G145/5, G191/6, G237/5, G238/3,
G306/1, G395/2, G454/1.

sünbül

G1/2, G4/3, G5/5, G16/4, G58/1,
G91/4, G93/2, G98/4, G127/6,
G154/4, G177/4, G189/5, G190/6,
G201/6, G204/5, G208/5, G212/5,
G230/3, G231/3, G288/3, G294/3,
G317/1, G335/7, G357/1, G382/1,
G393/3, G402/8, G403/1, G404/2,
G411/4, G455/6, G470/, Mur4/4,
Müst1/6, Tah3/6.

şebbū

G393/3.

HUBŪBAT:

dāne, ḥabbe, toḥm

G119/3, G120/4, G158/1, G172/2,
G215/4, G247/3, G258/2, G300/6,
G331/2, G468/2.

ḥırmen

G417/3, G472/2.

fūlfūl

G452/4.

KAYNAKÇA

- A Survey of Persian Art*, Editor; Arthur Upham Pope, XIII Volume, Saroush Press, Tehran, 1938 - 1977.
- Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, hzl. Recep TOPARLI, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisari, *Ahterî-i Kebîr*, hzl. Ahmet KIRKKILIÇ - Yusuf SANCAK, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- AKBUDAK, Yasemin, *Mesihî Divanı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2002.
- ALIŞKAN, Zülâl, *Kur'ân'da Put ve Putlaştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Ali NÂZİMÂ - Faik REŞAD, *Mükemmel Osmanlı Lügatı*, hzl. Ali BİRİNCİ vd., TDK Yayınları, Ankara, 2002.
- AND, Metin, *Minyatürlerle Osmanlı - İslam Mitologyası*, YKY Yayınları, İstanbul, 2011.
- ARAT, R. Rahmeti - W. BANG, *Oğuz Kağan Destânı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936.
- ASLAN, Üzeyir, " Mu'îdî'nin Necâtî'ye Nazireleri", *Turkish Studies*, Volume 4/2, Winter, 2009.
- ATASOY, Nurhan, *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Aygaz Yayınları, İstanbul, 2002.
- ATASOY, Nurhan - Filiz ÇAĞMAN, *Türkîsh Miniature Painting*, R.C.D. Cultural Institute, İstanbul, 1974.
- ATIL, Esin, *Süleymanname - The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, National Galery of Art, Washington, 1986.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, Kapı Yayınları, 11. Basım, İstanbul. 2010.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Lügatı - Asırlar Boyu Târihî Seyir İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, III cilt, İstanbul, İstanbul, 2005.

- BARRY, Michael, *Figurative Art in Medieval Islam and the Riddle of Bihzâd of Herât (1465 - 1535)*, Flammarino, 2004.
- BAYRAM, Yavuz, *Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlama Çerçevesi*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2001
- BAYTOP, Turhan, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- CONTADİNİ, Anno, *Arab Painting: Text and Images in Illustrated Arabic Manuscripts*, Brill Press, Leiden - Boston, 2010.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı - Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, V cilt, İstanbul, 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili*, Birinci Basılış, M.E.Basımevi, İstanbul, 1971.
- DEMİRİZ, Yıldız, *Osmanlı Kitap Sanatında Çiçekler (Naturalistic Flowers in Ottoman Manuscripts)*, Yorum Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat (Eski ve Yeni Harflerle)*, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara, 2007.
- Dil Derneği Türkçe Sözlük*, Dil Derneği Yayınları, Ankara, 2005.
- Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 42 Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 1988 - 2012.
- GÜNYÜZ, Melike Erdem, *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- İNAL, Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, AKM Yayınları, Ankara, 1995.
- KANAR, Mehmet, *Kanar Arapça - Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul, 2009.
- KANAR, Mehmet, *Kanar Farsça - Türkçe Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- KARA, Mustafa, "Gül Risalesi", *Dergâh*, sayı 67, Eylül 1995.
- KARİMOV, Karim, *Azerbaycan Miniaturaleri*, Işıq Yayınları, Bakı, 1980.
- KORTANTAMER, Tunca, "Gül Kasidesi – I", *Dergâh*, sayı 2-5, Nisan-Mayıs-Haziran, 1990.
- KURNAZ, Cemâl, *Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1996.

- LOWRY, D. Glenn, Susan Nemazee, *A Jeweler's Eye - Islamic Arts of the Book from the Vever Collection*, University of Washington Press, Seattle and London, 1988.
- MESARA, Gülbün - Hasan Âli GÖKSOY, “Türk Estetiğinde Gül”, *İlgi*, sayı 102, İlkbahar 2001.
- Meydan Larousse*, Meydan Yayınevi, XII+III Cilt, İstanbul, 1986/87.
- MİYASOĞLU, Mustafa, *Gül Şiirleri Antolojisi*, Tuzla Belediyesi Kültür Yayınları: I, İstanbul, 1999.
- Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, Hzl. Ahmet KARTAL, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, hzl. Mürsel ÖZTÜRK - Derya ÖRS, TDK Yayınları, Ankara, 2000.
- Nedîm, *Dîvân*, hzl. Halil Nihad, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1338.
- ONAY, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı - Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, hzl. Cemal KURNAZ, H Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖSKAN, Ali Rafet, *Eski Araplarda Putperestlik Doğuşu ve Ortaya Çıkış Sebebi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1991.
- ÖZKAN, Ömer, *Divan Şiiri Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı, (XIV - XV. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- ÖZTOPRAK, Nihat, *Hayretî Dîvanı'nda Bitkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1986.
- PAKALIN, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M.E.B. Basımevi, III cilt, İstanbul, 1972.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2009.
- REDHOUSE, Sir James W., *A Turkish and English Lexicon - Kitâb-ı Me'ânî-i Lehçe (Li-Ceyms Redhâus el-İngilizî)*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- SCHİMMEL, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, çev; Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İkinci basım, İstanbul, 2000.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

- Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîletü'n-necât)*, hzl. Dr. Neclâ PEKOLCAY, Dergâh Yayayınları, İstanbul, 1980.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersââdet, 1317.
- ŞÜKÜN, Ziya, *Farsça - Türkçe Lugat - Gencine-i Güftar - Ferheng-i Ziyâ*, Milli Eğitim Basımevi, III cilt, İstanbul, 1984.
- TANRIBUYURDU, Gülçin, *Mu'îdî - Dîvân (Metin - Çeviri)*, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, İzmit, 2012.
- TANYERİ, M. Ali, *Örnekleriye Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- TATÇI, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyatı II – Yûnus Emre Divanı Tenkitli Metin*, H Yayınları, İstanbul, 2008.
- TULUM, Mertol, *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.
- TULUM, Mertol, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yayınları, ANKARA, 2011.
- Türk Ansiklopedisi*, XII Cilt, Maarif/Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946 - 1980.
- UĞURLU, Nurer, *Türk Mitolojisi*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2012.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II., TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- ÜZGÖR, Tahir, *Gül Redifli Şiirler ve Fuzûlî'nin Gül Kasidesi Üzerine Bir İnceleme - Gül Kasidesine Dair*, Şahsi Çalışma, Yer Belirtilmemiş, Tarihsiz.
- Vusûlî, *Dîvân [İnceleme - Metin - Açıklamalar - Dizin]*, hzl. Hakan TAŞ, Konya, 2008.
- YAKAR, Halil İbrahim, *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2002.
- YARAŞIR, Ömer, *Nedîm Divânı'nın Tahlili*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 1996.
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sadeleştirilenler: Lütfullah CEBECİ - Sadık KILIÇ, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- YERASİMOS, Marianna, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2005.

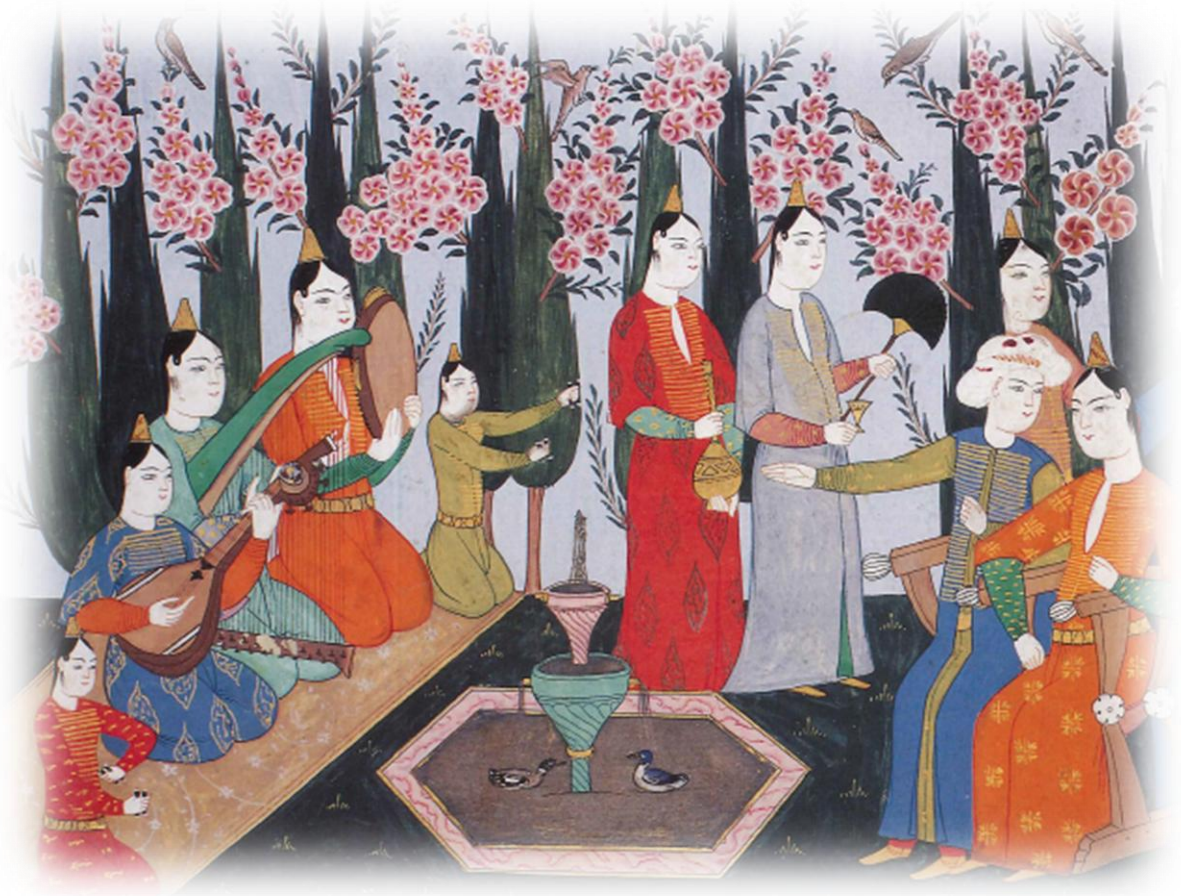
ÖZGEÇMİŞ

12 Temmuz 1988'de Makedonya'nın batısında, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Merkez Jupa beldesinin Novak köyünde beş çocuklu bir ailenin en küçük oğlu olarak dünyaya geldi. İlköğretimi köyünde, Lise eğitimini Gostivar'da tamamladı. 2011 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı fakülteden Tarih bölümü yandal programı mezunudur.

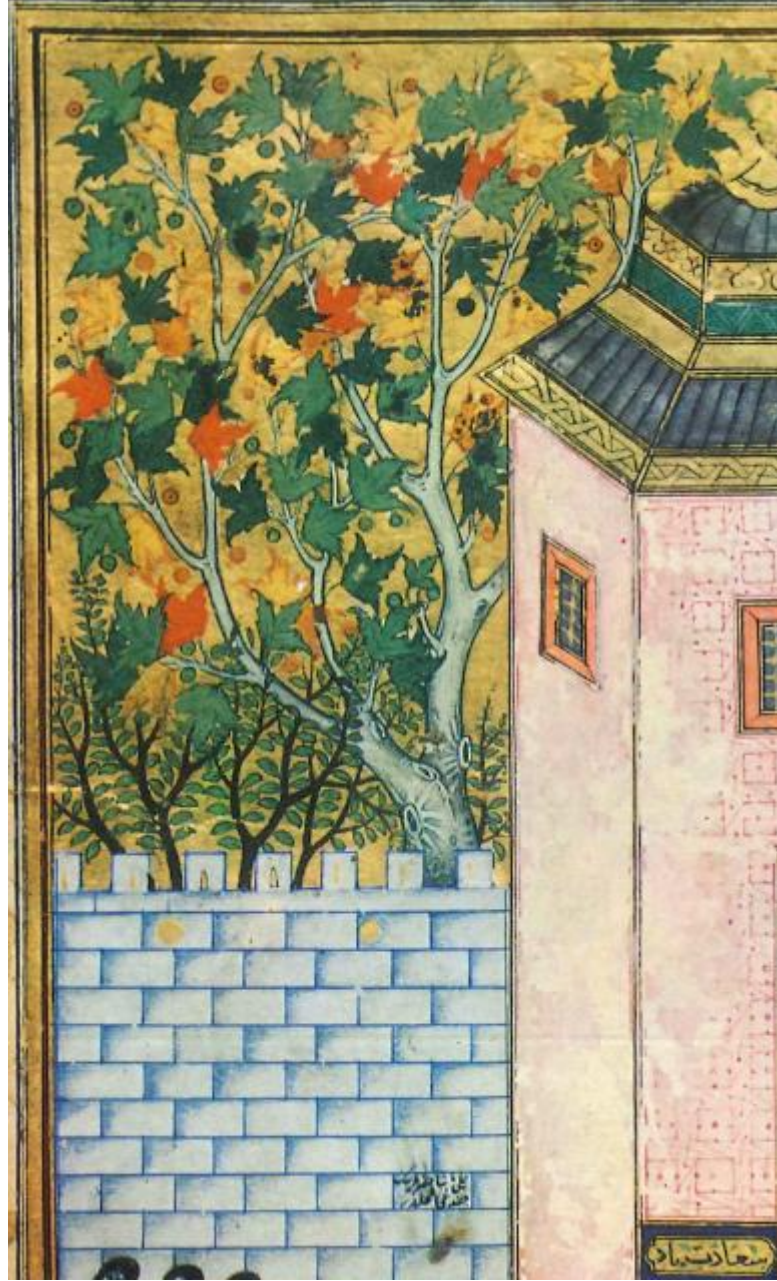
EKLER

Şekil 1. Bahçe

Şekil 2. Bahçe (servi ve gülağacı)

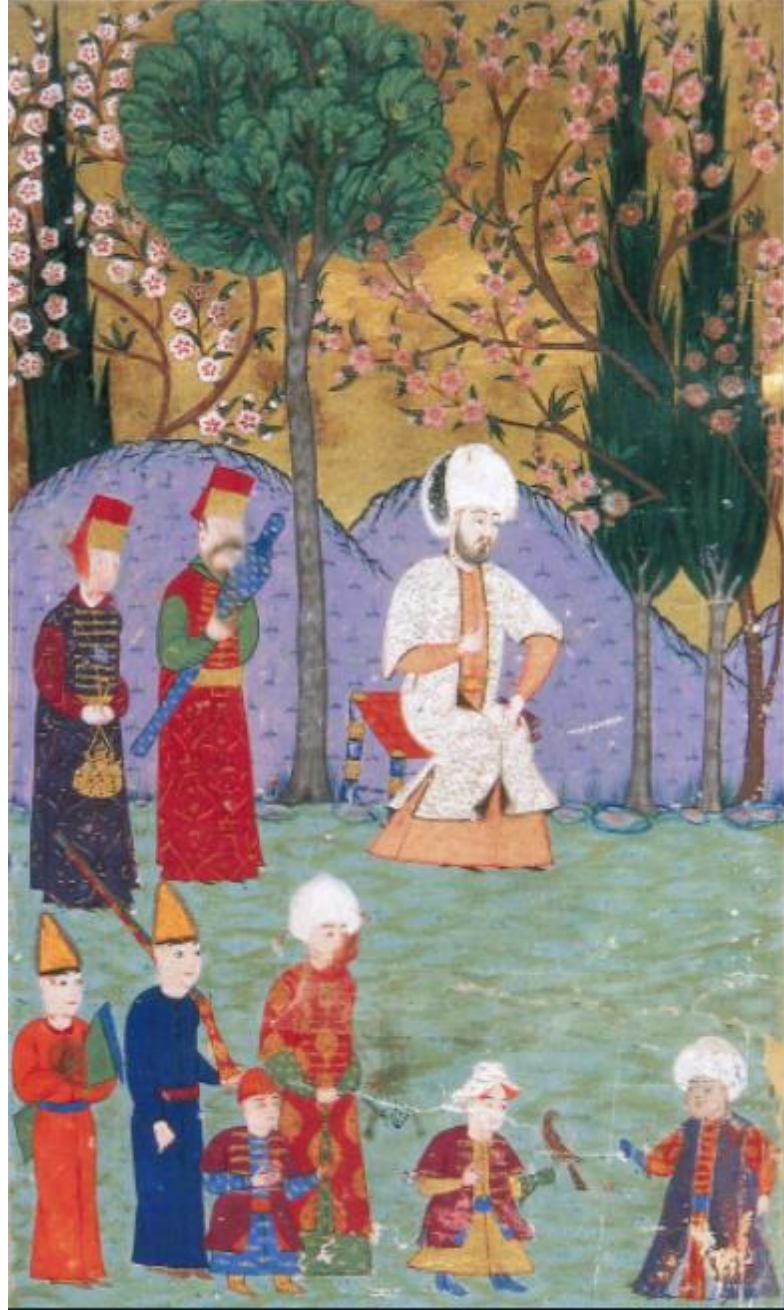
Şekil 3. Çınar ağacı

Şekil 4. Dal (şâh)

Şekil 5. Kamış - ney

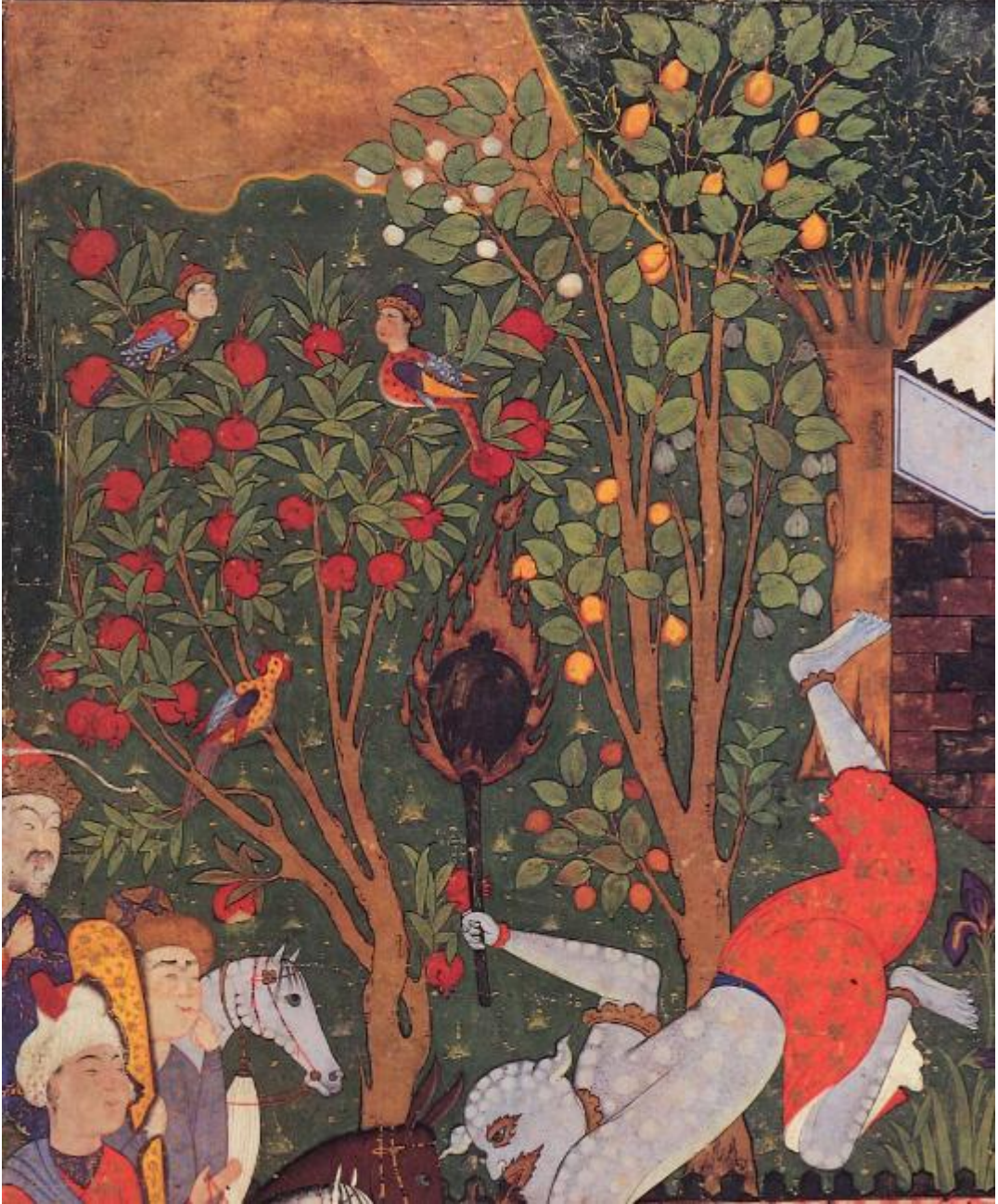
Şekil 6. Servi ve gülağacı

Şekil 7. Elma (sib)

Şekil 8. Hurma (temür)

Şekil 9. Nâr ve armut

Şekil 10. Nârenc

Şekil 11. Şeftâli, armut ve ayva

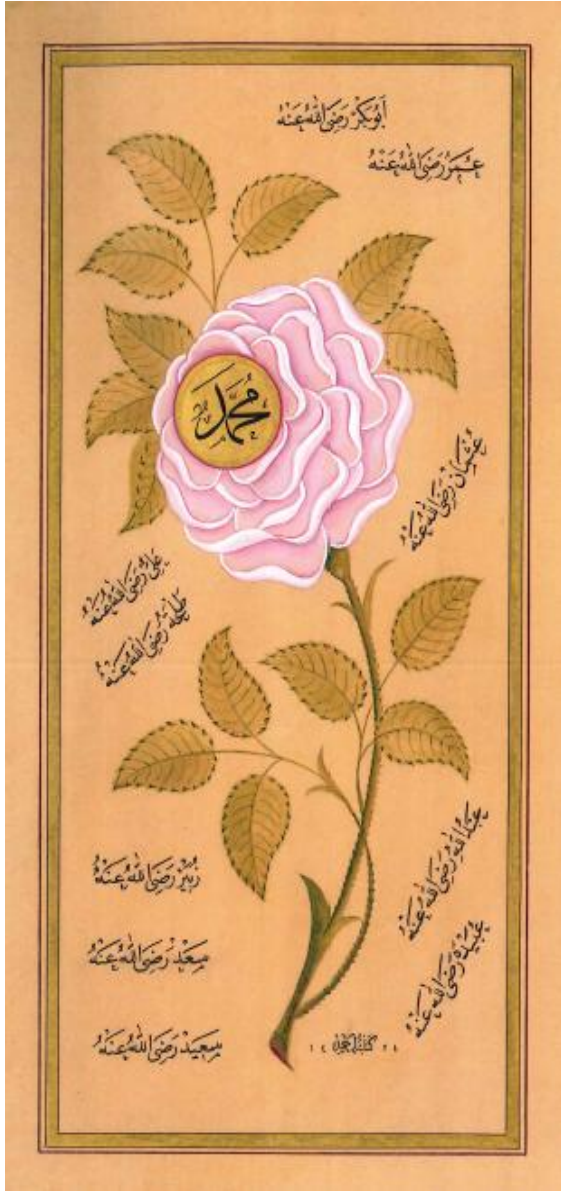
Şekil 12. İşret meclisi ve kabak

Şekil 13. Menekşe (benefşe)

Şekil 14. Erguvan

Şekil 15 - 16. Gül

Şekil 17. Karanfil

Şekil 18. Lâle

Şekil 19. Gelincik

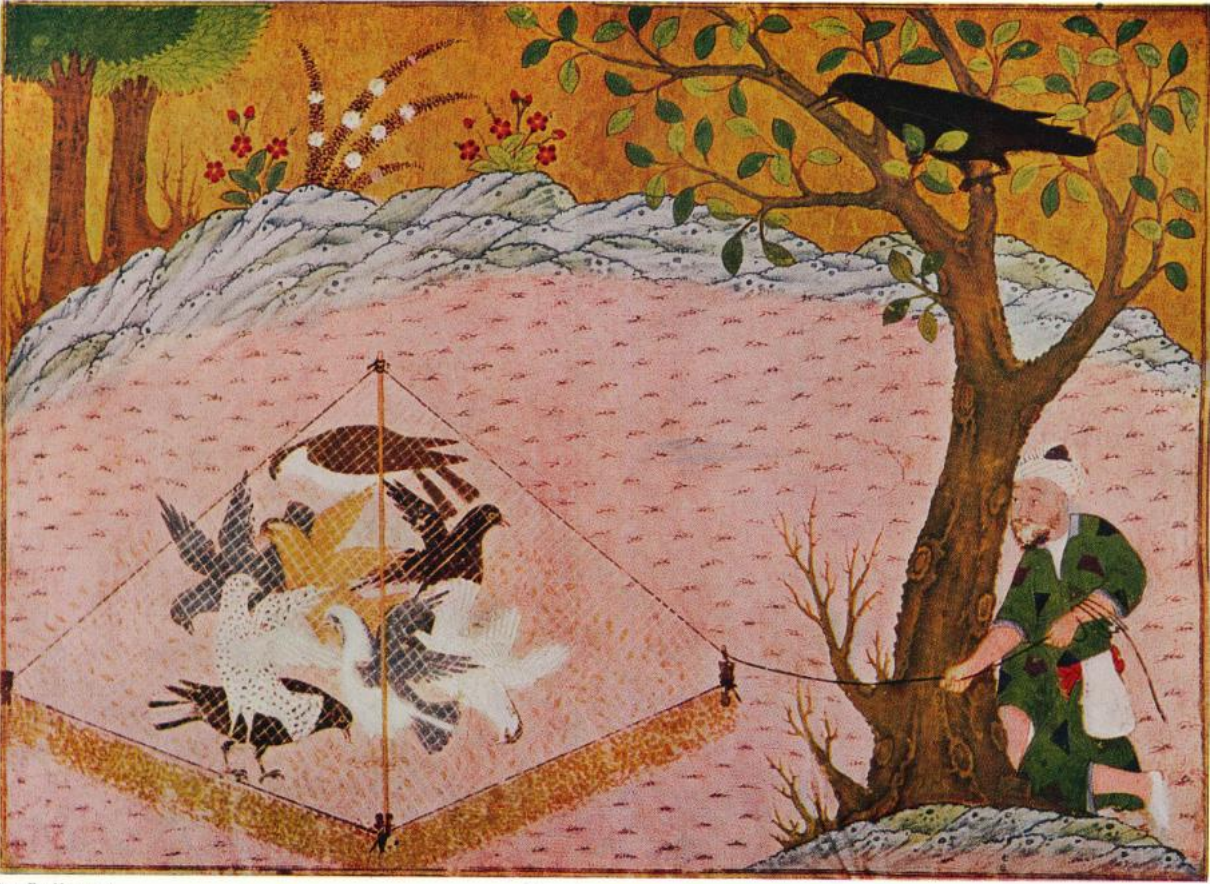
Şekil 20. Nergis

Şekil 21. Sûsen

Şekil 22. Mor salkım sümbül

Lon. Ex. No. 541 B

NAŞR ALLĀH ABU'L-MA'ĀLĪ, *KALĪLA VA DIMNA*

Şekil 23. Dâm u dâne (dâne ile kuş avı)